

B. 1121

OSKAR KALLAS

KRAASNA MAARAHVAS

(Äratrükk ajakirjast „Suomi“).

Minu ama Anole

lema, perenaeselon ajajõrgi mälestuseks

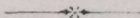
Tartus 22. IX. 1903.

Omar

12.1121

OSKAR KALLAS

KRAASNA MAARAHVAS

7402-3481
1903

HELSINGIS,
SOOME KIRJANDUSE SELTSI TRÜKIKOJAS
1903.

60769

Märkide seletus.

1. Murde ja kirjakeele vahel tehakse trükis vahet.
2. Murdes katsutakse — pääle ühehüüuliste sõnade — kolme häälejärku ära tähendada; a) kolm täishäälikut (ehk kaksiktäishäälikutes: 1 + 2 täishäälikut) = III häälejärk.
b) Kus teisiti võimata, tähendatakse umbhäälikute kahe- ehk kolmekordse kirjutamisega II ehk III häälejärku.
3. *z* = „pehme“ *s*; Vene *з*.
4. *s* = tavalise õigekirjutuse *ss*, (II häälejärk).
5. *ss* = III häälejärk.
6. *sh* = Vene *ш*, Saksa *sch*.
7. *ü* = vahehääli *u* ja *o* vahel (näit. sõnas „toob“).
8. ' umbhääliku pääl ehk kõrval tähendab selle pehmendust.
9. ' sõna lõpul täishääliku taga tähendab lõpuaspiratsiooni.
10. ' kahe täishääliku vahel tähendab, et nad mitte kaksiktäishäälikuks ega pikaks täishäälikuks ei tule lugeda.
11. — — — — laulus, muinasjutus ehk ohvripalves tähendab, et siin, ütleja tunnistuse järel, midagi puudub.

60769

Märkide seletus.

1. Murde ja kirjakeele vahel tehakse trükis vahet.
2. Murdes katsutakse — pääle ühehüüuliste sõnade — kolme häälejärku ära tähendada; a) kolm täishäälikut (ehk kaksiktäishäälikutes: 1 + 2 täishäälikut) = III häälejärk.
b) Kus teisiti võimata, tähendatakse umbhäälikute kahe- ehk kolmekordse kirjutamisega II ehk III häälejärku.
3. *z* = „pehme“ *s*; Vene *з*.
4. *s* = tavalise õigekirjutuse *ss*, (II häälejärk).
5. *ss* = III häälejärk.
6. *sh* = Vene *ш*, Saksa *sch*.
7. *ü* = vahehääli *u* ja *o* vahel (näit. sõnas „toob“).
8. ' umbhääliku pääl ehk kõrval tähendab selle pehmendust.
9. ' sõna lõpul täishääliku taga tähendab lõpuaspiratsiooni.
10. ' kahe täishääliku vahel tähendab, et nad mitte kaksiktäishäälikuks ega pikaks täishäälikuks ei tule lugeda.
11. — — — — laulus, muinasjutus ehk ohvipalves tähendab, et siin, ütleja tunnistuse järel, midagi pundub.

Sisukord.

	Lk.
Juhatusesks.	1.
I.	
Maarahva asupaigad; arv.	15.
Maarahva elu-olu.	19.
Külad. Majad. Surnuaiad.	25.
Rüided.	27.
Keelest. Rahvusest.	29.
Nimedest.	39.
1. Rahvaste nimed.	39.
2. Kohanimed.	40.
3. Inimeste nimed.	41.
4. Kuude, päevade nimed.	44.
5. Tähtede nimed.	44.
6. Taimete nimed.	44.
Kust, millal, miks tuli maarahvas Kraasna poole?	46.
II.	
Muinasusu ja muinasluule korjamisest.	59.
Hallikad.	61.
Maajumalad. Vaimulik elu.	63.
Ohvrikoht ajanurgas.	73.
Muud ohvrikohad.	75.
Püha Toomas.	76.
Puuslik.	79.
Aia-isa.	80.
Nurme-isa. Karja-isa.	81.
Kodu-isa.	82.
Kahi.	83.
Perekahi.	84.
Hobustekahi.	84.
Lehmakahi.	85.

	Lk.
Rehekahi. Tulejumalad	87.
Rukkikahi.	88.
Vihmakahi. Põuakahi.	88.
Vahavarsad ohvriks.	89.
Pikne.	90.
Surnute auustamine.	91.
Jaanipäev.	93.
Ebausust.	94.
1. Puuk.	96.
2. Luupaenaja.	96.
3. Soend.	96.
4. Koerakoonlased.	97.
5. Rahvausku.	97.
Kosimine. Pulmad.	98.
Muinasluule.	102.
Laulud.	106.
Lauludele lisaks.	118.
Mõistatused.	124.
Muinasjutud.	126.
1. Hunt ja rebane.	126.
2. Hunt ja lammas.	126.
3. Kits ja pahavaim.	126.
4. Kurjatütar ja risti-inimene.	127.
5. Kurjatütar ja risti-inimene.	127.
6. Mees muudab ennast nõõlaks.	127.
7. Üks paha teise järel.	128.
Märkide seletus.	129.

Kaart.

Tähendus. (Lk. 9, punkt 17 järel lugeda).

Trüki aegu juhtusivad mulle veel paar raamatut kätte, kus vanematest Eesti asundustest kõneldakse.

Helsingi ligidale, Kirkkonummi (Kyrkslätt'i) kihelkonda rändanud XVIII aastasajal ja varem eestlasi, niikui rahvas praegu veel mäletavat. (Ligemalt vaata J. ROSBERG & U. FLEEGE: Kyrkslätt socken. Helsingis 1900; II lk. 8). —

Rootsi valitsus katsus XVII aastasaja esimesel poolel Põhja-Amerikasse Delavare jõe suhu oma maa inimesi elama asutada. A. JÄRNEFELT: Suomalaiset Amerikassa (Helsingis 1899) teab ütelda (lk. 8), sinna tulnud a. 1627 ka eesti- ja liivimaalasi. (Nimetatud asundusesse puutuvaid kirjatöösid vaata O. NORBERG'i raamatust: Svenska kyrkans mission vid Delaware i Nord-Amerika. Stokholmis 1893).

Juhatuseks.

„Üks neist veeres Venemaale“, kuid ta ei sirgunud mitte „kauniks kaubameheks“, nii kui „Kalevipojast“ loeme, vaid känges ja närtsis ning kuivas kokku ihu- ja vaimuelu pooldest, kuni ta, sugurahva suuremast hulgast lahus, emade keele ja isade meele unustas ja vaevast viisi ihu elatab; aga vaim peab kõvemat nälga nägema.

Tüvi ja oksad, nad on loodud koos elama, olema, muidu ei pääse juurte rammu okstele ligi ja kosutavast kevadisest mahlast nad jäävad ilma; veel mõni aeg toidab ennast mahalõigatud oks endisest tagavarast, kuid siis ta kuivab, kaob.

Niisuguseid Eesti emapuu küljest mahalõigatud oksid leiame ligemal nurimisel ehk enam, kui aimame, sest ka kodumaa on omad endised pojad unustanud. Ma ei kõnele siin uuematest, minevase aastasaja väljarändajatest; neil on abinõusid — kirjandus, kirik j. m. — kodumaaga ainagi vaimlisesse ühendusesse jääda ja nende asukohad on suuremalt jaolt tuttavad.

Vabadus ja sellega ühendatud liikumise-võimalus viis Eestist palju elujõudu ära, kuid ka enneseda jättis inimesi, üksikult ja hulgakaupa, kodukolde võõraks ja otsis teisalt võib olla leiba, võib olla veel sagedamini kaitset vägivalda ja sõjahirmu eest. Mõni salk viidi ka vägisi: orjadena, sõjasaagina.

See liikumine algas vanal hallil ajal, — saarlaste kargamise kohta Turu ja Viiburi linna on meil juba XIV aasta-

sajast teateid¹ — jäi Vene valitsuse tulekuga umbes saja ja mõnekümne aasta päälle vaiksemaks, sai aga, nii kui ülemal tähendatud, vabaduse kuulutamise järele uut hoogu.

Saarte-elanikud ja rannamehed kargasivad ära mere taha, — praegugi kuuled veel juttusid, kuidas vanaisa isavend või veel mõni vanem sugulane Rootsimaale ära läinud või Ojumaale (Gotlandi saarele) või Soomemaale, ja mõned Soome perekonnad, näit. laialine ja jõukas Jalkaste (Jalkanen) sugu, mäletavad veelgi, et nende esivanemad kord muistsel ajal Eestist tulnud.

Sisemaamehed valgusivad ära kas lätlaste piiridesse, näit. ligidale Aolliina (Marienburgi) poole² ja kaugemale, Lutsimaale,³ ehk kadusivad venelaste sekka.⁴

Meie endise põlve uurimiseks oleks üliväga tähtjas, veel nüüdgi, üheteistkümnendamal tunnil, need vanade aegade asunikud üles otsida, kus nende mälestus soutumaks ei ole kadunud; nad ehk jutustavad mõnda, millest meie ajalugu ainult tumedalt teab, sest hariduse puudusel — ja see puudub enam ehk vähem igas vanemas asunduses — on siin vast alal hoitud, mis kodumaal uute mõjude eest pidi põgenema.

Kirjandusest ei saa meie nende väljarändajate kohta palju seletust; kodumaalaste teadusehimu ei ole nii kaugele ulatanud ja sama peame venelastest tunnistama, — ka siin astub rahvateadus alles esimesi sammusid. Ometigi ei oleks meil aega oodata, kuni venelased tähele hakkavad panema, kus, laialise riigi piirides, mõni Eesti asunik või asundus valitseva rahvaga (ehk teistega) kokku on sulanud või sulamas.

¹ Vrdl. E. GRÖNBLAD: Nya källor till Finl. medel. - hist. I. Kopenhagen 1857 ja muid J. TRUUSMANN'i raamatus Введение христианства въ Лифляндии (Peterburis 1884 lk. 415 järgm.) nimetatud kirjatõõsid.

² WIEDEMANN: Über die Ehsteininsel in den lettischen Kirchspielen Marienburg und Schwaneburg in Livland. (Mélanges russes 1869, IV, lk. 634—673).

³ Vaata minu Lutsi Maarahvas, Helsingis 1894.

⁴ ТРУСМАНЪ: Введ. христ. lk. 172, 173.

Et asjale natukenegi hoogu anda, tähendan siia üles, kus ma, kas kirjandusest ehk teisel teel, vanemate asunikude jälgesid — pääle nende, kes juba ülemal nimetatud — olen leidnud. Ehk piiskab, mis kõige soovitam, mõnel teadusemehel aega neid „jälgi püüdma“ minna; ehk viib kellelgi muul — meie rahva poegi ja tütreid on ju palju matkamas — tee ühest ehk teisest allpool nimetatud kohast mööda; võib olla, siis on mõnel tahtmist ja aega, et paar reakest nende meie „unustatud vendade“ kohta paberisse pista ning need kas mõnele ajalehele ehk õpetatud seltsile (näit. Tartu Õpetatud Eesti Seltsile) saata. Väikene näpunäide ja teejuhatamine võiks siin oma osa tuua.

1. HUPEL¹ kõneleb väikesest Eesti asundusest (21 talu) teisel pool Peipsi järve Oudova maakonnas. HUPEL'i teateid kordab ROSENPLÄNTER,² ilma et omalt poolt midagi juurde lisaks. Uuemat ajal leiame „Eesti Postimehest“³ sama asunduse, „maakolga“, üle mõne sõna. Külasiid on siin — lehe teadete järel — viis: Solnja, Luuküla, Kamenika, Ersova, Kasakova; esimene asunik, Peeter Luu, põgenenud siia Meeksi mõisast. Rahvas, Evang.-Lutheruse usku, käib otse üle järve Mehikoorma kirikus.

2. Kümnekond aastaid enne XVIII aastasaja lõppu leidis major KARL MORITZ VON BRÖMSEN — elas, ainagi pärastpoole, Pärnu ligidal, Sindi mõisas⁴ — Pihkva linna ligikonnas väikese, tolle ajani tundmata Eesti asunduse.⁵

¹ Topographische Nachrichten von Lief- und Ehistland, Riias 1782, III osa, lk. 284.

² Beiträge zur genaueren Kenntniss der esthn. Sprache X, Pärnus 1818, lk. 25.

³ 1899 nr. 26.

⁴ ROSENPLÄNTER: Beiträge X, lk. 17.

⁵ BRÖMSEN: Russland und das russische Reich, ein geographisches Handbuch I, Berlinis 1819, lk. 124. Juba varem kõneleb

„Päälinna (s. t. Pihkva) ligidal, paha kõrvalise tee ääres, mis läbi metsa ja soo Võborisse¹ viib ja säält edasi Velikija-Luki linna, elab paaris väikeses külas vähelane hulk eestlasi. Nende esivanemad on, nii kui rahvas jutustab, Ivan Vassiljevitch II valitsuse aegu sõjavangidena siia toodud ja elama asutatud. Nad on Greeka-katoliiku usku ja lähevad ainult sellepoolt venelastest lahku, et nad endise emakeele, Eesti keele — nende murrak kallab Tartu murrakust vähe kõrvale — veelgi kodukeelena alal on hoidnud, olgugi et nad täielikult Vene keelt mõistavad. Nende liivimaalastest vennad, keda nad palvekäikudel Petserisse tundma õpivad, põlgavad neid väga.“ Nii BRÖMSEN'i sõnad.

Pihkva kubermangu „statistika komiteelt“ palusin 1901. a. suvel nende eestlaste kohta lähemaid seletusi, kuid komitee ei teadnud neist vähematki.

3. Eesti rahva soe sõber ja terav vaatleja CHR. H. J. SCHLEGEL² tuleb omadel reisidel kord ka Pihkva kubermangu.³ Ta sõidab Pihkvast 34 versta Irboskasse, (Isborski) ja säält edasi; tee ääres on palju suuri raudkivisid; umbes ühe versta järel käänab ta suurelt teelt pahemat kätt kõrvale; tee läheb läbi metsata, laia, põllurikka lagendiku; palju väikeseid külasid on näha. Reisija sõidab veel 5 versta ja saab S.⁴ mõisa; ligidal on K.⁵ mõisakene. S. ja K. mõisate vahel on „kasakate-maa“. Suurem osa külasid on siin eestlaste käes, kes „verises Rootsi sõjas Kaarel XII aegu oma isamaa võõraks jätsivad ja siia elama asusivad“.

sellest leidusest ROSENPLÄNTER (Beiträge X, lk. 25) ja vist ka Vene teadlane SJABLOVSKIJ. (Новѣйшая географія россійской имперіи. Сочиненіе профессора Зябловскаго. Въ университетской типографіи, Моск-vas 1814; II osa, lk. 5. Raamatut ei olnud Peterburi kogudes).

¹ Выборъ.

² Vrdl. Finnisch-ugrische Forschungen II, 1, Helsingis 1902, lk. 16.

³ [SCHLEGEL]: Reisen in mehrere russische Gouvernements in den Jahren 178*, 1801, 1807 und 1815. VI osa Meiningenis 1831 lk. 76.

⁴ Vast Заполье?

⁵ Vast Каменка?

Need ei ole siis mitte setukesed. Sedasama tõendab ka SCHLEGEL'i ütlus, suurem hulk olla Vene usku läinud. Läksivad nad Vene usku, siis oli neil uude asupaika tulles mõni muu usk, setud aga saivad ristiusuliste nime venelaste käest. (Naesed mõistvat siin ainult Eesti keelt).

4, 5. Pihkva eestlastest, setudest, kõneledes¹ tähendab Dr. KREUTZWALD, „ka Ostrovi maakonnas ja koguni Novgorodi kubermangus leiduvat suuri Eesti külasid; nende elanikud, olgugi et kesk venelasi, olevat igas asjas meie piirinaabrite² sarnatsed.“

Ostrovi maakonna kohta kuulas minu palve pääle Pihkva kubermangu „statistika komitee“ kohalikkudelt ülemustelt asja pärast järele; vastus tuli, säälpool ei olevat ühtegi Eesti väljarändajat vanemast ajast (s. t. enne XIX aastasaja hakatust). Muidugi ei ole selle vastusega küsimus lõpetatud, sest niisugused ametlikud aruanded on tavaliselt väga pääliskaudsed.

6. Viitebski kubermangu „statistika komitee“ teadete järel³ on sama kubermangu Neveli maakonnas, Raipoli mõisa piirides eestlasi elamas. Kohalik vallavalitsus kirjutas mulle ligemalt, eestlasi olevat sääl 41 hinge, sisserändamise aeg — läinud (XIX) aastasada. Ometigi võiks olla, et meil siin vanemate (Lutsist tulnud?) asunikudega tegemist on, — üks perekond on Rooma-, teised Greeka-katoliiku usku.

7. Läti kihelkonnas Allendorfis (kirjad käivad sinna Volmari linna kaudu) on — nii kui mulle praegune Tartu Jaani koguduse ülemõpetaja V. WITTRÖCK lahkesti kirjutab — Eesti asukond. Aastal 1892 pidanud ta neile Eesti keeles jumalateenistuse; koos olnud umbes 100—150 inimest, vana ja noort. Nüüd olevat neil jumalateenistus harilikult Läti keeles.

Palusin kohalikult õpetajalt a. 1902 lähemaid teateid⁴ kuid kirja pääle on vastus tänini tulemata.

¹ Verhandl. der Gel. Estn. Ges. II, 2, Tartus 1848, lk. 47.

² = setude.

³ Vrdl. minu Lutsi Maarahvas lk. 6 ja 8.

8. Tveri kubermangus näinud keegi Lutsi eestlane aasta 60 eest Eesti külasid.¹ Olivad need ehk Tveri karjalased? (Mees ei saanud nende keelest hästi aru). „Olevikust“² loeme, Tveris olevat 1500 eestlast. Kas ka vanemaid asunikka?

9, 10. Ühe Räisaku (Рѣжца) kaupmehe jutu järel elavat ka Novorshevi ja Velikija-Luki linna ligikonnas eestlasi; kas uuemaid või vanemaid, — ei teadnud ta ütelda. Pihkva kubermangu „statistika komitee“ sai ja andis mulle siitki sarnased eitavad vastused, kui ülemaal Ostrovi maakonna kohta tähendasin. Kuulasin ka veel Velikija-Luki kloostrist järele. Kloostri ülem, isa ARKADIJ, Pihkva eestlane, — ta on omal kodumaal ka rahvalaulusid kirja pannud — kirjutab mulle lahkesti, mõnikümmend versta linnast, Kolibaki³ kihelkonnas, olevat isesugu rahvas, kes talle väga Pihkva eestlasi meelde tuletavat. Noor munk FEODOR KOSHEVNIKOV, saarlane, võttis selle vaeva oma pääle, et neid inimesi — neid on kaks küla — vaatamas käis. Ta kinnitab sedasama, mida kloostriülem: „See rahvas läheb väga Setu rahvaga ühte, sest nemad kannavad niisamasuguseid riideid, mütsi, rinnaehteid ja vööd kui Seturahvas, ainult nemad räägivad kõik väga selget hääd Vene keelt.“ Rahvas olla oma jutu järele sääl põlvest põlveni elamas ja nimetab ennast „kloostri rahvaks“. Kahtlust äratab, et neil kahel külal teistsugu riided on, kui ümberkaudsel rahval; viimased, „pärisrahvas“, lähevad neist ka keelemurde poolest natukene lahku. Sisserändajad nad siis vist on, aga kust?⁴

Гра KOSHEVNIKOV kirjutab veel, ta olevat Velikija-Luki ja Holmi maakonnas elavatelt Eesti sisserändajatelt järele pärinud, kuna nad siia poole tulnud; pääle saja aasta ei olevat ükski temale tuttav asundus vana.

¹ Lutsi Maarahvas lk. 40.

² 1893 nr. 8.

³ Кулебяцкое.

⁴ Памятная книжка Псковской губернии 1897, III, Население Псковской губернии, lk. 88 arvatakse neid sisserändajateks Valge-Venemaalt.

11. Keegi Vene mõisnik, kes lapsepõlves (aastat 50 tagasi) Velikija-Luki maakonnas elanud, kinnitas mulle suvel 1901, tema endise kodukoha ligidal olevat vanu Eesti asundusi, näit. Petrovskoje¹ ja Shvilovo² külad. Mina palusin säälselt vallavalitsuselt³ lähemaid teateid, ei ole aga oma (kinnitatud) kirja pääle ühtegi vastust saanud.

12. Aastal 1893 käisin ma Viitebski kubermangus Lutsi⁴ linna ümbruskonnas elavaid Rooma-katoliiku usku eestlasi vaatamas. Suvel 1901 jutustas mulle Opotska⁵ linna ligikonnas talumees, tema näinud aasta 30 eest Lutsi-Opotska tee ääres (versta 15 Lutsist tulles) külasid, kus Rooma-katoliiku usku eestlased elanud. Ta nimetas ka mõne küla nime: Кушнерины, Ясенцы, Платъ-Переводова. Lutsi pool ei ole ma (1893) neist midagi kuulnud. Küsisin (1901) Lutsi linna politseivalitsuselt, kas sellenimelisi külasid on ja mis valla järel, — vastus minu (kinnitatud) kirja pääle on tänini tulemata.

13. H. PRANTS⁶ jutustab Eesti asundusest Krivalinna vallas, lätlaste seas. Sellekohase küsimise pääle teatab H. PRANTS, ta olevat neist väljarändajatest lapsepõlves Vastseliina Misso valla mehi kuulnud kõnelema. On see vast sama asundus, kui ülemal nimetatud Aloiina (Marienburgi) eestlased?

14. Loomulik on, et vaba Soomemaa kargajatele redupaika pakkus; imetlema aga peame, et Eesti keel siin on jõudnud tänase päevani ära elada, kus ta nii kergest sugukeele sisse ära võis kaduda. Suvel 1894 kuulsin Kuorsalo saare lootsidelt (Hamina linnast versta 12), Loviisa linna ligidal „Kissa, Sauna, Altaskär'i ja Pirtti (Pörtö)“ saartel olevat eestikeelseid elanikka juba vanast ajast. Li-

¹ Петровское.

² Швилово.

³ Великолуцкій уездъ, волостное правление Влицы, чр. Петровское село (станция Михайло-Погость).

⁴ Люцинъ.

⁵ Опочка.

⁶ Soome-sugu muinasajast, Tartus 1894, lk. 159.

gemaid teateid nende kohta annab saarte omaniku V. von BORN'i kirjatöö.¹

Juba XVIII aastasajal elab siin Eesti kalamehi, — kümnest perekonnast jutustavad meile vanad ajaraamatud; rahvaarv on aastate jooksul tõusnud, ka tuli muidugi võõrast verd sekka. Keel on — kuigi segatud kujul — alal hoitud. Võib olla osalt aitas siin kaubaühendus endise kodumaaga; iga aasta tuleb siia eestimaalasi müüma ja ostma. Leivapalukese pärast käib kõva võitlus tormiga ja laentega, sest saarte kaljupõhi kedagi ei toida, pea ainsamaks põlluks ou meri.

15. Peterburi-Varsavi raudtee ääres, versta 30 Ostrovi linnast lõuna poole, Shogi² ligidal, Sapohnovo³ külas olevat Eesti peremehi. (Pihkva talumehelt a. 1901 kuulnud). Kas uuema aja sisserändajaid?

16. Kas elab või elas Nestjugina⁴ mõisas (Opotska linna ligidal) vanu Eesti väljarändajaid? Sellekohaste järelepärimiste pääle ei ole mulle praegune omanik selget vastust annud.

Küsimise põhjus: nimetatud mõisa oli vanast Paljtshikov'i nimelise mehe või sugu päralt; samal sugul oli Eesti külasid Kraasna pool,⁵ Pihkva ligidal ja Setumaal. Väga võimalik on, et endine omanik ka Nestjuginasse eestlasi elama asutas.

17. Eesti-Vene piiril on Setu külasid venestunud, on ka Vene külasid ümber rahvustunud. Ka kaugemal näikse eestlasi olema elanud. Nii kõneldi Kraasna pool, Pihkva linna tagant, Siglitsa⁶ mõisast toodud muiste siit-poistele

¹ Beskrifning och historia om Sarvlaks egendom i Perno socken. II trükk, Helsingis 1898; lk. 44 ja 146.

² Жогн.

³ Сапохново.

⁴ Нестюгина, Kraasna eestlaste suus Нещугина.

⁵ Vaata külade nimekiri päätükis „Maarahva asupaigad; arv.“ Paljtshikov'i omadeks tulevad need külad arvata, mis tema enese ja proua O. Gembitz'i nime pääle on kirjutatud; vist on ka Plön'i sugu Paljtshikov'i pärija.

⁶ Щиглицы, Peipsi järve ligidal.

Setu tüdrukuid naesteks. „Praegusel ajal olevat — kirjutab mulle staabikapten P. ПИТКА — kõik (mõisa) tööliselätlased, kuna külades ümberkaudu ainult venelased elada. — — Orjuse ajal, arvata põlve viis tagasi, olnud kõik rahvas setukesed. Üks vana S. mõisa toapoiss olla jutustanud, et tema ema, kes 85-aastaseks elanud ja nüüd juba 15 aasta eest surnud, setulane olnud — —“. Mõisa praeguselt omanikult, proua A. GEMBITZ'ilt kuulen, mõisa piirides elanud kord tõesti „setusid ja eestlasi“,¹ keda endine omanik Paljtshikov Golina mõisast² siia toonud.

18. Et ka Pihkva kubermangu Kraasna alevi³ ligikonnas eestlasi elavat, sellest kuulsin juba a. 1893 Lutsi meeste suust. Samal aastal sain kohaliku valla kirjutajalt kindlamaid teateid.⁴ Külade arv määrati tema poolt 8 pääle; nii kui allpool näeme, on neid enam.

Pihkva kubermangu „statistika komitee“ ei teadnud sellest Eesti asundusest, niisama vähe on ta kohaliku ajaloo kirjutajatele tuttav; ma ei ole nimetatud kirjatöödest vähematki tähendust tema kohta leidnud.⁵

„Eestimaa Kirjanduselise Seltsi“ käsikirjalisi laulukogusid lehitsedes juhtusin KREUTZWALD'i laulude ära kirjas⁶ Kraasna poolt korjatud laulusid ja lauluviisisid silmama. KREUTZWALD'il, H. NEUS'il ja vistist ka selleaegsel „Õpetatud Eesti Seltsil“ oli siis teada, et Kraasna ümbruskonnas Eesti väljarändajaid elab ja et nad vanu laulusidgi alal on hoidnud, kuid kahjuks ei ole ligemat järelepärimist

¹ Полуэферы и эстонцы.

² Голина, versta 10 Petserist.

³ Пригородъ Красный.

⁴ Lutsi Maarahvas lk. 40.

⁵ Vrdl. näit И. И. ВАСИЛЕВЪ: Население Псковской губернии. (Памятная книжка Псковской губернии, 1897, III, lk. 84. j. m.

⁶ Vrdl. päätükk „Laulud“.

ette võetud. Saak oleks tol ajal palju rikkam olnud, kui nüüd, sest mitmes külas, kus praegu ainult Vene keel valitseb, tarvitati siis veel emakeelt, ja usulised kombed, — „maajumalate“ auustamine, ohvrid nne. — mis nüüd kadunud, elasivad alles.

KREUTZWALD'ile saadetud laulud trükiti osalt NEUS'i „Ehstnische Volkslieder'ites“ ära,¹ — see on, minu teades, ainukene kord, kus Kraasna maarahva üle midagi „raamatusse on raiutud“.

Suvel 1901 läks mul ammuaegne soov, Kraasna Eesti asundust isiklikult lähemalt tundma õppida, täide. Viibisin säälpool — suure osa kulusid kandis Helsingi „Soome Kirjanduse Selts“ — umbes kuu aega ja katsusin päästa, mida veel võis päästa. Paar lühemat kirjeldust on minu sulest juba varemalt ilmunud,² eelseisev kirjatöö võtab kokku, mida selle meie „sureva oksa“ elust-olust tähele jõudsin panna.

Et Kraasna maarahvas osalt umbes samades oludes elab, kui Lutsi asukond, olen nende elu-olu kirjeldust mitmes kohas pidanud kärpima; oleksin muidu sama kordanud, mis juba omas raamatus „Lutsi Maarahvas“ olen öelnud. Edasi näitab ehk mõni tähelepanek, mis eelolevasse kirjatöösse on punutud, liiga tähtsusetu olema, kuid teadus ehitab ju ka killukestest; ning surevalt sugulaselt võib ju sagedasti väärtusetagi mälestus armas olla. Ja suremas on see meie suguharu, kuivamas ihu- ja vaimuelu, muutumas keele ja meelega poolest. Äratavad ehk tedagi kord värskemad tuuled, — endine kodukoht on talle siis seda võõram.

Kui väikene ojakene suurde jõkke langeb, siis näeb rannal kõndija veel mõne aja ta jooksu ja vee uues ümbruses. Kuid edasi, — juba muutuvad ta ääred, juba jääb

¹ Vrdl. päätükk „Laulud“.

² „Postimees“ Tartus 1901 nr. 152; Eesti Üliõplaste Seltsi Album VI, Tartus 1901, lk. 70; Finnisch-ugrische Forschungen II, 1, Helsingis 1902, lk. 54.

vool kitsamaks, viimati on ta vägevamaga kokku sulanud; ja ainult vaevarikas järelkatsumine ehk laseb aimata, et voolas laanejõgi kord sambla all vulisevalt metsanirelt oma vetele lisa oli saanud.

Kaarmal, Saaremaal, Heina kuul 1903.

Oskar Kallas.

— x —

Maarahva asupaigad; arv.

Nii kui kaart¹ ligemalt näitab, elab maarahvas Kraasna alevi² ümbruskonnas, iseäranis selle 27 versta pikuse tee ääres, mis Kraasnast Opotskasse³ viib. (Kraasnast Ostrovisse on 70 versta, säält edasi Pihkvasse — 50 versta). Kirkkondade ja valdade piirid ei käi — see on Vene sismaal tavaline asi — mitte ühte; siinsed Eesti külad on praegusel ajal viie kiriku ja kahe valla järel. Kaugelt suurem osa (18) käivad Kraasna alevi Mihailovskij koguduse alla, 6 arvatakse sama alevi Nikolajevskij koguduse külge; järelejäänud 8 küla jagunevad Iljinski (2), Pokrovskij (3) ja Opotska linna Troitskij koguduste järele. Enne aastat 1875 olivad mõned külad teiste koguduste all kui nüüd, — kuid lähemalt meid see küsimus ei huvita.

Valdasid on vähem — ainult kaks: 28 küla on Kraasna valla,⁴ 4 küla Pokrovskaja valla järel. „Orjuse aegu“ oli ka veel kolmandas — Petrovskaja — vallas Eesti küla, Borodulina,⁵ kuid see lõhuti ära ja rahvas pandi teiste külade alla elama.

Mis mõisapiiridesse puntuub, siis olivad Eesti külad, nii palju kui rahvas mäletab, orjuse aegu umbes 10—15 omaniku päralt; need vaheldasivad sagedasti, ainult mõned nimed on tuttavamaks saanud ja jäänud.

¹ Kindralstaabi kaarti järel valmistatud.

² Пригородъ Красный.

³ Опочка.

⁴ Красногородская волость.

⁵ Бородулина.

Allpool tabelis leiab lugija kõigepäält külade nimed, — osalt kahes keeles, osalt, kus Eesti nimi unustatud ehk venekeelsega ühesugune oli, ainult Vene keeles. Pääle selle on mõned arvustiku teated juurde lisatud. Kraasna valla kohta käivad arvud olen kohalise valla raamatutest välja kirjutanud. (Nad olevat kõige uuemad ja on vist sel põhjusel vähe teised, kui viimased „statistika komitee“ poolt trükki antud teated. Miks aga numbrid rahva arvu üle vallaraamatutes ja kirikuraamatutes lahku lähevad, — ei saanud mul selgeks).

Pokrovskaja valla kohta käivad teated tulevad trükitud hallikast.¹ Palusin küll vallavalitsuselt uuemaid, kuid ootan tänini (kinnitatud) kirja pääle asjata vastust.

Numbrite kohta seletuseks. Tiinude (dessatiinide) all leiame kaks numbrit; esimene tähendab „hääd maad“, teine — „halba maad“. (Viimase liigi eest maksetakse kroonule neli korda vähem, kui „hää maa“ eest). Revisjoni hingede alla on ainult need mehed üles tähendatud, kes 10. revisjoni aegu (a. 1858, Lehe kuu 18.) maad said. Taluks arvatakse ainult niisugune koht, mille peremees külas elab; Hudjaga külas näit. on praegu kaks talu; vanast oli seitse, kuid viis peremeest on majad ära lõhkunud, maa järelejäänud kahe talu peremehele välja rentinud ja ise vallast välja kolinud. Elanikkude hulka loetakse kõik, kes valla nimekirjas on, olgu nad sees- või väljaspool valla piirisid.

¹ Статистическо-географический словарь Опочецкого уезда Псковской губернии. III. Пihkvas 1895.

Külad.	Tiinude arv.	Revisjoni hinged.	Talud.	Meesteralv.	Naisteralv.	Omanik (enne vabaduse tulekut).
1. Kraasna vald.						
Gorbunova	54 + 6	16	7	39	36	?
Žagireva	108 + 12	24	12	30	35	Plön
<i>Hävi küla</i> (Ломы)	91 + 11	22	12	33	33	Skorina (proua)
<i>Hudaga k.</i> (Худяки)	40 + 5	9	2	28	18	?
Исаева	18 + 2	4	4	17	9	A. Krjukovitsh
<i>Ivatsova (-o)</i> (Иванцева)	67 + 8	15	11	31	28	Paljtshikov ¹
<i>Käpä (Käbä) k.</i> (Усова)	a) 35 + 4 b) 22 + 3	a) 8 b) 10	a) 12 b) 10	a) 12 b) 21	a) 13 b) 17	Plön Shatzkaja
<i>Kostrova</i> (Кострова)	85 + 10	19	12	44	51	N. Shelgunova
<i>Kriskohv</i> (Гришкова)	81 + 9	18	10	39	40	Plön
<i>Makavina</i> (Маковейкова)	22 + 2	9	5	25	22	M. Subbotkina
<i>Mihova</i> (Мъхова) ²	93 + 10	23	15	50	57	Plön
<i>Mõiza</i> (Мыза)	154 + 17	43	23	86	75	Proua O. Gembitz ³
<i>Naha k.</i> (Агафоновка)	81 + 9	18	10	28	28	A. Vidtshevs-kaja
<i>Paraskova</i> (Барашки) ⁴	51 + 6	11	6	26	41	Paljtshikov
<i>Pürova</i> (Спирова)	53 + 6	14	9	22	29	Plön
Поддубная	45 + 5	10	7	26	24	Plön
Поддубно	49 + 6	11	5	33	27	?
<i>Rum(m)ulü</i> (Подсадная)	58 + 6	13	8	36	25	Nikitin
<i>Seipolo(-va)</i> (Серполова)	67 + 8	18	10	26	29	Proua O. Gembitz ³
<i>Sokolina</i> (Сакулина)	66 + 7	16	4	35	25	Fovelin (proua)
Сосъдова	72 + 8	16	10	25	31	Plön
<i>Sülätüvä</i> ⁵ (Шутова)	65 + 7	15	10	39	39	Paljtshikov

¹ *Prentsi* ehk *Prindze* (Vene k. Морозово) mõisa omanik.

² Teine samanimeline Vene küla on Shagirjova (Žagireva) ligidal.

³ Rahva jutu järel käis küla *Prindzele teole*, s. t. oli varemajal Paljtshikov'i päralt; sellekohase küsimise pääle kirjutas mulle proua A. GEMBITZ (Pihkva ligidalt Siglitsa mõisast), nende sugu olevat omad külad Paljtshikov'ilt pärinud.

⁴ Vallas on ka üks Barashkova-nimeline Vene küla.

⁵ Teisend: *Sülädüvä*, *Shülätüvä*.

K ü l a d.	Tiinude arv.	Revisjoni hinged.	Talud.	Meesterahv.	Naesterahv.	Omanik (enne vabaduse tulekut).
<i>Tammõ k.</i> (Сорокина) ¹ .	246 + 27	37	13	48	41	Vaba küla ²
<i>T'sähhnova</i> (Дяхновка) . .	45 + 5	10	5	15	15	?
<i>Suure Taika</i> (Фалилѣва)	99 + 11	15	14	43	40	Vaba küla
<i>Väiku Taika</i> (Прилютино)	65 + 7	12	4	26	30	Vaba küla
<i>Tsertseva</i> ³ (Черницова) . .	62 + 7	12	7	19	14	?
<i>Tsesneva</i> ⁴ (Частильова) . .	34 + 4	6	3	9	12	Proua O. Gembitz ⁵
2. Покровская.						
<i>Jerebina</i>	53	?	8	26	27	?
<i>Kraaine</i> (Крайнева)	35	?	6	22	24	?
<i>S'everikova</i> (Сѣверка) . . .	21 + 3	?	4	14	19	?
<i>Selnika k.</i> (Сельники) . . .	78 + 12	?	8	26	19	?

Nii kui tabel näitab, oleks siis Kraasna pool 32 küla pääle: 999 Eesti verd meesterahvast, 978 naesterahvast, kokku 1977 hinge. Arv võiks ehk liig suur näidata, sest Eesti küladesse on — iseäranis viimase põlve jooksul — palju Vene naesi toodud ja ka üksikuid venelastest peremehi on siia elama asunud; kuid selle-est on ka ümberpöörnud palju Eesti tüdrukuid Vene küladesse viidud ja mõnigi noor- mees sinna koduväiks läinud. (Nii oli näituseks Kraasna valla Muldova külas aasta 20 eest üks Eesti peremees). — Kui siis ainult vere pääle vaatame — mitte keele pääle —

¹ Makavina ja Sülätüvä vahel on teine Sorokina, Vene küla.

² Juba pikemat aega enne vabaduse tulekut endise omaniku (vürsti) pärijate poolt vabaks lastud.

³ Teisend: *Tserntsova*.

⁴ Teisend: *Tsesnõva*, *Tsessnõva*.

⁵ Vrdl. lk. 17, all, tähendus 3.

ja segaverelised isa rahvuse alla loeme, siis võiks ülemal nimetatud arv — 1977 eestlast — umbes õige olla.

Aga kuidas muutub pilt, niipea kui rahvuse tunde-märgiks keelemõistmise teeme! Siis vajub eestlaste arv tuhandetest kümnete pääle kokku ja neistki valime ainult mõned üksikud välja, kel emakeel suus sulam on, kui vööras. Ligemalt kuuleme sellest allpool.¹

Maarahva elu-olu.

Pöllumehe edasisaamises tähendab põld sagedasti vähem, kui mees; rammusa mustamulla pind kasvatab ohakaid, rabasoo — vilja, just sellejärele, mida tast välja mõistetakse võtta ja tahetakse. Maapinna omadused ei ole Kraasna meestel nende edasijöudmises mitte takistajaks olnud,² põld tasub töö auusasti ära. Aga samal kohal, kus pihkvalane kehvalt vaevles, elab sisserändanud liivimaalane mõne aja pärast jõuka mehena. Et Kraasna maarahvas kodumaalastest pika sammu taha on jäänud, sel asjal on teised põhjused, esimeses reas vistist hingemaa ja hariduse puudus.

Priiuse tulekul anti küladele mehehingede arvu järel maad. Rendimaks kroonule ei ole suur: viie tiinu „hää maa“ eest 3 rbl. 40 kop. aastas, halvema maa eest neli korda vähem. (Pääle selle muidugi tavalised vallamaksud, „pääraha“).

Antud maa piiskas ehk andmise korral elamiseks, kuid pere kasvas, maa mitte. Isa jaotas koha poegade vahele

¹ „Keelest. Rahvusest“.

² Maapinna omaduste ja põllumajanduseliste olude üle vrdl. Обзор Псковской губернии, выпуск I, Pihkvas 1901 ja Псковская губерния (Сводъ данныхъ оцѣночно-статистич. изслѣдованія). Томъ I, Опочецкій уѣздъ, выпускъ I, Pihkvas 1901.

ära, ühest talust sündis kaks ja kolm. Nii olnud näit. Naha külas aasta paarikümme eest kolm talu, kuna nad nüüd kümneni on jagunenud, ja Paraskovas peab 67 inimest 57 tiinuga toime tulema.¹ See on liig vähe, perekond ei leia talust tööd küllalt; osa rändab välja ja jätab maad sööti, osa õpib vedelema ja ei tee sedagi tööd ära, mis teha tuleks.

Ka väikseltki maalapilt võiks leiba saada, kui pere-mees ajaga edasi sammub ja tal käed seotud ei ole. Seda nad on aga siinsetes külades. Maa ei ole üksiku päralt, vaid terve küla omandus; tahab üks peremees midagi parandust ehk muutust ette võtta, siis saagu enne kogult luba! Kes Läänemaa ja Saaremaa külade olusid tunneb, see teab, kui raskelt säääl uuendused sisse tungivad, sest et terve küla põllud läbisegi on ja karjamaa ühes tükis. Kraasna pool tuleb veel see raskus juurde, et põld omanikku võib vahetada; see suretab uued mõtted, enne kui nad teoks on saanud.

Maad haritakse isaisade viisi järel, ilma masinate abita, kolmes põllus. Kubermangu valitsusgi on ära tunnud, et sel viisil palju kaduma läheb, ja katsub rändava põllutöö-õpetaja läbi rahvale kuue põllu kasu seletada. Siin ja säääl Vene külades on uus tööviis vasta võetud, kuid maamehed peavad visalt vanast kinni. Sellejuures on maad rohke linakasvatamise läbi ära kurnatud ja kaebavad otstarbekohasema harimise järele.

Mehed, kel enam ettevõtmise vaimu, — eestlastest tunnen ainult ühe — katsuvad omad külamaad rendile anda ja ise mõne mõisa küljest maad rentida ehk osta. Suureks abiks on neil selle juures põllupank; see laenab neile koha hinnatud väärtusest 90 protsenti; võlg makstakse 55 1/2 aasta jooksul 5 1/2 protsendiga tasa.

Kohtade ostmiseks ja ka põlluharimise tõstmiseks on sisserändanud liivimaalased — umbes 18 tuhat,² eestlased

¹ Teiste külade arvud leiduvad lk. 17, 18.

² Памятная книжка Псковской губернии 1897, III, lk. 89 ja Обзоръ Псковской губернии I, Pihkvas 1901, lk. 18.

ja lätlased kokku — omalt poolt hädä hoogu annud. Nad tunnistatakse erakombel ja ametlikult¹ tublideks töölisteks, ja leevad seda — kõrgemast haridusest kõnelemata — juba sellepärast, et nad keha poolest palju tugevamad on, kui siinsed kõhnavõitu talupojad.

Ka Vene „vanausulised“ arvatakse jõunkate kilda: nad on töökas ja kaine rahvas — ei joo viina, ei põleta tubakat — ja elavad väljaspool külasid üksikute kohtade pääl.

Rikkusest ei ole maameeste seas juttugi, — ka kerjuseid (*koŕjama*) ei näe — hää see, kui leivaga uudsesse jõuab. Leivakõrvasega on asi veel vaesem. Olen kodumaal laialt ümber käinud, kuid ei ole kuskil näinud, et nii kehvalt söödaks, kui siin. Tõsi on, et just suve aegu, kus talumehel vana lõppemas on ja uus veel tulemata, Kraasna poole juhtusin ja pääle selle veel kesk paastu; kuid paast keelab sagedasti seda ametlikult, mida muidugi üliharva söödakse: liha ning võid; ja ka suvelgi ei ole töö-inimesele sellest küllalt, kui talle kannikas taignast leiba ja kapaga kibehapud kalja ühes antakse. Ning õhtul ei olnud kodus muud leivakõrvast ootamas, kui külma seeneleent serveks, kus ainult harukorral paar kalapojukest sees ujus; koguni *maamuna'* (kartulid) olivad lõppenud. Vähe paremat rooga anti *tallguh*, — *talos* toimetab siinpool veel osa põllutöösid — kuid ega sellestki palju kiita ei olnud.

Kui paast ei takista, siis peaksivad muidugi *piim*, *kohopim*, *sõir*, *võizin*, *muna'*, *liha* nne. toiduvahendikuna juurde tulema, kuid sagedasti ei saa pererahvas neist palju maitsta; tarvis *Kraasnahe* viia, kust muidu rahakopikat majasse korjub! Theejoomine on ainult harvatel pühade-lõbuks ja *piiragukõzõ'* niisama; hää juba, kui peenemast jahust piruka aset rukkijahust tehtud *kokorka* (pehme leivakook) täidab.

Ega ole ime, kui keha niisuguse söögiga ära kurnatakse ja „liivimaalane Kraasna mehest viis korda enam tööd teeb“. Sest kes sööb, see lõöb!

¹ Обзоръ нне. lk. 17, 18.

Kraasnas kuulsin eestlastest, nad olevat hää iseloomuga rahvas, elavat aga veel vaesemalt, kui ümberkaudsed venelased. Niipalju kui mina jõudsin võrrelda, on ütlejatel õigus. Et ka mustus Eesti külades suurem on, seegi paistab silma. Suitsumajasid küll enam ei ehitata, aga ehk olivad nad rahva tervisele paremad, kui praegused korstnaga toad, kuhu värsket õhku ainult kogemata kombel sisse tuleb. Põrmandad on küürimata, aknad pesemata. Kärblasi sumises toas, kui oleksivad nad peret heitnud; et neid ka tappa ja hävitada võib, see nähti ühele ja teisele kuulmata imeasi olema. Enam juba pandi pahaks, kui *kuzikuklaze'* (väikesed sipelgad) liig suurel hulgal põrmanda alt välja keesivad ja paljasjalgsetele rahu ei annud. Mõned hääd korrad sain puu all magada ehk paljal aida põrmandal, sest toas keelsivad vänge lehk ja kõiksugu pudulojuksed; neid oli kasukatelgi, mida külje alla pakuti, vahiks sees, ja heinad olivad mitmest talust viimse kõrreni lõppenud.

Ihu puhastamise teeb ka siinpool saun — sagedasti ilma vajata — võimalikuks, kuid soovitav oleks, et seda võimalust mustemate tööde aegu näit. ka argipäevadel tarvitataks. „Aga mis tarvis jalgu pesta, hommen läheme jälle tööhe“. Muidugi ei ela kõik maarahvas nii kurvalt, kui kirjeldatud, aga vistist küll suurem osa.

Niisama vähe rõõmustav, kui ihuelu, on vaimuelu. Iseenesest mõista ei võinud paarkümmend küla, kes päälegi emarahvast lahus, ise enesele haridust nõuutada. See oleks nende asi, kelle hoole olla rahvas ustud, antagu see haridus rahva enese või võõras keeles. Aga Kraasna meeste venekeeleline ümbruskond on veel väga madalal seisukohal ja nende „vaimline keskkoh“, Kraasna alev, pakub küll mõnda muud, kuid mitte hoogu vaimuelule ja haridusenõudmisele.

Juba rändaja, kes mõned päevad siin viibib, näeb üht ja teist, mis aimata laseb, et ülemal olev ütlus mitte tuulest ei ole võetud. Et siit, kus oma tuhat hinge elab, raamatukauplust asjata otsid, see ei pane imetlema, sest neid otsid sagedasti niisama asjata rahvarikkamatestki paikadest; vähe

õudsemalt juba tundub, kui tinti poodist kümnest, kus sulle kõiksugu kribukrabu vasta läigib ja lõhnab, küsima pead ja sind viimati vallamajasse juhatatakse: „Ehk on neil, nad kirjutavad.“ Õigekirjutuse põhjasmõtteks, niipalju kui seda poodisiltide päält võis uurida, näis olema, et suur täht siin ja säääl kirjutust väga kaunistab ja „õ“ talle iseäralise teaduselise hiilgvuse annab. Rahvale on themaja ehitatud, aga rahvast, talumehi, käib siin üliharva; ja ajalehtedest, mis muretsetud, näikse mitmed nädalate kaupa lahtilõikamist ootavat; vist ei ole siis lugemisehimu ka muudegi seisuste juures liiga põlev ega palav. Rahva hariduse korrast annab ka puhtus tundemärki. Kraasna uulitsad ja õued on mustad ning kasimata; ja astud läbi poollagunenud värava surruaiale (*kalma'*), siis on sul pilt silmade ees, mida kergesti ei unusta: aiad maha langenud ehk langemas, hauad korrad, haudade ümber olevad rakked viltu, üks nurk kõrges, teine maas; siin ja säääl kõiksugu risu ja rämpsu, loomade jätiseid ja jälgi. Inimesi siin ei näe, olgu siis et mõni tuleb *hauuda kaiibma* ja ruttu jälle sellest koledast kohast lahkub.

Esimesteks hariduse laialelaotajateks on tavaliselt kiriku teenrid, vaimulikud mehed. Kraasna pool ei ole kirik seda kannist ülesannet jõudnud täita, ei uuemalgi ajal, kus keel enam takistajaks ei olnud, sest et kari karjase keele ära oli õppinud; veel vähem siis vanemal ajal. Kui segased inimestele nüüdgi veel ristikiriku õpetused on, sellest kuuleme teises kohas.¹ Lutsi pool, kus Eesti asundus umbes samades oludes elab, on kirik oma kohust paremini täitnud; rahvas tunneb tarvilikumad algusõpetused ja mõistab (*taid*) luggedagi; viimane „taide“ ei ole ilma hää mõjuta jäänud: rahva vaim on enam edenenu, arusaamine asjast on osalt parem, kui Kraasna pool.

Vaimulikud mehed nähti rahvale kaunis võõrad olema ja ka omalt poolt rahvast vähe tundma. Mees, kes aastat 30 rahvaga tegemises oli olnud, arvas mitmed oma kogu-

¹ Vrdl. „Maajumalad. Vaimulik elu“ lk. 63 jgm.

duse Eesti külad Läti küladeks. Muidugi oleks ülekohus siin üksikut inimest süüdistada, sest igamees on enam-vähem olude ja ümbruskonna laps; võib ainult soovida, et olud ja ümbruskond muutuksivad.

Väikene pööre paremuse poole on juba tehtud. Aasta kolme eest asutati Tsertseva külasse maakogu poolt kool. Kasvandikka käib siin ümberkaudsetest Eesti küladest pääle viiekümne. Need on eestlaste seas pea ainukesed, kes kirjutada ja lugeda mõistavad ehk seda õpivad. Kaugelt suuremal osal on lugemisekunst kinnine raamat, kirjutamisekunst seitsme pitsoriga raamat, ning *paprõ*¹ äratab ühtlasi auukartust ja umbusaldust. Imetleti, kui ma kirjutasin, näit. laulusõnu, aga veel suurem oli imetlemine, kui ma need sõnad paberi päält ette lugesin. „Ah, on tõesti paberis; ta võtab säält välja, mis tahab, *a meil ku udzu silmi eehn!*“

Keegi noormees, kes natukene Eesti keelt mõistis ja Vene keelt luges, oli nii vaimustatud, et ta ka Eesti keele lugemise selgeks lubas õppida. Andsin talle aabitsa (Võru murdes) ja ootan, kas ta muid raamatuid küsib.

Nii kui eelolevast selgub, on rahva silmaring väga kitsas. Kirik ei ole teda palju jõudnud laiendada, kool astub argelt esimesi sammusid. Vähe on neid, kes kauge-malt maailma näha on saanud; *Pihkvahe* on üks ja teine jõudnud, võib olla ka *Peterborah* ja *Petserih* käinud, paljud nad säält ühes ei ole toonud. Suurem osa teab ainult omast külast ja lähematest; küsid kaugemaid, siis on tavaline vastus, et ei neist ole kuuldud.

¹ Gen. *paprõ*.

Külad. Majad. Surnuaiad.

Rahvas elab siin väikeste külade kaupa koos. Eesti ja naabruses Vene külade korralduses ning majade ehitusplaanis ei ole vahesid märgata.

Külad on põldude keskele kas otsekohe mõlemale poole maanteed ehitatud, ehk maanteelt kallab lühikene tänav, mis mõnikord haruneb, kõrvale. Majad, sagedasti ka ait, lähevad otsaga vasta maanteed ehk tänavat. Katus ulatab siin ja sääl jalga kaks üle otsa ja pakub varjupaika vihma ja päikese eest.

Köögililja näed ainult harukorral, veel harvemad on puuvilja-aiad. Aias kasvab tavaliselt metsapuude kõrval paar marjapõõsast. Mõnel virgemal peremehel sumisevad ka *mehidze'* (*mehiläne*) *ku:avah*.¹ Kuid niisuguseid on vähe.

Kindel, kõrge, kahepoolse laudkatusega värav viib tänavast *muro* (s. t. majaanise puhta õue) pääle. Kahepoolse väravaga sama katuse all on veel — kitsam, aga ühekõrgune jalgvärav. Väravast õue pääle astudes näeme tavaliselt pahemat kätt *jelo* (elumaja), paremal pool on *ait* ja selle (*aad'a*) kõrval vankrikuur ehk sarnane ehitus, kus *hobõzõ ratta'* alal hoitakse, *taoze'* ja muud hobuseriistad ning mõni *rettel'*, vana *ko'v*, *ka'p* (kirst) ja *pütt* (tõrs) aset on leidnud. Ka peremehe puutööriistad, *saa'j*, *vassa'f*, *vüülmé'* j. m. vedelevad siin ning mõni poolvalmis *pa'ng*, *kuvvas* (kirvevars) ehk muu töö.

Maja taga näib *tahr* ja selle ümber *lauda'* ja *tall'*, — sagedasti otsapidi majas kinni — kaugemal, muudest ehitustest lahus — *riih'* (rehi).

Majad on enamasti kahekordsed. Madalapoolne *repp* viib väljaspoolset seina mööda katusega (harvem katusetu) rõdule (verandale), mis mõnikord väikese toa suurune ja

¹ Nom. *kussav* = кустовъ = *taro* = mesipuu.

aknaga võib olla. Ühes talus olivad siin *jahvikivi* üles seatud ja perenaene tarvitas neid sagedasti.

Rõdult astume ettekotta (*senndze', seni*); see läheb maja esiseinast tagaseinani ja lahutab maja kaks tuba (*tare*) teineteisest. Suvel magab siin nooremaid inimesi. Esikoja tagauks viib tahraida; põrmandas näeme augu ja võime maja esimesesse korda (*tarõalune*) pilgu heita. See on keldritaoline ruum, ilma akanteta; mõnikord on üks osa hanede tarvis ära lahutatud ja sel avaneb uks tahraia poole.

Esikoja kaks vastastikku seisvat küljeust juhivad kahte tuppä; teine neist on harilikult ilma ahjuta (*ahi*) ja tarvitatakse ainult suvel elatisruumiks, teine orjab ka talvel.

Lävi, mis toa esikojast lahutab, ei ole väga kõrge, tahatud *piida'* on paljudest käijatest siledaks kulunud. *Põrmad* tehakse laudadest — ka laudkatuseid näeb — juba sellepärast, et ta ühtlasi alumise korra lagi on; lage kannab *risthirs*.

Aknad (*paja*) tehakse enamasti kaunis suured, olgugi et mõnikord klaasi kõigesuguse kõõma alt ära ei taha tunda ja soojal suveajal ka värske õhk raamile täiteks jäetakse, kui ruut lõhutud.

Tubased riistad on väga lihtsad: pikk lauast *piink* (ehk kaks) seinast seinani, mõni *tüül'*, *laud* ja nurgas *säng*; teises *taari tõrdu*, seinas siin ja säääl *nagl'*. Ahju kõrval seisab toober, mille kohal väikene katal puhta veega ripub; sääält võetakse vett kamaluga ehk suhu ja pestakse toobri pääl nägu ning käsa.

Soojas kohas näed mitmes majas veel tulusedgi (*tulis, tuls*), sest uuema aja leidus, tikud, ei ole igasse kohta sisse jõudnud tungida ja nende aset täidavad *räni* ja *pess*¹ ja mis veel muud tulelõõmiseks tarvis.

Mõnel perenaesel näeme nurgas kangaspuud (*peele'*) seisma, aga *suga*, *jalglavva* ja muud osad on paksu tolmu-korräga kaetud, sest suvel kutsuvad hädalisemad tööd. Ka

¹ *Tagl, ku om keedet, sis om pess.*

kistavarz on veel sedavõrd lõngavalmistamiseks tarvitusel, et venelasedgi ta naabritelt omaks võtnud.

Maja ehetest ei mõista päälle kiriku poolt nõutud pühastekujude palju muid nimetada, sest et neid ei ole. Kus peremees *suur (j)elläj*, s. t. jõukas mees on ja perenaene kuulda jaksab, et „ajab uhkust taga“, *iks emändist um*, säääl ripub vast *kunig* (keisri pilt) seinal ehk mõni muu poolkärisenud pildikene. Tunnikell (*tuhni*) on küll nime järel tuntud, talutubades ei ole teda näha.

Elavate majadest lahkudes põikeme lõpuks surnute puhkepaigale, *kalmahtö pääle*. Suurem jagu Eesti külasid matavad omad surnud, venelastega segamini, Kraasna kirik-aidadele. Hauad ja ristid on kummalgi ühesugused; n. n. Vene risti kõrval (kolme põikpuuga) näeb siin palju sagedamini ühe põikpuuga risti, mis näit. Ev.-Lutheruse surnu-aidadel tavaline on.

Haudadel ei ole küngast, selle-eest on neile sammu neli pikad, sammu kolm laiad, ühe ehk sagedamini kahe palgi kõrgused rakked kaitseks ümber ehitatud. Kirjalikka mälestusmärkisid otsid siit asjata, olgu siis et ehk mõne alevikaupmehe haualt poolkustunud ja vigalise kirjutuse leiad.

Riided.

Nüüdsel ajal ei tee riie enam eestlase ja venelase vahel vahet: viimase pükstepäälsed särgid ja lödvad sitsikuued on Eesti rahvariide kõrvale tõrjunud.

Vanal ajal oli asjakord teine; siis olivad Eesti külades omad seadused selle kohta maksmas, mida selga tohib panna, naabritel venelastel omad. Kuid need seadused ei olnud mitte siinsete eestlaste poolt antud; vanalt kodumaalt lahkudes võtsivad väljarändajad nad ühes ja täitsivad neid siin pikad ajad.

Viimase aastasaja esimestel aastakümnetel hakkas Eesti rahvariie kaduma. Nii kui muudescgi kohtades (Eesti saartel, Setumaal, mõnes Eestimaa nurgas), olivad siingi mehed esimesed, kes endisest riidekombest lahkusivad; nende eesmärgi järel käisivad mõni aastakümme hiljem naesterahvad. Viimase aastasaja keskpaigal oli endine riietemood pea täitsa kadunud. Kes ehk Setumaalt (kus samal riietemoel veel eluõigus oli) siia poole tuli elama, tegi omad riided siin maksvate seaduste järel ümber, s. t. muutis nad venemoeleiseks, muidu ta neid *tihka as kanda*.

Mitmes kohas teati mulle ütelda, endised riided läinud Petseri pool kantavatega täitsa ühte; ¹ kuid kui ligemalt küsisin, mida nägu nad just olnud ja kuidas üksikud osad nimetatud, sääl mäletasivad ainult paar vana inimest ühte ja teist läbi udu.

Jalavarjuks olivad kõigil kas niinest tehtud *viizu'* ehk nahast *tsuvva'*; (viimastel oli ka *kota'* nimeks). Sukki ² tarvitasivad nii hästi meesterahvad kui naesterahvad; niisama oli ühiseks riidenimetuseks *hamõ* (kirjakeele särk). *Hamõ*-ga aetud uhkust ja kaunistatud teda mitmel viisil; *ollge* ³ *pääl oli kumagu*, ⁴ *nii pilu'*.

Meestel olivad *kaadza'* jalas, keha kattis *särk*. ⁵

Viimast nimetati ka naesteriidena ja näis ta siin sedasama tähendavat, kui *rüüd*. *Rüüd* käis *kabõhõzil ristkab-luni*, oli *proimiga* ⁶ ja karva poolest kas sinine ehk must. Rüi pääl kanti vilumal ajal paksemat vammust, mis Vene keele järel *sugaj* ⁷ nimetati.

Ühisena ehtena oli tüdrukutel ja naestel *sõ'g*; ⁸ pää-

¹ Setu riiete ja allpool ettetulevate nimede kohta vaata minu „Üht ja teist Setudest“. Eesti Üliõpl. Seltsi Album, Tartus 1894, lk. 174.

² = *kaput*, mitmuses: *kapuda'*.

³ = õlade.

⁴ = punane puuvillane riie.

⁵ = кафтанъ.

⁶ = пройма.

⁷ = шурай.

⁸ Mitm.: *sõle'*.

katte ja juukstekorraldamise poolest läksivad nad lahku. Tüdrukud kandsivad juukseid ühes palmikus, mis üle selja rippus, naesed — kahes, kuid need olivad *pavoi* alla ära peidetud.

*Pavoi*¹ kandmine oli naeste eesõigus; ta on seesama pääkate, millele lutslased *mits* nimeks on annud². *Linik* oli nime poolest tuntud, kuid arvati, siinpool ei olevat teda mitte tarvitatud.

Tüdrukutel oli pääkattteks *vaniig* ja *rätt*.

Keelest. Rahvusest.

Siinse asutuse emamaaks tuleb Petseri maa arvata;³ sellega ühtlasi on öeldud, et siinne murrak Setu murdega kokku jookseb. (Seda teab rahvas isegi; Setu keelest nad saavat kergesti aru, muude eestlaste keelest suure vaevaga). Vahed, mis neile aja jooksul vahele tekkinud, on õige väikesed.

Keelenäiteid, mille abil Kraasna murraku kujust pildi, olgugi puuduliku, võib luua, leidub rohkemal mõõdul ohvipalvetest, lauludest ja mõistatustest; pääle nende olen mitmed murdesõnad ja -laused oma kirjeldusesse pununud. (Eri-trükist on nad kerged tunda).

Olgu neile näidetele siin veel mõned tervituse-nne. sõnad lisaks: „*Tere ka!*“ Vastus: „*Ole terve ize ka!*“ „*Tere, tere, kas kõva olõt?*“ (= kas tervis on hää?) „*Jumal' appi!*“ Vastus: „*Avtagu Jumal!*“ „*Mine tervehmä!*“ „*Aitüma!*“ „*Jumalat vassta!*“ (= Jumala eest! Tõesti!).

¹ = повои.

² Lutsi Maarahvas, lk. 47.

³ Vaata lk. 46, 47.

Elamas ei ole Eesti keel enam kuskil, elamas selles mõttes, et teda lastele edasi antaks ehk — mõned harukorrad maha arvatud — oma vahel tarvitataks. Keele mõistjaid leidub 12 külast, teistes on nad juba aastakümnete eest surnud.¹ Keele mõistjate sekka olen kõik arvanud, kellel veel võimalik on omi mõtteid paremalt ehk halvemini Eesti keeles avaldada, olgugi et neil Vene keel kergem ja selgem on. Ainult kolm vanakest — kaks naesterahvast, üks meesterahvas — on järele jäänud, kel emakeele tarvitamine omasem on, kui võõra keele kõnelemine. Samad kolm isikut olivad mulle ühtlasi paremateks hallikateks endise põlve elu üle.²

Eesti keele asemele astub Vene keel. See ei sünni muidugi mitte korruga, vaid aegamööda: mitmed põlved peavad mõlemad keeled ära õppima. Võiks arvata, et see nende vaimlist elu rikastab, sest „uus keel avab ju vaate teise rahva vaimuodetele“. Sel lausel on oma osa õigust, kui nimelt õpitava keele kõnelejalatel tõesti midagi pakkuda on; siinpool aga on venelaste haridusejärg niisama madal, kui maamehel, uusi mõisteid ja mõtteid neilt ei saa ja see ei rikasta veel vaimuelu, et maamees sama mõistele kaks nime teab anda, näit. aistevahelisele лошадь ja *hopõn* ning heinahunikule куча сѣна ja *haina ruga*. See vast nõrgendabgi veel, sest ta paneb ilma-asjata tööd pääle ja nõuab jõudu, mida ehk muude asjade hääks võiks tarvitada. Ta on osalt põhjuseks, miks maamees veel kehvem ja nõuutam on, kui venelane. Kaks kuni kolm põlve, ülemineku põlved, langevad selle ülemineku kaudu vaimu- ja järjelikult ka ihuelus allapoole; võib olla, et nende järeltulijad, kellel uus keel juba täitsa omane on, muutusest toibuvad.

Ütlesin, et pea kõigil Vene keel selgem on, kui endine emakeel. See ei pea mitte tähendama, et igamehel

¹ Sellekohased arvud olen otseteel küladest korjanud. Kus veel ükski Eesti keele mõistja elas, sääl käisin isiklikult, niisama ka pea kõigis täitsa venestatud külades; mõnede kohta sain teated naabrikülade vanematelt inimestelt.

² Vrdl. „Hallikad“ nr. 1, 2, 3.

Vene keel suus niisama sula oleks, kui sündinud venelasel. Sõnade tagavara on venestatud külades vistist väiksem, kui Vene külades, ja väljarääkimine laseb sagedasti maamehe ära tunda, olgugi et tal Eesti keel võõraks on jäänud ja ta vast muud ei mõista ütelda, kui: „*Taija i¹ ma inäb maa-keelt*“, ehk sedagi mitte. Nii paha asi küll ei ole, kui eestlaste Vene naesed mõnikord naeravad, et nende mehed „*на-соль паба, мусикъ пасла*“² kõnelevat, kuid vistist on siingi vanal-sõnal õigus, et kus suitsu, sääl sooja.

Kõige lühemalt ja kujukamalt ehk tähendan üleminevate põlvete oleku ära, kui nende kohta sama lauset kordan, mida üks sääline naene haletsedes ise-enesest tarvitas: „*Изъ чухонокъ вышла, до русскихъ не дошла*“.³

Keeleteadlane, kes elava keele väljaspoolset kuju, keele kasvamist ja edenemist uurib, ei leiaks siin vistist palju, mis teda huvitab; seda enam pakuvad siinsed olud sagedeid keeleteadlasele, õigem hingeteadlasele, kes neid seadusi tundma püüab õppida, mille järel surev keel muutub, kõduneb ja kaob. Siin näeks, kuidas võõrad sõnad omade asemele astuvad, kuidas nad hakatuses ehk keeleseaduste järel muutuvad, pärastpoole ühes võõrakeelsete lõppudega vasta võetakse, sest keele elujõuust annab muu seas see tunnistust, kui kaugele ta võõrad sõnad ära suudab sulatada. Pea jõuutakse selle astmele, kus võõras keel mitte ainult endist sõnavara kõrvale ei tünghi, vaid juba lause-ehituse pääle mõjub. Säält veel samm edasi, ja juba võetakse teisest keelest terveid lauseid, ning lõpuks on mõnusam oma keel täitsa kõrvale jätta, nii kaugele, kui see kõneleja võimuses on.

Huvitav oleks tähele panna, kui palju lapsepõlve keelest ära võib ununeda. Kõnelesin vanemate inimestega, kes kuni teiste kümneteni ehk enam ainult Eesti keelt olivad tunnud, pärastpoole ta kõrvale jätnud. Ühe-

¹ = ei mõista.

² = naene läks, mees läks.

³ Umbes: Eesti rahvuse olen maha jätnud ja venelaseks ei ole ma jõudnud muutuda.

dele ei tahtnud lapsepõlve mälestused sugugi enam pinnale kerkida, teistel hakkas roostunud masin ragisema ja naksuma ja viimati nad imetlesivad isegi, et nii palju veel pähä kinni oli jäänud.

Niisama võiks küsida, missugused sõnad kõige varem võõrakeelsete vasta ümber vahetatakse ja missugused kõige rutem keelest kaovad. Viimaste sekka tulevad muidugi need arvata, mis tarvitusele võõramad. On mõiste kõrvaline, siis kaob ka ta nimetus. Lindude nimed ununevad rutem, kui elajate nimed, taimed on suuremalt jaolt juba enne neid kahte võõraks jäänud¹ ja kõigevarem vist kalad. Teiselt poolt püsivad näit. koduse ümbruskonna lindude ja loomade nimed kauemini, kui metsas elutsevate. Paar näitust: *kikas*, *kana*, *parts*, *haah*,² ka *harak*, *vares*, *rästakene*, *pääzläne* on paljudele tuttavad, kuna metsalindudest ainult *tedre*, *sizas*, *vihmatsirgukane* teati nimetada. Koduloomade nimed olivad pea kõik alal hoitud: *tsiga*, *imis*, *orik*, *pörza*; *härg*, *lihm*; *lammas*, *voonakene*; *hopõn*,³ *hobu*,⁴ *sõnú*⁵, *ruun*, *varzakõnõ*; siis ehk veel *piini*, *hatt*, *kaśś* ja *hiir*; metsaloomadest tunti ainult *suzi*, *kahr* ja *repän*,³ väiksemaid mitte.

Veel võiks ehk ühe ja teise seaduse pääle riivalt näidata, kuid saagu sellest, tahtsin ainult tähendada, mis töö siin tegijat ootab.

Ülemal nimetasin, et 12 külas veel Eesti keele mõistjaid leidub; allpool ligem seletus selle kohta.

Esimesesse ritta sean Mõisa küla; siin loeme keele mõistjate sekka umbes 30 meeste- ja 7 naesterahvast, kõik

¹ „Nimede“ alt leiduvad taimete nimed olivad ühe ainsa inimesele tuttavad.

² = hani.

³ „Soome“ p, nii kui näit, sõnas „lupa“.

⁴ = mära.

⁵ = täkk.

pääle 30 aasta vanad. Aasta 40 eest valitses siin ainult Eesti keel, Vene keelt mõisteti väga halvasti; rahvuse poolest oli üks noorik venelane, teised kõik — maarahvas.

Paraskovas elab veel 15 keelemõistjat meest ja 6 naest; ka üks vanem Vene naene, kes siia mehele jõudnud, kõneleb hästi. Paar noort inimest, teise kümne lõpul, saavad Eesti keelest aru, lastel on ta seitsme pitseriga raamatuks.

Ivatsova oli muiste puhas Eesti küla, vere ja keele poolest; veel aasta 30 eest elas siin umbkeelne Eesti naene, ülepää oli naeste Vene keele mõistmine väga vaevaline. Nüüd kõnelevad ainult 12 meest — noorem on 38, vanem 68 aastat vana — veel Eesti keelt ja külas on kõik *Vinne kabõhõzõ*.

Ka Sülätüväst leiame pääle kümne kõneleja, — 11 meest, ühe naese — noorem on 45 a. vana, edasi aga langeb arv ruttu: Seipolos on veel seitse elatanud meesterahvast, Piirovas, Tsesnevas ja Kämpäl aga igasühes ainult kaks (kõik pääle 70 a.) ja Eesti keel käib neil väga kangelt, olgugi et ta nende lapsepõlves neil kõnekeeleks oli ja Vene keel neil kaunis võõras.

Neljas külas, mis veel nimetamata, — Tsertsevas, Naha külas, Rumulis, Selnikas — surevad nelja vanaraugaga, 60 ja 90 aasta vahel, viimased Eesti keele mõistjad. Ka neisgi külades valitses Eesti keel veel umbes poolesaja aasta eest, kuid ainult vanema põlve keskel; siin aga oli tal ainuõigus olnud: külades elavad venelased olivad ta ära pidanud õppima.

Sellega oleks see tosin külasid nimetatud, kus veel endisest eestikeelsest põlvest tunnistajaid elus on; keel hakkas neis vabaduse tuleku ümber kaduma. Järelejäänud 20 külas algas keele vahetamine veel varem. Osalt mäletavad külade elanikud, et nad mitte ikka venelased ei ole olnud, osalt aga on seegi teadmine tumedaks ehk kaduma läinud — üks kõneleb poolt, teine vasta — ja ainult mõni haa äärel seisev vanarauk kinnitab, tema lapsepõlves olnud sääl ja sääl külas veel maarahvast.

Nii suri Makavinas viimane Eesti keele mõistja aasta 20 eest, Kostrovas ja Tammõ külas tarvitasiivad aasta 50 eest vanad inimesed Eesti keelt, umbes samal ajal ka veel Gorbunova, Seeverikova ja Kraine külas.

Edasi kinnitati rahva poolt üksimeeli, „orjuse aegu“ — see tähendaks sedakorda vist pääle poolesaja aasta tagasi — olnud ka Hani küla, Kriskohv, Mihova, Poddubnaja, — viimase eestikeelne nimi on unustatud — Sokolina ja Tsahnova maakülad. Eesti keele kõnelejaid nendest küladest ei ole küll minu tagatismehed oma kõrvaga kuulnud, kuid sellekohased teated on nad nooremas eas kindlatelt inimestelt saanud.

Tabelisse lükitud Eesti küladest on veel 8 järele jäänud; nende kohta lähevad kas rahva arvamisest lahku, ehk on mul ainult mõni üksik vanem inimene hallikaks. Küsinud olen muidugi mitmelt, kuid ilma et kindlat vastust, ja või ei, oleksin saanud. Väiku Tanka ja Suure Tanka külad nõuaksin — osalt ka eestikeelse nime põhjusel ja et nad kesk Eesti asundust on — eestlastele. Väiku Tanka kohta on mul vana mees samast külast tunnistusmeheks, kuna see selle kõrval küll vähem tähendab, et Tsertsevas ja Tsesnevas arvati, kui oleksivad nimetatud küla elanikud juba *mušte, ku ilm iskü*¹, venelased olnud. Samades külades määrati ka Suure Tanka Vene külaks, kuid 90-aastane mees Naha külast ja 72-aastane naene Paraskovast ei olnud sellega nõuus. Shagirjovas valitsenud, mitme vana inimese tunnistusel, endisel ajal Eesti keel, kuid Naha küla 90-aastane rank arvab mäletavat, sääl elanud ainult üks, teisalt tulnud Eesti perekond. Hudjagas ja Poddubnos elas vanast ainult maarahvast, kuulen ühelt poolt; sääl olivad Vene peremehed, kuid nad olivad Eesti tüdrukuid nainud, — teiselt poolt. Sossedova kohta lähevad arvamisest otsekohe vastamisi: oli eestlasi — ei olnud. Et ka Issajevast eestlasi elanud, sellest teadsivad mulle kaks vanad meest kõneleda, — teine ütleb, ta olevat ise neid näinud; Sherebina kohta on mul üks ainus 70-aastane naene tunnistajaks.

¹ = muiste, kui maailm loodi.

Veel tähendan, et ühe Seipolo mehe arvamise järel ka Sorokina külas eestlasi elas; see on vistist eksitus ja sellest tekkinud, et Eesti Tammõ küla (= Сорокина) samanimelise (= Сорокина) Vene külaga ära vahetati.

Nüüdsel ajal on siis, nii kui ülemal nägime, Eesti keel siinpool kas surnud ehk suremas, — vaevalt 100 inimest (85 meeste-, 14 naesterahvast) arvasime keelemõistjate sekka. Sisserändajatel oli Eesti keel emakeeleks. See on pikk tee allapoole ja ei ole teda mitte korruga astunud, vaid aegamööda, samm sammult. Põhjused, mille mõjul keel kadus, on arusaadavad: väikene, iseteadvusele ärkamata rahvakillukene kesk võõrakeelseid. Siin ei peaks mitte küsitama: miks keel kadus, vaid: mil põhjustel ta niigi kaua, läbi paari aastasaja, elama jäi.

Lühikene vastus viimase küsimise päale oleks: ta jäi elama, sellepärast et pikkade aegade jooksul põhjused puudusivad, miks ta oleks pidanud kõrvale heidetama; tulivad need, — säääl hakkas keel kaduma täitsa loomulikul teel.

Eestlased elasivad omades külades, venelastest lahus. Kes Vene külasse elama asus, õppis ümbruskonna keele ära; tuli venelane Eesti külasse, — siis täitis ta sama nõudmise. Üks ja teine Eesti küla meesterahvas ehk tundis mõlemad keeled, kuid suur enamus ajas ühega läbi. Rahvas oli „orjuse aegu“ suuremalt jaolt *puhas maarahvas*,¹ kes Vene keelt kas sugugi ei kõnelenud² ehk ainult pokerdades.

Rahvas sai oma keelega läbi, sest et ta töö- ja tegevusepiir enamasti külapiiiriga kokku langes. Nüüdgi veel, kus juba tervel põlvel liikumine vaba, ei ulata silmaring sagedasti palju laiemale, kui paari lähema külani ja Kraasna

¹ Сѣрые духны.

² Поруськи совсимъ не говорили.

ning Opotskani. Oli harukorral kaugemal asja-ajamist ehk umbkeelsete venelastega tegemist, eks siis leidunud vahelt-rääkijaid.

Kõige päält kaotasivad keele niisugused külad, mis kesk venelaste sekka olivad juhtunud. Siin oli elamine võimata, kui üleaedsete kõnest aru ei saanud. Kahjuks ei ole meil hästi teada, millal just üksikud Eesti külad asutati ja missuguses järjes; see aitaks ka osalt keelekadumise küsimust selgitada. Arvata on, et mõnigi üksildane Eesti küla juba nii vara ära venestati, et sellest mälestustki jäädud ei ole; teiste kohta läheb rahva arvamine lahku, nii kui juba tähendati. Võrdleme ülemal, kus külades keel kauem alal hoiti, ja heidame pilgu kaarti pääle, siis näeme, et see, nii kui loomulik, sääl sündis, kus rahvast tihedamalt koos elas.

Oma osa mõju keelekestmise pääle oli ka omandus-oludel. Kus mõisaomanikul eestlaste kõrval veel venelastest talupoegi leidus, sääl algas ümberrahvustamine varem. Rahvas liikus seespool mõisa piirisid, oli sääl venelasi, siis astuti nendega abielusse. Endise Prentsi¹ mõisa külad (Paraskova, Seipolo, Ivatsova, Mõisa, Sülätüvä, Tsesneva) panivad kõige visamalt vasta: Prentsi mõisa järel oli ainult eestlasi; nende seast pidi eluseltsiline otsitama ehk määrati herra poolt valmis. Ka tõi Prentsi mõisa omanik, Paljtshikov, nii kui rahvas veelgi mäletab, Petseri poolt oma säälestest mõisatest Setu tüdrukuid ja naitis nad siin ära.

Surmalõugi Eesti keelele andis vabaduse tulek (1861). Ka neisgi külades hakkas ta kaduma, kus ta tänini tarvilusel oli olnud. Rahval oli nüüd võimalik liikuda, ta pääsis üle valla piiri, — muidugi pidi siin, kus mõlemad rahvad samal hariduse-, õigem harimatusejärjel seisivad, vähemus enamuse keele ära õppima.

Eesti keele surma jõuutasivad iseäranis ka sega-abielud, ja nende arv tõusis vabaduse tulekuga ruttu. Mitmes külas, kus orjuse aegu ainult Eesti naesi elas, ei leia me

¹ Морозово.

nüüd ühtegi enam; tüdrukud on Vene küladesse ära kadunud ja sinnasamasse läksivad mehed kosja. Sagedasti näeme, et mehel esimene naene (enne vabaduse tulekut) eestlaste seast oli võetud, teine aga — pärast vabaduse tulekut — venelastest. Põhjus, mikspärast rahvas nii väga venelaste poole kaldus, on vistist osalt hinge-elust otsida: põlvede kaupa pidi abikaasa oma mõisa piiridest valitama ehk mõisa omanik määras ta ise ja sundis võtma; nüüd oli rahvas kui kaane alt pääsnud, tarvitas oma vabadust ja otsis kaugemalt. Sel teel läksivad eestlased pea ainult Vene küladesse — omi oli liig vähe — ja venelased omalt poolt tulivad muu seas ka Eesti küladesse.

Lutslastel olivad üheks tähtsaks põhjuseks oma keele äraülgamiseks ja Läti keele omandamiseks kiriklikud olud.¹ Läti keelt tarvitati jutluse keeleks, Eesti keelt mitte, tagajärg oli, et viimast põlgama hakati. Kraasna eestlaste elus ei olnud pikkade aegade jooksul Greeka-katoliiku kirikul suuremat tähendust, sest et nad omi maajumalaid auustasivad ja valitsevale kirikule kaunis võõraks jäävad. Ja ka pärastpoole, kus maamees Vene kiriku läve üle hakkas käima, ei võinud sarnast võrdlemist ja sellest tekkivat oma keele põlgamist olla, kui Lutsi pool, sest jutlust ei pidanud Greeka-katoliiku kirik ka Vene keeles mitte, ja Slavooni keel oli niihästi venelasele kui eestlasele võõras. Ei tohi siis kirikule mitte süüks panna, et ta keele põlgamiseks otsekohest põhjust oleks annud. Küll oleks teiselt poolt kirik mõjuda võinud keele-elu pikendamiseks, kui nimelt rahvale jumalateenistust rahva keeles oleks peetud. Kuid seda ei ole tehtud. Ka preestrid olivad umbkeelsed. Ainult ühele, kiidavad maamehed, võinud südame tühjaks puistata, kui sind midagi vaevanud, ja õige *maavärrki*. Aasta 15 eest suri see mees, preester IVAN MURAVEISKIJ; ta oli kas setukene ehk ainagi Setu maal kasvanud, ja sai siinsest murrakust aru. Rahvas mäletab teda tänuga. Kui selle-

¹ Lutsi Maarahvas lk. 19.

sarnaseid keeletundjaid varem oleks ilmunud, vistist oleksivad ristikiriku põhjused maameestele omasemad, kui nüüd.

Kui rahvalt eneselt küsid, miks nad endise emakeele nurka heitnud, siis on tavaline vastus: „*Maarahvast sai veidü, ei ole kinnkaga*¹ *kõnelda*“. Sarnast keele põlgamist, nii kui seda Lutsi eestlaste juures tähele panin, ei ole ma siin märkanud. Võib olla, see tuleb sellest, et siin võitlemise aeg juba mööda on, kuna Lutsi pool mõnes kohas Eesti ja Läti keel veel nõnda ütelda rammu katsusivad.

Niisama vähe, kui keele põlgamist, oli keelest kinnipidamist. Kus emakeel meie päivini alal on hoitud, sääl ei sündinud see mitte iseäralikust armastusest emakeele vastu, vaid et tarvis ei olnud keelt muuta ja omaga läbi saadi. Sellest oli küll mitmel kahju, et endised kombes ja maa-jumalad hävinenud, keelekadumise pärast ei kuulnud ma kedagi kaebama; olgu siis, et häämeelega jutustati, kuidas endised põlved Setumaal käinud ja sääl ukseid lahti ja lauad kaetud olnud, kui *maavärrki* kõneldud, kuna nüüd venekeelse küsimise pääle raske olevat öömaja leida; ja keegi endine soldat kiitis, kuidas tema Tallinna poodidest Eesti keele abil kaup odavamalt saanud, kui ta venekeelset kaaslased.

Iseteadev emakeele kallikspidamine tuleb rahvusetundmuse viljaks arvata; nii madalal hariduseastmel, kui siin, puudub ta veel niihästi maamehe kui venelase juures. Rahvusetundmust s. t. tundmust, mis kohusid pääle paneb ja tööle kihutab, — kus paadis sa istud, sääl sõua — siinselt kolgalt oodata ei või, üksikute rahvaste vahel tehakse müidugi vahet. Läbisaamine venelaste ja eestlaste vahel on kaunis hää; viha ehk põlgamist rahvuse pärast ei paista sagedasti silmi. On venelasel varju pääs, siis ta ehk söi-

¹ = kellegagi.

mab: „Ахъ ты чухна!“ Kuid niisama on tal tarbekorral „vanausuline“ (старовѣръ) sõimusõnaks, ja siin rahvuse vahet ei ole. (Vanausuline on siinsele vene-õigeusulisele vast võõram, kui maamees, sest „kas nad mõned pühased on? mis? viina ei joo, tubakat ei põleta; meie pühastekujude ees ei kumarda, lõövad risti teiste sõrmedega kui meie!“ — põhjusid küllalt neist inimestest kõrvale hoida.)

Ka maamehel tuleb ehk harukorral arvustamisevaim pääle, ja siis on oma mees muidugi parem kui võõras. Isa kiitis omi esimesi, Eesti keelt kõnelevaid poegi ka tublideks töömeesteks; noorematelt ei võivat palju hääd oodata: „*Neo umma sändze vinnlaze!*“ Ja teine, kes nooremehe põlves maajumalaid oli kumardanud, pärastpoole Vene kirikus hakkanud käima, ütles poolteed nagu ise-enese vabanduseks: „Miks ei peaks kirikusse minema; venelane preester küll on, kuid hästi ta mõistab paluda!“

Nimedest.

1. Rahvaste nimed.

Eestlased on siinpool oma endise nime, *maarahvas*, alal hoidnud. Tahetakse mehe ja naese vahel vahet teha, siis öeldakse: *maamees*, *maamihe'* ja *maakabõhõnõ*. *Maamihe'* käib aga ka üleüldiselt samas tähenduses kui *maarahvas*. Vanema nimetuse kõrval kuuleb ka Vene keelest saadud uueaegsemat: *tshuhna*, *tshuhhna*, *tsuhkna*; sõimulõhna, nii kui kodumaa ligikonnas iseäranis haritud venelaste huultelt, tähendatud sõnal siin ei ole; эstoneць, эръ on pea-aegu tundmata ja kui teda tarvitatakse, siis ainult uuemal ajal sisserändanud eestlaste kohta.

Viimased on siinsele „maamehele“ võõrad, nende keelest ta saab ainult vaevaga aru; nad ei olegi „maarahvas“

tema arvates, vaid *kiivli*.¹ Setukesed loetakse küll veel maarahva hulka, — nad on *puhas maarahvas*,² nüikui Kraasna poolgi varemad põlvad — kuid need, kes kauge- mal elavad, mitte enam. Ometi kõneldakse, ka tagapool setusid olla veel *tsuhkna maa*. Muudest kodumaalt ühes- võetud rahvaste nimedest on ainult *vinndlanõ* (= venelane) ja *Vinne kabõhõnõ* alal hoitud; teised on unustatud ehk Vene keele kaudu uuesti saadud, nii juutide nimetus *šidi* ja mustlaste — *tsiganí*. (Sõna *musstlane* on küll veel tun- tud, kuid paha vaimu, sarvilise, nimena.³)

2. Kohanimed.

Jäädavaid talude nimesid, mille järele peremeestki kutsutaks, otsid siit asjata. Asi on ümberpöördud: pere- mees annab talule nime (*peremeest pite kutstas tarõ*), mis uue omaniku tulekuga muutub.

Küladel on venekeelsete kõrval ka Eesti nimesid, näit. *Naha külä, Tammõ külä, Haní külä*⁴ j. m.;⁵ kas kõigil, — see ei ole kindel, aga enam neid oli, kui neid alal on hoitud; näit. mäletati, et Poddubnaja küla Eesti keeles teist viisi kutsutud, aga nime ennast ei teadnud keegi enam. Pääle eestlaste antud nimede leiame teisi, mis Vene keele järel Eesti suule mõnusamaks on muudetud, nii Спирова = *Piirova*, Барашки = *Paraskova*, Черницова = *Tsertseva* nne. Muidugi võeti põhjaks küla venekeelne nimi, nii kui ta kohaliku rahva suus kõlas, ja see läheb ametlikust nimest mõnikord lahku. *Seipolova* kuulub kohaliku Vene talupoja suus ka Сейполова, kuna kaartilt Серполова leiame; eesti- keelset nime *T'sähhnova* seletab Дзяхновка (kaartil Дяхновка);

¹ Lutsi Maarahvas lk. 30.

² Сърне цухни.

³ Vrdl. ka pääütükis „Ebausust“ *vadilanoõ*.

⁴ Kirjakeele hani on siin *haah'*, part. *haht*, mitm. *hahe'*.

⁵ Vrdl. Külade nimekirja lk. 17, 18.

Фалилѣва on igapäevases kõnes Хилалѣва ja sellest sünnis eestikeelne *Hilaleva*, mis vanema nime, *Suure Taänka*, kõrval tarvitusel on.

Linnade, (alevite) nimedest on *Petseri* ja *Pihkva* vist ainukesed vanemad mälestused; muud nimed tulivad Vene keele kaudu, nii: *Kraasna*, *Opotska* (*Opska*), *Peterbora*. Veel teati, *tsuhkna maal* olevat linn nimega *L'eever* (s. o. Ревель, Tallinna); sama linna nimetatavat ka *Tainliin*. (Kas leiame siin tõenduse, et Tallinna omal ajal „Taani linnast“ on sündinud, või muutus praegune Tallinna nimi Kraasna meeste — neid oli Tallinnas soldatiks — Eesti keelega harjumata kõrvas ja suus „Tainliinaks“?)

Maade nimedest leiame laulus nr. 9 ja ühes ohvripalves¹ veel *Viromaa* ja *Saaremaa*, kuid nende tähendus on sountumaks ununenud. Mis *Petserimaa* taga, selle nimi on Vene keele järel *Vihlandija* ehk venekeelse sõnaga Швеция.

Tähendame veel lõpuks, et ka kraasnalastel oma „Emajägi“ on olemas. *Imäjegi* (Vene keeles Исса) langeb *Jesä-* (ehk *Izä-*²) jökke. Viimase venekeelne nimetus on Великая, ja Eestis kutsutakse ta Pihkva-Emajäöks; ka siinpool arvas keegi vana inimene, Великая olevat = *Imäjegi*.

3. Inimeste nimed.

Väga vähe leidub Kraasna eestlaste (ja venelaste) seas perenimesid. Harva on üks ehk teine — ei tea mil teel — niisuguse uhkuseasja omanikuks saanud, aga siis ta mõistab sellest lugu pidada, kui oleks see mõni iseäraline eesõigus või auunimi. Ka Eestis ei tuntud vanemal ajal perenimesed ja, et vahet vahele teha, seati ristinimele, nii kui nüüdgi veel sagedasti, talunime omastav kääne ette;

¹ Päätükk „Puuslik“.

² Kirjakeele „isa“ on siin = *ezä, jezü*.

näit. oli Mäe talu peremehel Mihklil nimeks Mäe Mihkel, ja kui sama mees uue talu, Tänäku, omaks sai, siis muutus ka ta nimi ja ta oli nüüd Tänäku Mihkel. Ei taga kinnitada, et see abinõu siin tarvitusel oleks olnud, sest, nii kui ülemal nägime, on ju ka talud ilma nimeta. Hämar mälestus endise aja kombest võiks olla, kui isa nime omastav ristininele ette seatakse; ka sedagi olen üks ainus kord kuulnud: *T'epa Andre*, Vene keeles Андрей Степановичъ.

Üleüldiselt tarvitatakse — Vene eesmärgi järel — isanime ristininele lisaks, näit. *Annõ Kiriljevna*. On külas mitu inimest, kel sama ristিনিmi ja sama isanimi, siis katsetakse teisel teel vahet teha; lisatakse näituseks nimele „Esimene“, „Teine“ ehk jälle „Vanem“, ¹ „Noorem“ juurde; ka mõni muu tundemärk kõlbab. Mõisa külas elab kaks meest nimega *Jaasha*; ühel neist on kord majad ära põlenud; säält sai temale nimeks *Palanu Jaasha* ja teine mees on „lihtsalt“ ² *Jaasha*.

Et sedaviisi raskusi ja segadusi sünnib, on arusaadav. Keegi mees annud oma kolmele pojale igäühele Vassilij nimeks, et poegadel ei oleks *vaja mindä kuñiga kulluhe*.³ Kui juba üks Vassilij võetud, ega siis teisi enam ei nõuta.

Ristininimed on veneusulisel rahval muidugi Vene keele kaudu saadud, kuid Eesti suule sündsamaks koolutatud. (Mõned nimed, näit. *Sasha*, *Jashka* j. m., on juba Vene keeles lühendatud ja sel kujul Eesti keelde tulnud.) Allpool järgnevad pruugitavamad nimed.

¹ *Vanha*, *vahneb*.

² = *просто*.

³ = *soldatiks*.

Meeste nimed.

Eesti keeles.	Vene keeles.
<i>Andre, Anndre, Anndrõ</i>	Андрей.
<i>Hed'ot</i>	Федотъ.
<i>Homa</i>	Өома.
<i>Ilju</i>	Илюха.
<i>Iva</i>	Иванъ.
<i>Jaasha, Jashka</i>	Яковъ, Яшка.
<i>Jehim</i>	Ефимъ.
<i>Kar'iu</i>	Карнишъ, Карнелій.
<i>Kiril</i>	Кирилъ.
<i>Krüza</i>	Григорій.
<i>Mihal, Mihhal'</i>	Михаилъ.
<i>Mika</i>	Николай.
<i>P'eto</i>	Петръ.
<i>Praho</i>	Прокофій.
<i>Saasha, Sasha</i>	Александръ, Саша.
<i>T'epa</i>	Степанъ.

Naeste nimed.

<i>Anna, Annõ, Anõ</i>	Анна.
<i>Gaasha</i>	Агафья.
<i>Domna</i>	Домна.
<i>Kulina</i>	Акулина.
<i>Marhu</i>	Марѳа.
<i>Matró</i>	Матрена.
<i>Nasta, Nastaal'</i>	Настасья.
<i>Proosa</i>	Прасковья.
<i>Tat'jo</i>	Татьяна.
<i>Toti</i>	Авдотья.
<i>Ulla</i>	Ульяна.
<i>Varu</i>	Варвара.

4. Kuude, päevade nimed.

Kuude nimed võetakse nüüd Vene keelest; *varahappa* (varem) olnud ka eestikeelseid, kuid ainult kahte mäletati: *Jaani kuu* ja *Hain kuu* (sõnast *hain* = hein).

Nädala päevad on järgmised: *pühapäiv, eespäiv, tõzepäiv, kolmapäiv, nelapäiv, reede, püülpühä*.

Mõned tähtpäevad: *Küündlöpäiv; Urbe, Urrbe, Ürbepäiv* (Palmipuude püha); *Lihavõde, -võde; Suvidze' pühi'*; *Jaaniapäiv; Püitre-, Püitrepäiv* (üks nädal pärast Jaanipäeva); *Paazapäiv* (Vene Спасъ, Lõikuse kuu 1., 6. ja 16. päeval); *Maarapäiv*, Lõikuse kuu 15. p.; *Mihklipäiv; Lihahiite-päiv* (õeldi *Talze pühi paastu* hakatus, Филиппово заговѣнье, olevat; oli vist iga paastu alustus¹); *Talze pühi, Taltze' p., Tall'ze p.* (jõulud).

5. Tähtedest

tunti ainult *sõgla tähe'*² ja *koodi tähe'*³.

6. Taimete nimed

on suuremalt jaolt ununenud. Ainult üks vanem inimene tundis veel mõned; nendegagi oli õnnetus, sest osa taimeid, mis ma ühes olin võtnud, et kodus teaduselist nime ära lasta määrata, läks teel kaduma ja mulle jäivad nii ainult taskuraamatusse märgitud nimed, ilma et teaksin, missuguseid taimeid nad Kraasna pool tähendavad.

Hapuhain = hapuoblikas (*Rumex acetosa*),
hiircherrnekene = hiirehernes (*Vicia Cracca*),

¹ Paastude üle vrdl. „Maajumalad. Vaimulik elu“.

² = лось.

³ = семерка.

- hobõze hapuhain* = hobuseoblikas (*Rumex aquaticus*),
Juuda-käzi = ? „Neli sõrme juure sees“.
Jumala-käzi = ? „Viis sõrme juure sees“.
käohain = ?
kastehainakene = kastehein (*Agrostis*),
kidzihain = ? (Tarvitatakse *kidzi* vasta),
magumahainakene = valge härjapää (*Trifolium repens*),
malts = malts (*Atriplex*),
mehidzehainakene = väristuserohi (*Briza media*),
mõrohainakene = ? „горькуха“,
nõges = nõges,
pääderüüg, pääderu = roog, pilliroog,
paiize-lihe' = teeleht (*Plantago major*),
ritkpkulk = ? „сурьница“,
robikane, robihainakene = ?
sinihain, sinilil' = rukkilill (*Centaurea Cyanus*),
tiazhain, tialazhain = ?
tilgahain = kuuskjalg (*Equisetum arvense*),
tõrvashain = ?
tsiahain = ?
uohtjas (rõhk on „o“ pääl) = ohakas.
upinhain = punane härjapää (*Trifolium pratense*),
verehainakene = ?
vavarna = vabarnad,
 a) *verevä v.* = punased vabarnad,
 b) *kahruvavarna* = „mustad vabarnad“.
 Mõlemad kasvavad metsas.

Kust, millal, miks tuli maarahvas Kraasna poole?

Kõige kindlamalt võib vast esimese küsimuse päale kosta. Et maamehed siinpool pärisrahvaks oleksivad, selle vasta kõnelevad juba nende eneste mälestused. „*Me olem siie aetu*“, — see sõna elab rahva suus veel laialt. Ja emamaad ei ole kaugelt tarvis otsida: vana kodu seisis lähemal Eesti piiril, Setumaal. „*Petserimaalt om aedu siie*“, „*Petseri maalt siie sai rahvas*“, — kuuled inimesi kinnitama, kui endise kodumaa järele pärid. Tehakse vahet setude¹ ja nende eestlaste vahel, kes setude taga elavad; esimesed tunnistatakse sugulasteks, viimased mitte. (Lutsi maarahvas on siin tundmata.)

Niipalju kui rahvas mäletab, ei ole ühendus emamaaga kunagi täitsa lõppenud. Ühel mõisaomanikul oli siin, Pihkva linna ligidal ja Setumaal mõisaid, sagedasti viidud siit inimesi Pihkva ligidale mõisasse (*Siglitsa*)² tööhe ja säälnad näinud setusid. Teatakse ka, et endisel ajal ühele ja teisele Petseri poolt naene toodud. Nii oli Mõisa külas 84-aastase naese ämm Petseri ligikonnast pärit, niisama Ivatsovas 62-aastase naese ämm Siglitsast. Ka käidud, harva, Setumaal endiseid sugulasi vaatamas ehk Petseri kloostri palumas. Veel nüüdgi tulevat siia kevadeti Setu poolt mehi kalu müüma.

Päale otsekoheste mälestuse on veel muidgi näpunäiteid olemas, mis siinse rahva alguskodu setude piirkonda paigutavad. Esimesesse ritta ei julge ma keelt seada, — olgugi et ta Setu murdega ühte jookseb — sest Setu keele piir ei lõppe Liivimaa rajal; võib olla, vanemal ajal ta käis veel kaugemale n. n. Võru murde sekka. Kingib meile taevast kord ajaloolise keeleõpetuse, siis saame ehk kohali-

¹ = полуэтры.

² „Juhatuses“ punkt 17.

kust murdest kindlama tõenduse, kui praegu. Koha- (kü-
lade) nimed võiksid ustavaks teenäitajaks olla; kuid
võrdlemise võimalus puudub, sest et Eesti kohanimed tänini
veel paberisse on panemata. Tähtjas on talunimede puu-
dumine Kraasna meeste ja niisama ka setude juures.¹
Talud nimetatakse mõlemil pool igakordse peremehe järele,
kuna Liivi- ja Eestimaal talunimi ei muutu.

Kõige selgemat keelt kõnelevad vast riided. Siinne
riidemood jookseb Setu omaga täitsa ühte, — muidugi ei
ole ta kaks korda välja mõeldud. Ja kolmandat, kelle
käest ehk mõlemad oleksivad võtnud, ei ole meil teada.

Veel tahaksin üht asja nimetada. Lutsis teati, et
muiste eestikeelseid vaimulikkusid laulusid olnud ja mäletati
veel paar riismekestki;² siin ei ole sellest vähematki aim-
dust, et näit. ennevanast kirikutes oleks lauldud; *mis häärläze hõrizeze*,³ — naersivad need, kes Ev.-Lutheruse kirikus
(näit. sõjamehena Tallinnas) kuulnud olivad, kuidas rahvas
laulis. Ka kinnitati, jumalateenistus olnud muiste juba
venekeelne, *iks Vinne värcki pallõldi*. Ehk tohib seda nii
seletada, et asunikud Setumaalt tulivad, kus rahva suus
kunagi kirikulaul ei ole kõlanud ega Eesti keelt kirikus
tarvitatud. Et siin palju R.-katoliiku kombeid on, see ei
muuda asja; neid oli kergem piirimeestelt (Liivimaalt)
omaks võtta.

Raskem on ütelda, kuna maarahvas Setumaalt siia
tuli. Vastus võib ainult umbkaudne olla.

Kui minevikust edasi vaatame, siis võime julgesti
kinnitada, et Kraasna mehed paarsada aastat pärast saks-
laste tulemist Väina kallastele veel Petseri ümbruskonnas
elasivad. Nii kui allpool ligemalt näeme, olivad nad R.-kato-

¹ Et setudel talunimesid ei ole, teatab mulle J. SANDRA Vast-
seliinast.

² Lutsi Maarahvas lk. 57.

³ = just kui erilased hõrised.

liiku pühastega tuttavad ja täitsivad mitmeid kombeid, mille juured selle usu sees varjul on. Ka nimetavad nad, liivimaalastest naabrite eeskujul, maad, maapinda, kui nad tast auustades kõnelevad, Maarjamaaks.¹

Usulised kombed ja sarnased kõnekäänud ei sünni ega saa tuttavaks mitte aastakümnetega, vaid -sadadega.

Vast tohiksime sammu — olgugi argse — edasi astuda. Kui pilgu kaarti pääle heidame, näeme, et suur hulk Eesti külasid mõlemil pool seda teed on, mis Kraasnast Opotskasse viib. Tee on kaunis sirgelt mõlema koha vahele tõmmatud, oli siis vistist ühenduseks just Kraasna ja Opotska vahel määratud, s. t. teda ei võinud varem olla, kui nimetatud kohad olivad asutatud. Külad oleksivad siis tee äärde, sellega ühtlasi tee sündimise järel, ehitatud, mitte ümberpöörnud, et tee külasid oleks pidanud ühendama.

Kraasna kindlus asutati a. 1464, Opotska — a. 1412; sellega oleksivad külad pärast aastat 1464 tekkinud. Tõendus lonkab aga, sest Opotskast kuuleme, et siin enne kindluse asutamist juba samanimeline küla oli,² ja vistist oli Kraasnaga sama lugu; muidugi võis nende külade vahel ka tee olla. On vast meie tõendus õige, siis ei tähenda see muidugi veel mitte, et külade asutamisega eestlased siin olivad, — esimesteks elanikkudeks võisivad siin ju ka venelased olla — vaid ainult, et enne Kraasna asutamist siin külasid (sellega ka eestlasi) mitte ei leidunud.

Tahaksime veel vanadest aegadest hakates edasi astuda, kuid jäljed kaovad meil käest ära. Katsume siis tee teisest otsast, kui kaugele meil silm tagasipoolle vaadates mineviku pimeduse sisse jõuab tungida.

Kõigepäält küsime ametlikkudelt paberitelt selgust.

¹ Näituseks soov: *Jumal' anna sulle pühä Maara maa päält, nii tee päält võtta, nii löüdü!* Ehk imetlemine: *Kuis tedä (pühä) Maara maa pidää inne!* (s. t. kuis ei ole maa niisugust kelmi veel ära neelnud).

² Памятная книжка Псковской губернии на 1897 годъ, Pihkvas 1897, lk. 228.

Eesti külad olivad orjuse aegu mõisate järel. Olen mõne mõisa praeguselt omanikult järele pärinud ja kirjako- gudes, kus neid leidus, otsinud, — väga vähese tagajär- jega. Mõisate omanikud on sagedasti vaheldanud, endised kaartid, kirjad hävinenud. Kõige vanema kaarti leidsin Jakushovo mõisast ja nägin sellest, et Kämp, Tsesneva ja Gorbunova külad a. 1782 juba olemas olivad. Rahva enese mälestus viib meid kaugemale.

Niisama vähe pakuvad Pihkva kubermangu-valitsuse kirjakogud; ma ei taga kinnitada, et sääl midagi ei oleks, ütlen ainult, et kirjakogu ametnikud ja mina midagi täht- samat ega vanemat ei ole leidnud; säälseid paberid on raske tarvitada, sest sisukava puudub ja paberite korraldus on veel väga algupärane.

Kõige vanem ametlik paber siinsete Eesti külade kohta leidub Moskvast Kohtu-ministeeriumi kirjakogus.¹ Ta ula- tab aastast 7132—7135, meie aja-arvamise järel 1624—1627. Siin nimetatakse küla-nimega² ainult Shagirjova;³ pääle selle kuuleme veel puustustest⁴ Issajeva,⁵ Tsertseva⁶ ja Sorokina.⁷

Suuremat selgust seegi paber meile ei too. Neli nime leiame siin; neist jääb Sorokina meile kahtlaseks, sest val- las on kaks sellenimelist küla: teine Vene, teine Eesti küla; kummast siin jutt, on raske ütelda. Issajeva ja Tsertseva käivad puustuse nime all, s. t. see on tühi koht, põllud söö- dis; varem vast elas sääl inimesi, paberi kirjutamise aegu mitte.

¹ Московский Архивъ Министерства Юстиціи, Писцовая книга по Опочкѣ нр. 1066 л. 163, 179, 180, 181, 259, 266. Dr. A. Nuth'i lahkelt toimetamisel sain tarvilised ära kirjad.

² = деревня.

³ = Жегарева.

⁴ = пустошь.

⁵ = Исаево.

⁶ = Черцово.

⁷ = Сорokino.

Jääb veel Shagirjova; tähendatakse just selle pääle, et seda küla „vanemates“ kirjades (kuna need kirjutati?) mitte ei ole. Küla võis muidugi ammu juba asutatud olla, kuid seda ei oldud kirja pandud.

Kas muid Eesti külasid a. 1624 ja 1627 vahel oli, seda ei nimetata. Niisama vähe kuuleme, kas Shagirjovas eestlased või venelased elasivad. Ainult nii palju näeme: Shagirjova on väikene küla, — kaks peremeest, üks pops — Issajevs ja Tsertsevas on ehk varem keegi elanud, nüüd on põllud söödis, osalt metsa pääle kasvanud.

Ajaraamatud ja paberid ei ole meid edasi aidanud, vaatame veel, kas rahvalt eneselt tulemise aja kohta mõnda näpunäidet ei saaks.

Paarist külast teatakse veel umbkaudu, kuna nad sündinud. Lõuna pool servas leiame kaartilt kolm Pokrovs-kaja valla küla: Kraine, Seeverikova ja Selnika. Neist on Selnika umbes saja aasta eest asutatud; osalt peremehi tulnud Hani külast, ja sugulusesidemed ei olevat mõlema küla vahel veelgi mitte katkenud. Kraine ja Seeverikova olevat vanemad, kui Selnika, kuid vistist tulevat nendegi emamaaks Kraasna vald arvata.

Edasi mäletatakse Naha külas, et rahvas siia „kannu pääle“ elama asunud (kuna?), ja et Tsertseva ning Rumuli 80—100 aasta eest üks küla olnud. Tsertseva toodud praeguse koha pääle, tihedasse metsa. Ülemal lugesime Tsertseva nime ametlikus paberis juba a. 1624; rahva jutt ei kõnele selle vasta; rahvas asutati vana puustuse pääle elama, kus juba 1624 mets oli kasvamas; üks puud jõudnud aasta 150 jooksul kõrgemaks sirguda!

Kõik need mälestused liikusivad Kraasna valla piirides; on ka teisi, mis vana kodumaa poole tagasi näidavad. Sülätüväs kõneldi, Ivatsova, Sülätüvä, Seipolo, Paraskova ja Mõisa külad olevat kõik ühest perest sündinud. Nende

külade omanikul, Paljtshikovil, olnud Petserimaal Golina ja Stanki mõisad: säält üts pere om aedu, ja sellest ühest olevat aja jooksul siia 36 *percht* tekkinud. Sama juttu kuulsin ka teistesgi külades; mõnes arvati ülemal nimetatud kaks mõisat algkoduks, teistes Paljtshikov'i mõis Pihkva linna ligidal, Siglitsa.¹ „Me olime orjad, *ezändä rahvas*, Paljtshikov tõi meid oma säälsetest mõisatest siia“.

Niipalju selles mälestuses tõe tuuma on, et rahvas Petseri poolt tuli või toodi, kuid aja kohta, kuna see sündis, ei anna ta meile ühtegi kindlust. Paljtshikov'i, Stanki mõisa omanikku, arvati toojaks. See mees oli Pjotr Andrejevitch P.; üks ta pärijatest, vanadlane proua A. Gembitz, kellelt asja pärast küsisin, nimetab teda oma vanaks-isaks; nii elas see P. vistist umbes 1750. a. ümber. Toodi rahvas sel ajal siia, siis peaks ühesgi peres veel mäletatama, et meie vanaisa isa, või nii umbes, oli nende seas, kes siia elama asutati; kuid sarnast peremälestust ei ole. Kui Paljtshikov kedagi tõi, siis olivad need, niikui ülemal kuulsime, üksikud tüdrukud, keda ta Kraasna pool ära naitis. Nimetatud Eesti külad ja Stanki mõisa sai P. oma prouaga — parun Dietz'i² tütreaga — ühes. Mis Golina mõisasse puutub, — see oli juba varem Paljtshikov'ide päralt.

Nii palju näeme: samal mõisnikusugul — kas Dietz'idel või mõnel muul — oli mõisaid Petseri ligidal ja Kraasna pool; vistist võisivad nad osa rahvast siia tuua.

Ülemal kuulsime, et peremälestused, kuna keegi esivanem siia tulnud, täitsa puuduvad. Rumulis kõnelesin 90-aastase mehega: juba tema vanaisa ei teadnud, kuna rahvas siia elama oli asunud, — ja see viib meid kõige vähe-
mast oma aastat 200 tagasi.

Vast viib meid see mälestuste puudumine veel kauge-
malegi tagasi! Lutslased teadsivad oma väljarändamise põlvede järele ära määrata ja esivanemate järele, kes endi-

¹ „Juhatuseks“ punkt 17.

² Дичъ.

selt kodumaalt tulnud.¹ Väljarändamise aeg oli neil XVII aastasaja keskpaik; siin, Kraasna pool, peaksime küll tohtima selle aja veel kaugemale tagasi lükata ja ütelda, et rahvas vähemast juba XVII aastasaja hakatusel siin pidi olema, kui mitte varem. Tuge leiame selle arvamisele, nõrgemat — ühe sõna puudumisest, kindlamat — rahva mälestusest. Sõnast „Rootsi, Rootsima“, millega näit. lutslased endist kodumaad, Liivimaad, — nimetavad, ei teata siin midagi. Võiks ju olla, et ta aja jooksul ära on ununenud, olgugi et tarvitavad sõnad mitte kergesti ei unune; vastav mõiste on Kraasna meestel olemas, näd annavad talle aga venekeelse nime Швеція. Loomulikum on arvata, et „Rootsi“ sõna mitte ei ole ununenud, vaid et rahvas teda ei ole tunnudgi, sellega vistist enne a. 1629, kus Liivimaa ametlikult Rootsi riigi külge arvati, emamaalt lahkus.

Kindlama tunnistuse, et väljarändajad umbes 300 aastat uues kodus on, saame rahva otsekohesest mälestusest. Perekonna mälestused on, nii kui kuulsime, kadunud, aga üks üleüldine elab veel, pea igas külas. See jutustab meile, eestlasi olevat siin *tost ajast, ku tapeluze oli*; taplus käinud leedulastega.²

Kus kohal sõditi, selles ei lähe arvamised just mitte lahku, kuid nad ei ole kõik ühekindlad. Osalt öeldi üleüldiselt, taplused olnud „Pihkvas“;³ teised kahklesivad, kas oli sõda Petseri ümbruskonnas olnud või Kraasna pool; kõige sagedamini ja selgemalt jutustati: leedulased tapnud Kraasna ümber rahva maha, siis aetud (tulnud) eestlased Petseri poolt siia uuteks elanikkudeks.⁴

„Pihkvas“ sõditi, — see peab küll tähendama: ülepää Pihkva kubermangus, sest miks oleks see Petseri rahva Kraasna poole liikuma pannud, kui ainult Pihkva linna all tapeldi?!

¹ Lutsi Maarahvas lk. 36 jgm.

² Литва.

³ Литва воевала во Псковъ.

⁴ Литва здѣсь выбила народъ, потому и мы были перенгаты изъ Печоръ.

Leedulased (ja poolakad) on nii sagedasti Petseri all ja Kraasna pool sõdimas ja laastamas käinud, et meie muidugi mitte ei või ütelda, rahva mälestuses elab just see või see taplus. Aga nii palju tohime oletada: sõja ajal tuldi; see oli siis vähemast viimane — kui mitte mõni varasem — Leedu-Poola sõjakäik, mis rahva liikele pani, sest rahu ajal ei oleks sarnane mälestus võinud sündida.

Teine küsimus on, kus sõiditi, kas Petseri all või Kraasna pool. Aja kohta see suuremat ei tähendaks: viimast korda käisivad leedulased Petseri all a. 1634¹ ja Kraasna langeb poolakate saagiks a. 1611.²

Asjas eneses oleks nii palju ütelda: ei ole sugugi tõenäoline, et rahvas mõnda taplust Petseri all mäletab. Otsekohe ei kinnitanud seda keegi; ei teatud ainult, kus sõda oli, „võib olla Kraasnas, võib olla ehk Petseris.“

Pääle selle sunnivad meid sisemised põhjused arvama, et mitte Petseri sõjapaigaks ei olnud. Ütleme ümberpööratud: siin oli sõda ja rahvas põgenes Kraasna poole; sääli pidi siis palju tühja maad olema, kuhu talusid, külasid võis asutada. See on võimalik. Kuid üks asi paneb meid kahkleva: siinsed Eesti talud ja külad on kõik just sellesama plaani järele ehitatud, mida naabrid, venelased, tarvitavad. Raske on seletada, miks sisserändajad setud, kui nad uues kodus — vistist kesk metsa, kaugel küladest — enesele pääsvarju hakkasivad nõuutlema, korraga isaisadelt õpitud ehituseviisi jätsivad ja Vene kombe järel käisivad.

Palju loomulikum on rahva suurema osa mälestus õigeks tunnistada: „siin oli leedulaste mõök elanikud maha tapnud, meie tulime nende asemele“. Nüüd mõistame ka, miks külad ja majad Vene plaani järel on ehitatud: maarahvas asus siia Vene küladesse elama, kus kas majad veel seisivad ehk ainagi nende varemed. Siin oli raske uusi ehitusseadusi maksuma panna. Asutasivad vanemad külad

¹ Первоклассный Псково-Печерский Монастырь. Ostrovis 1893, lk. 48.

² Н. М. Карамзинъ: Исторія Госуд. Россійск. изд. V, И. Эйнерлингъ, книга III, томъ XII, lk. 195.

pärastpoole teisi, nii kui ülemal kuulsime, — need ehitati muidugi Vene plaani järele, sest see oli nüüd omaseks saanud.

Väga võimalik näib olema, et maarahvas siia XVI aastasaja lõpupoolele sisse rändas. Aastasaja keskpaigas käisivad leedulased mitmed korrad Kraasna all: a. 1557, 1558, 1559, 1563; ega nad ümberkaudset maadgi (Kraasna valda) rahule ei jätnud; kuid iseäralikult jutustavad ajaraamatud, et leedulased a. 1566 terve Kraasna valla ära hävitanud. Pärastpoole sõdib veel Poola kuningas Stefan Batorij a. 1582 aguli all ja võidab ta, annab ta aga venelastele tagasi. Veel kord saab agul, a. 1611., poolakate omaks, a. 1634 on venelane siin jäädav peremees.¹

Et a. 1611 ka ümbruskonna elanikud maha oleksivad tapetud, sellest ei jutusta ajaraamatud midagi; viimased suured rahva hävitamised olivad siis 1566. (võib olla ka 1582²).

Maarahvas mäletab, et ta sõja ja laastamise järel siia elama asunud; et siin pärastpoole ka suuri tapmisi oleks olnud, sellest keegi ei teadnud jutustada.

Võtame kokku, mis põhjusid ette oleme toonud: võimalik oli, et enne Kraasna asutamist (1464) külasid siin ümbruskonnas veel ei leidunud; teiselt poolt oletasime, et perekonna mälestuste ja „Rootsi“ sõna puudumise põhjal rahvas vistist juba aastat 300, vähemalt aga enne Rootsi aja algust (Liivimaal) siin peaks elama. Lisame nüüd juurde, et rahvas siia suurte tapmiste järel tuli, ise aga siin kohal sõdasid ei mäleta, siis on küll väga tõenäoline, et eestlased XVI aastasaja teisel poolel Kraasna ümbrusse elama asusivad.

¹ Памятная книжка Псковской губернии за 1897 годъ, lk. 230.

² Чечулинъ: Города Моск. Госуд. въ XVI вѣкѣ, Peterburis 1889, lk. 81.

Küsime viimati, miks rahvas siia tuli, siis on meil osalt vastus juba käes: siin olivad külad tühjad, Petseri pool elas rahvast tihedamalt koos; säält tuli põllumehi Kraasna poole.

Kas nad toodi, kas nad ise tulivad? Rahvas jutustab sedaviisi ja teistviisi. Ühedel võib õigus olla ja teistel ka. Võib olla, mõnel mõisnikul oli siin ja Petseri pool mõisaid: ta tõi rahvast säält siia. Teised ehk põgenesivad, kui kuulsivad, et siin tühja maad saada on, ja lootsivad siin kergemat elu leida.

Nii jutustati Selnikas, „Pihkva taga“ olnud elu väga raske, sellepärast karganud rahvast ära ja annud ennast siinsete mõisnikkude alla.¹ Viimased võtsivad neid muidugi suure häämeelega vasta ja vistist oli rahval siin esialgul kergem, kui endises kodus, kus tööjõudu enam oli saadaval.

Et siin ainult „toodud“ inimesi elaks, ei ole tõenäoline; Eesti külasid on liig mõne mõisa järel, ja toojaid, kel siin ja Petseri ligidal maad oli, võis ehk üks või kaks olla.

Vast oli rahval esialgul siin nagu enam vabadust ja pehmem elu, pärastpoole tõmmati ka siin orjapõlve ohjad pingule. Iseäranis mäletatakse Katariina — vistist Katariina II — aegasid; tema'p see pannud orjuse alles õige maksma (see ole siis XVIII aastasaja lõpupoolel). „Et tema tõrvas põleks!“ — kuuled nüüdgi veel teda kirutama. Ja põhjust selleks rahval vistist ei puudu: orja-aja vermed ei ole veelgi täitsa kinni kasvanud. Mälestused on elavad, kuidas inimesi pekseti, kuidas neid koerte vasta ümber vahetati.²

Vabadus tuli a. 1861, mõnele külale — näit. Tammõ külale, kus omaniku surma järel pärijad rahva priiks laskivad — juba varem.

Ohates mõtleb rahvas mineviku piina-aja pääle ta-

¹ Приписывались къ здѣшнимъ господамъ.

² Tsesnevas näit. annud mõisnik kaks inimest ühe koera vasta.

gasi, kuid süda on ühtlasi kergem, et see kõik nüüd möödas on kui paha unenägu. *Küll ezändid ol' pallo, a nüüd är häädü,*¹ *nüüd ega üts nakas taidma*² *tööd tetä.*

¹ = on ära kadunud.

² = hakkab mõistma.

Mujassasa ja maineoluule korjamisest

Kõik Vene keele sõnad ja rääkimine on põlvkondade
võitluste tulemus. Kui me ei taha, et meie keele
põlvkondade võitluste tulemus oleks ainult üksik
sõna, siis peame olema valmis võitlustele. —
II.

Sõnad on meie keele elu. Kui me ei ole valmis võitlustele,
siis peame olema valmis võitlustele. —
Kõik meil on, kõik meil on, kõik meil on. —
Kõik meil on, kõik meil on, kõik meil on. —

Kõik meil on, kõik meil on, kõik meil on. —
Kõik meil on, kõik meil on, kõik meil on. —
Kõik meil on, kõik meil on, kõik meil on. —
Kõik meil on, kõik meil on, kõik meil on. —

Kõik meil on, kõik meil on, kõik meil on. —
Kõik meil on, kõik meil on, kõik meil on. —
Kõik meil on, kõik meil on, kõik meil on. —
Kõik meil on, kõik meil on, kõik meil on. —

Muinasusu ja muinasluule korjamisest.

Kas Venemaa talupoegi raamatnikkude päalekäämistest eest igas kohas nii hoolega hoitakse, kui Pihkva kubermangus, on mul teadmata; kuid nii palju tean, et mitmed palumiskäigud pidin käima, setmed seletuskirjad kirjutama, enne kui viimane kitsas värav, Kraasna vallamaja uks, mu ees avanes. Siin tuldi mulle hakatuses umbusaldusega, — kubernereri oodati just oma valitsuskonda katsuma ja mina olin muidugi mõni ettesaadetud ametnik-nuuskur — pärastpoole lahkesti vasta.

Sõbralikku pakkumist, kõik Eesti keele mõistjad vallamajasse „ette kutsuda“, ei võtnud ma arusaadavatel põhjustel vasta; niisama vähe tarvitasin vallavanema aega, kes küladesse ühes tahtis tulla, — et rahvas mulle paha ei teeks, nii kuidas tema seletas; et näha, mis mina rahvalt uurin, nii kuidas mina arvasin.

Korjamisetöö raskused olivad siin umbes samasugused, kui Lutsi pool, ja võin ma neist siis sedakorda lähemalt kõneleda. Ühelt poolt oli asi siin kergem: maamehed on kõik Greeka-katoliiku s. t. valitseva kiriku liikmed ja kartust, kui tuleks ma nende usku käest ära võtma ning sarnaseid, millega Rooma-katoliiku lutslaste seas sagedasti tuli võidelda, siin ei olnud.

Selle eest tegivad, vähemalt hakatuses, teistsugu arvamised mulle takistusi. Rahvas elab kehvalt. ei jõua maksumid maksta: kardab et uusi päale pannakse. Mõni on ehk muiste ilma küsimata teise kohta elama saadetud, muidugi siis: „pärast viib ära!“ — Olgu sul silmad hammaste va-

hel, kui ametnikuga tegemist on, — ja mina olin ju ametnik, ega muidu „kuberner mind saatnud“ ei oleks. Tullakse ka kaebama, maad olla vähe, elu raske ja vaevane, ning loodetakse minu poolt abi ja muutust.

Ebausjuured käivad siin veel sügavalt; võõras oli juba vanast võlu: mina olen rahva silmis nõid, *ar'st*; ettevaatlik inimene hoiab pigem kõrvale, sest: ta mõistab ju nõiduda, *to taid ar'sti*. „Laotab tööbe laiale“: viimati vaatab kurja silmaga pääle või puhub mõne haiguse külge.

Et maajumalate kumardajad „keisrivastaseks“ olivad tembeldatud ja sellepärast inimesed häämeelega endistest kommetest ei kõnelenud, sellest kuuleme allpool.

Aegamööda kaob võõrastamine ja umbusaldus; inimesed hakkavad aru saama, et ma neile midagi paha ei soovi teha. „Ega ta ära ei vii, ta kõneleb ju pea-aegu ainult vanadega, ja kuhu sa need paned; seebiski keeta liiga kõhnad!“ Laste silmis olin hakatuses kolumatsina kollitanud, — nüüd tulevad juba küla vahel vasta, tervitavad ja hüüavad onuks; ma arvan, nende meelemuutus ei olnud mitte ilma ühenduseta kaasavõetud maiustega. Aga vanadgi õõritavad juba ise jutu otsa üles ja Kraasna alevi uulitsatel tervitatakse ju kaugelt: „*Tere maamees!*“ *Ezändist üks um, a paha hüä!* — miks siis mitte mõni sõna juttu ajada. Ning keegi vanaeit, kelle eietamisi lapsepõlvest ja õõrdamisi eluraskuste üle kannatlikult ja osavõtlikult olin kuulanud, tunnistas mulle, et *kallib raha olõt*, ja jutustas siis suure saladusena, kuidas ta omal ajal maajumalaid auustanud.

Umbusaldus enam ei takistanud, küll aga uudishimu. Igalet vastatulejale, kellelt teed juhtud küsima, seleta enne: kust, kuhu, miks nne., mida põhjalikumalt, seda parem. Inimesed tulevad ühes taludesse vaatama, mis ma tahan; üks ainukene tuba on majas, ei ole kohta, kuhu küsitavaga eest lähed. Hulgas olevat muidu küll hubasem, kuid mitte, kui vanaraukadelt muinasmälestusi välja tahad ahvatleda: „*Tõze' naaardva*“, — ja suu on lukus. Kord oli väikeses toas 32 inimest. Teine kord äratab mind perenaene hommikul vara. „Sääl on paar teise küla meest, kes võõrast tahaksi-

vad näha ja neil ei ole enam aega oodata“. Olin õhtul nende külast läbi läinud ja lastelt teed küsides ütelnud, et ööseks sinna ja sinna jään.

„Miks ta käib? — see tegi palju päämurdmist. Selle poolest olivad maamehed kõige uueaegsemal seisukohal, et nad muinasmälestuste teaduslikust tähtsusest aru ei jaksanud saada. Katsusin siis vähe praktilisemalt seletada: „Teie keel on kadumas, nüüd veel enne tarvis raamatusse panna, kui ta täitsa on hävinenud“. „Meil on niisugune kool, kus kõiksugu keeli õpetatakse, sääl tahetakse ka teada, kuidas *maavärrki* kõneldakse“. Need põhjused olivad juba selgemad.

Muidugi oli mul niisugune amet (служба), et ümber pidin käima, kas tahes või tahtmata, ja maameeste keelt „protokoll“ panema. „*Da ñe, da ñe,*¹ *olõ õi iz hinnest*“, ega ta niisugune narr ei ole, et „ise-enesest“, s. t. vabatahtlikult käib. „See on kõik kroonu käsul; selle eest maksetakse talle ka palka“. Kui veel selle kolga kaart välja võtsin, kuhu kõik külad ja künkad ära olivad märgitud, siis oli selgem vett, et *kuniga püült um saadet*, sest ega igamehe kätte niisugust tähtsat maa ja metsa võtit ei usta.

Hallikad.

Tahtmine oli viimati hää mulle jutustada, kuidas ennemuiste elatud, kuid kes oleksivad jaksanud, need tähtsamat enam ei teadnud, ja kes ehk teadsivad, need enam palju ei jaksanud. Siia oleks pidanud mõnekümne aasta eest tulema. Keegi vana mees olevat hästi Eesti keelt mõistnud, nüüd oli ta juba aastat 30 kurt ja vist ka pääst natuke segane; teisel samasugusel oli keel nii tüma, et sõnadest suure vae-

¹ Jah, ja muidugi.

vaga aru said. Kämpä külas surnud hiljuti naene, kes Eesti laulusid, iseäranis kaasitamisi, mõistnud.

Paremateks muinasusu ja -luule hallikateks olivad kolm isikut.

1. *Annõ Kiriljevna*, kasvanud Paraskova külas, elab meheleminemisest saadik Mõisa külas. Ta on 84 a. vana, juba 20 aastat pime, vaimu poolest selge; tervis on tal lõppenud, soovib surma, kuid „niikaua ma elan, ku Jumalal om kirotet“. Tõistkümmed aastat ta elutseb ahju pääl. Säääl üleval tahmariigis pikali, poolpimedas ehk vilksuva ja ühtelugu kustuva kardlambi valgusel, panin paberisse, mis vanakene ütles. Hääl oli tal nii otsas, et ainult kõrv suu ääres midagi kuulda võis. Küsimiste pääle ta otsekohesid seletusi ei annud, kuid ta jutustas, kui ta mälestust äratati. Laulud on talle *ezä vele nanõ* õpetanud; maajumalate poole on ta ise veel palunud; vanem vend oli maajumalate „preester“. Suurem osa muinasusu kohta käivaid teateid on tema suust. Pääle selle sain temalt: laulud nr. 1, 4, 10, 11, 12, 13, 15, 17, 18, 19 ja mõistatused 1, 2, 3, 5, 7, 8, 9, 10, 11, 12, 13, 17, 18, 20, 21, 24.

2. *Ulla Vasiljevna*, 72 a. vana, Paraskova külast, väga elava isoloomuga ja jutukas; on omal ajal maajumalaid auustanud ja armastab neid sisemas südames nüüdgi veel; sellepääle vaatamata on ta virk kirikuskäija ja tahab pea juba kuendat korda Petseri kloostriisse palvetama rännata, muidugi jalgsi. Tema omad on: laulud nr. 2, 3, 7, 9, 14, 16, 21, 22, 23; mõistatused nr. 6, 16, 19, 22, 23 ja muinasjutud nr. 1, 2, 3, 4, 5, 6.

3. *Iva Trohimov*, 75 a. vana, Seipolo külast; lõbus vanamees; temalt kuulsin laulud nr. 6, 8, mõistatused nr. 4, 14, 15, muinasjutu nr. 7.

Muinasusu kohta sain veel siit ja sääält riismekesi, — muidugi ei ole ma jõudnud ega tahtnud igas kohas ära tähendada, kellelt just nad kuulnud on.

Nimetan veel laulude-mõistjate hulgas kaks vana meest:

4. *Jashka Stepanov*, 70 a. vana, Sülätüvä külast. (Laul nr. 5) ja

5. *Ka'nu Mikolaajev*, 79 a. vana, Ivatsova külast, Nikolai-aegne soldat. (Laul nr. 20).

Maajumalad. Vaimulik elu.

Kelle kaudu eestlased ristiusust esimest aimu saivad, see küsimus ei ole tänini veel mitte rahuloldavalt ära seatatud. Mis aga iseäranis Pihkva eestlastesse, setudesse, puutub, siis tunnistavad uurijad, venelased nii hästi kui sakslased, kaunis ühelmeelele, et esimesed ristiusu mõisted ja ristiusk neile naabrite venelaste kaudu tulivad.¹ See oleks ka väga loomulik. Piiritulbad seatakse veel kaugemalegi ja öeldakse, ka Liivi- ja Eestimaal valitsenud enne sakslaste mõju algamist osalt Vene usk.

Nii ehitanud Jaroslav Tark juba a. 1030 Tartu linna Vene kirikuid, ja ta järeltulijad saatnud misjonäärisid eestlaste ja lätlaste sekka. Venelased pidivad sakslaste eest taganema; a. 1472 lõpetatud Tartus nende võimus, kuid juba järgmisel aastal, 1473, kuuleme uuest Vene kiriku toest eestlaste piiril, Petseri kloostrist.² Siit laotatud Greekatoliiku usku laiale, mitte ainult setude seas, vaid ka kaugemal, näit. Vastseliinas. Ka Liivimaa eestlastega ei olevat kloostrit vaimline ühendus kunagi lõppenud.³ Setud võt-

¹ Vrdl. Г. Труманъ: Введение христіанства въ Лифляндіи. Петербуріи 1884, lk. 173, 183 ja sääl nimetatud kirjatöösid.

² Евг. Лебедевъ: Инородческій вопросъ въ Псковской губерніи. Пihkvas 1891; [Аполдось]: Псково-Печерскій Монастырь, II trükk, Novgorodis 1864; Первоклассный Псково-Печерскій Монастырь. Изд. второе, дополненное при Настоятелѣ Архимандритѣ Иннокентіѣ, Ostrovis 1893, j. m.

³ Труманъ: Псково-Печерскій Монастырь. Eesti Kubermangu Ajaleht a. 1888 nr. ? ehk Псковскія Губ. Вѣдомости 1888 nr. 28.

nud — paganusest lahkudes — esimesena Greeka-katoliiku usu vasta; sellest andvat muu seas tunnistust, et neil ühtegi Rooma-katoliiku mälestust ei olevat.¹

Ristiusu sissetungimisest kõneledes peaks vahet tegema usu sisu, usuliste mõistete, vahel ühelt poolt ja väljaspoolse koore, nime, vahel teiselt poolt. Harva muutuvad need mõlemad ühe korraga; enamasti jääb uue kuue alla vana aadam veel täiel tervisel edasi elama; eestlased ei olnud sellega veel paganusest välja pääsnud, et nad Rooma kiriku hääks kümnist pidivad maksma; ja meiegi päivil kumardavad mitmed Soome-sugu rahvad, kes Greeka-katoliiku kirikukirjadesse üles on tähendatud, kõiges rahu omi endiseid jumalaid.

Juhtub sedagi, et nimi, väljaspoolne koor, ühe käest saadakse; sisu, mõisted teise käest.

Usu väljaspoolse vastavõtmise s. t. sagedasti vägivaldse päälepanemise kohta otsime omad teated enamasti ajaloo kirjutatud hallikatest kokku. Usu sisu omandamisest ei tea aga need meile sagedasti palju jutustada, siin peame kirjutamata rahvaraamatud mõistma avada ja neis lugeda.

Kes ristiusu esimesi aegasid eestlaste seas tahab kirjeldada, ei tohiks setukeste ja Kraasna maarahva mälestusi tähele panemata jätta. Nad on piirirahvana kõige enam ja varem venelaste mõju all olnud ja annavad meile sellest siis kõige selgema pildi. See pilt ei näi aga mitte selle poolt kõnelevat, et mõlemate rahvaste vahel just elav vaimline ühendus oleks valitsenud.

Ülemal kuulsime kinnitatavat, setukestel ei olevat ühtegi Rooma-katoliiku mälestust; selle arvamise lükavad viimaste aastakümnete „vanavara“ korjandused ümber. Need näidavad, et setukesed meil sama ülesande täitsivad, kui Soome pool veneusulised karjalased; nad hoidsivad naabritelt saadud Rooma-katoliiku mälestusi alal, kuna need

¹ М. Миротворцевъ: Объ эстахъ или полувѣрцахъ Псковской губернии. (Памятная книжка Псковской губ. 1860, lk. 45).

naabrite eneste juures Ev.-Lutheruse kiriku kaudu ja sellega ühendatud hariduse mõjul enam ja enam kadusivad.

Sammu kaugemale viivad meid Setumaalt väljarändanud Kraasna maamehed. Nende usulised mälestused, nii palju kui neid praeguste abinõundega võib selgitada, näikse tunnistavat, et Rooma kiriku mõju setude pääle varem algas, kui Greeka kiriku oma, ehk ainagi, et esimene sügavamale tungis kui teine. Kraasna maamehed elasivad pikad ajad sellest toidust, mis neile pagana-ajast oli jätkunud ja millele nad endisel kodumaal Rooma kiriku poolt lisa olivad saanud.

Maajumalad, keda nad auustavad, ei ole sagedasti muud, kui Rooma kiriku pühased; ristiusu mõjul sündinud tähtpäevad on neil enamasti muude eestlastega ühised. Osalt näitab juba nimi, et nime kandja Liivimaa kaudu tuli.

Vene preester andis lapsele nimeks Михаилъ; sellest sündis maamehe suus *Mihhal' (Mihal')*; et see nimi üle raja saadud *Mihkli (pävä)* sugulane oleks, seda ei tulnud enam meeldegi. Niisama ei teadnud küll keegi *Homa*-nimeline¹ mees, kellele *pühä Toomas* kõiksugu hüvandust pidi andma, et siin kaim kaimu poole oli õhkanud. Sama otsuse peame tegema, kui näit. *Piitre päiv* ja *P'e'o*,² *Jaani päiv* ja *Iva*³ võrdleme.

Ei või ka kogemata olla, et Kraasna pool niisama kui Eestis vahet tehakse: *Issänd Jumal' ja ezänd*. (Pühavaimu nimetus, *Jumala Heng*, ei näita kindlasti, kust ta saadud; *Jezus Kristus* ei või venelastelt tulnud olla, kuid kogu nimetust ei tahaks ma tõenduseks võtta, sest et ta mehe suust kuulsin, kes mõned aastad Tallinnas oli elanud.

Need olivad mõned näitused, mis Rooma kiriku mõju Kraasna meeste s. t. setude pääle tõendaksivad; usuliste kommete sisust peaksivad teised tulema. Küsimuse, kui palju Pihkva ja Kraasna maarahva usuelus paganuse jää-

¹ = Θομα.

² = Петръ.

³ = Иванъ.

nuseid peitub, kui palju Rooma ja Greeka kirik neid ümber on valanud ja vanale asjale uue nime annud ehk ka vana asemele midagi uut seadnud, selle küsimuse peame tuleviku selgitada jätma, kui Eesti muinasusu kohta rohkem sugemeid käepärast on, kui nüüd. Asi on ehk keerulisem, kui esialgul näitab, ja meie arvame mõnegi taime „vaprate vanemate“ nurmedel tekkinud olema, mille seeme Saksa väljaldelt meie maale lendas.¹ Rooma kiriku pühased asusivad hiiemetsa vilusse elama ja kumardaja leppis uue peremehega, kes talle vanas majas lahkesti vasta tuli: *pühä Toomas* muutus aegade jooksul niisamasuguseks maajumalaks, kui seda mõni muu *hiirhius, hallhapõn* oli.

Et Liivimaa kaudu ristiusu mõisteid Setumaale tuli, on kindel; mil teel see sündis ja kui suurel määral, selle päale ootame veel vastust. Minu tahtmine oli siin kohal ainult tähelepanemist Kraasna mälestuste väärtuse päale juhtida. Teesid on mõnda. Et Rooma kiriku sõnakuulutajaid setude sekka oleks saatnud, sellest ei jutusta meile ajaraamatud. Mitmed rahvalaulud jõudsid Eesti rannalt setude juurde külast külla rännates; ka usulised mõisted võisid nii tuttavaks saada. Veel tohiks arvata, et Liivimaalt katoliiku ajal sisserändavad eestlased tahes või tahtmata setudele misjonäärideks olivad. Üle piiri valgus rahvast Petseri kloostri ümbruskonda — sõjahäda ja rõhumiste mõjul — juba varakult; a. 1539, kunleme, muretsenud klooster neile asumiseks maad.² Veel nüüdgi leidub setude seas perekondasid, kes oma esivanemad Liivimaalt päri olema ütlevad.³

Kõigi Rooma kiriku mälestuste päale vaatamata jääb ajaraamatute tunnistus, et paganausulised setud venelaste poolt ristiti, muidugi võimalikuks ja vistist ka kindlaks.

¹ Vrdl. näit. „Finnisch-ugrische Forschungen“ I, 3, lk. 180 ja varem. kus K. KROHN selgeks teeb, et meie nõiasõnad pääasjalikult sakslaste (ja lätlaste) mõjul on sündinud.

² Лебедевъ nimet. kohal lk. 3; võrdle ka Миротворцевъ n. k.

³ P. SPEEK'i tähelepanek suvel 1901.

Rahvas lahkus Setumaalt, tuli uuele kodumaale ja võttis sinna omad jumalad, *maajumala'*, ühes. Mis meie nende kohta kuuleme, see oli — mõni pärsine muutus maha arvatud — rahvale vistist juba esimesel väljarändamisel tuttav. Pärastpoole valgus küll veel üksikuid inimesi juurde ja ühendus Setumaa ning Kraasna meeste vahel ei ole kunagi täitsa katkenud, kuid ei ole arvata, et üksikud pärsised juurdetulijad uusi usulisi kombeid maksma oleksivad jõudnud panna ja uusi jumalaid ametisse.

Maajumalatele on ühelt poolt vastandiks nende võist-
lejad ja võitjad — Vene jumalad: *inne palleldi maajumalid, nüüd umma Vinne jumala'*. Sõnal „maa“ oleks siis selles ühenduses (maajumal) sama tähendus, kui näit. sõnas maarahvas, s. o. Eesti.

Teiselt poolt aga on „maa“ vastandiks taevale, ja maajumalatele seatakse taevased jumalad vasta. Nii tähendati pikse kohta, et ta taevajumal on, mitte maajumal.

Maajumalatel on osalt pärisnimi: *Toomas, Laberits, Puuzlik*; suuremalt jaolt aga nimetatakse nad koha järele, kuhu meelekujutus nad elama asendanud, ehk jälle selle järele, mis nende kätte hoida ustud: *aiajezä, nurmejezä, nurme-imä, nurmõjumala', kodojezä, laudajumala', kasa-ezä, hobõzejumala', tulejumala'*.

Palvetes¹ leiame veel mõned nimetused, näit.: *puustuze-jezändä', nurme kuldkuniga, küläjumal', hiirhius, hallhapõn* j. m., ei tea aga mitte selgesti otsustada, kas need eri-isikuid tähendavad, või on nad muudele nimedele määruseks (attributum) ehk lisanduseks (appositio) arvata.

Järelepärimisest selle ja muude küsimuste selgituseks palju abi ei olnud, — nii sain näit. seletuse: *pühä rist*² olevat isik, maajumal, kuna need sõnad ainult ristitegemise märki võivad tähendada j. m. — sest kostjad olivad vanad ja nõrgad ning ei jaksanud sagedasti küsimiste pääle vastata, vaid jutustasivad, mis endisest ajast meelde tuli. Pääle-

¹ Vaata allpool üksikute jumalate üle.

² Vaata „Püha Toomas“, palve nr. 1.

selle näeme ka siin, nii kui tavaliselt, kus vanad jumalad ametist ära on astumas: erijumalate võimuskond ja tegevusepiirid ei ole enam täitsa kindlad, — kui nad seda kunagi on olnud — ühelt palutakse sagedasti sama, mida teiseltki. (Ohripalved pakuvad selle ütlusele tõendusi.)

Uuel kodumaal asendati ühesvõetud jumalad samadesse paikadesse elama, kust neid vanal kodumaal leida võis: lauta ja talli, aianurka ja põlluveerele, küla ligidale mõne varjurikka puu alla ehk metsäärsele künkale nne. Siia viidi neile ohvrid, käidi neid palumas. Ohvrikohad, isearanis aianurk, olivad sagedasti ka võõrastele, venelastele tutvad, ning mööda-astuja naaber näitas seltsimehele pooleks kartes, pooleks pilgates kohta, „kus maamehed paluvad“.¹

Kuid kartus võõraste seas kaob samal mõõdul, kui auustamine omakste piirkonnas; juba leidub enamuse hulgast mehi, kel julgust ja toorust küllalt on, et „puhastpaika“ roojastada, ja maamees arvab, kui venelane silmaringi juhtub, tarviliseks ohvriannid ära peita, et naerule ega tülile põhjust ei oleks.

Ohvritoimetused on igas majas perekonna pää hooleks, maja isa on ühtlasi ka preester. Ainult harukorral astub maja ema tema asemele. Läheb pereisal abilist tarvis, siis valib ta selleks mõne meesterahva, sest ainult viimane on *puhas inemine*, kuna naesterahvas mitte *puhas* ei ole.

Üksik peremees täitis oma perekonna eest preestri kohusid nii kaua, kui ta mõistis. Oli ta ära unustanud, missuguste sõnadega jumalaid peab paluma ja mida muidu veel tähele tuleb panna, et jumalaid mitte pahandada, siis kutsus ta enesele mõne vanema, teadja mehe appi, kes teda õpetas ehk sagedamini veel tema eest kõik toimetas.

Viimane niisugune preester — „minu isa oli preestritaoline mees,² *to teedze*“,³ kõneles temast ta 70-aastane

¹ = гдѣ цухни молятсѣ.

² = мой отецъ былъ въ родѣ попа.

³ = ta teadis, mõistis.

poeg — elas Paraskova külas ja suri aasta 40 eest. Ta oli Mõisa külast pärit ja sellesama 84-aastase Annõ Kiriljevna vanem vend, kellelt ma suurema hulga muinasusu kohta käivaid teateid olen saanud.¹ Mõisa külas — siin on Eesti keel kõige kauemini alal hoitud — leidus veel muidgi „preestrid“. Sülatüväs teati jutustada, muiste toodud Lihavõtte aegu Mõisa külast nende poole mehi, kes *maavärrki* mõistnud paluda. Raha neile ei makstud, saanud süüa ja juua.

Mis kombeid ohvritalitustel täideti ja missuguseid palveid loeti, sellest kuuleme allpool ligemalt. Siin olgu tähendatud, et ohvritoimetaja palveid kas pomisedes luges — *peërmees hinnele*² *pobizi* — ehk pooleks lauldes, nii kui Vene preestrid kirikus; (*peërmees laul sändze viiega*³ *ku pappp*).

Keel hakkas kaduma ja keelega ühes esivanemate kombed, Vene kiriku mõju enam ja enam tunduma. Maamehele seletati, tema vanad jumalad ei kõlbavat, ja pakuti uusi, paremaid. Et uusi mitu on, seda nähti inimesi nüüdgi veel arvama: kuulsin neid mitmuses Vene jumalatest kõnlevat. Et uutest jumalatest oma jagu abi juurde tuleb, see sai maamehele aegamööda selgeks — mida enam, seda parem! — ja ta võttis uued vasta, kuid mitte vanade asemele, vaid vanadele lisaks, kuni juurdetulijad viimati endised peremehed talust välja tõstsivad. Vaheajal muutusivad endised jumalad — nii kui enamasti kadujate saatus — osalt „kuratiks“, „sarvikuks“ nne., aga ka neile anti auu, et nad paha ei teeks. „Meie palusime Jumalat (s. t. ristiusu Jumalat), aga kumardasime sarvikut“.⁴

Muiste hoidsivad maamehed ennast Vene kirikust eemale; jumalateenistusele nad ei läinud, olgu siis et neid vägivallaga sinna aeti, nii kui nüüdnegi põlv veel mäletab. Niisama vähe pidasivad nad paastusid. Ka pärastpoole,

¹ „Hallikad“ nr. 1.

² = enesele.

³ = viisiga.

⁴ Мы Бору молились, а нечистому кланялись.

kus viimast nõudmist täideti, söödi ometi liha, kui paastu-aja pääle mõne maajumala püha langes, näit. Jaaniõhtu pühitsemisel.¹ Ka „Suure-paastu“ esimese nädala neljapäeval maitstud liharoogasid; mis püha siis peeti, selle kohta ei ole ma teateid saanud.²

Ise-enesest mõista ei kadunud maajumalate auustamine mitte samal ajal igas kohas; mõnede külade elanikud ei mäleta esivanemate usust vähematki enam, teistes külates leidub praegugi veel inimesi, kelle südames „vana arm ei ole roostetanud“, olgugi et ametlikult kõik on lõpetatud. Usu kadumine käis siin enam ehk vähem käsikäes keele ja rahvuse kadumisega; kuidas see erikülades eriajal juhtus, sellest kuulsime ülemal.

Piiravas mäletab 85-aastane mees läbi udu, tema isa hoiu all olnud puhas-paik aianurgas; Kämpä külas oli tähendatud ohvrikoht veel aasta 15 eest olemas. Iva Trohimov (75 a. vana) Seipolost ja 72-aastane Ulla Vassiljevna Paras-kovast viidi aianurka paluma, kui nad laulatuselt tulivad.³ Mõisa külas oli, 84-aastase naese sõnade järele, maajumalate auustamine veel kaunis üleüldine, kui tema alles *tütrik oli, karah kävi*. Sülätüväs jutustas mulle 70-aastane mees, Jehim, tema käinud nooremehe põlves küla ligidal kuuse all „püha Toomast kumardamas“. Kord näinud ta ohvrikohtal ussi (*siug*). „Ei see koht või püha olla, kui siin uss on!“ — mõtelnud tema, sulganud, läinud minema ja jätnud sellest ajast saadik maajumalad võõraks. (Vistist oli mehe usk juba varem kõikumas ja uss pühal paigal oli talle hääks põhjuseks ja vabanduseks ise-enese ees.)

Sama mehe suust kuulsin sündmusest, mis maajuma-

¹ Vaata „Jaanipäev“.

² Tähendus. Aastas on pääle igareedese paastu veel neli pikemat paastu aega: 1. *Lihavõde paast* ehk *Suu p.* (Великий постъ), 7 nädalat enne Lihavõtte pühasid. 2. *Piitre p.* (Петровскій постъ), Jaani kuu jooksul, kestab 2—4 nädalat. 3. *Maaria p.* (Богородицкій ehk Успенскій п.) Lõikuse kuu 1.—15. p. 4. *Talze (Tallze) pühi p.* (Рождественскій п.) 6 nädalat enne jõulusid.

³ Vaata „Kosimine. Pulmad“.

late avalikule auustamisele lõpukupitsa ülesseadis. Viimase Poola mässu aegu (1861—1864) kutsutud rahvas Kraas-nasse kokku; siin maenitsenud neid kuberner ja küsinud, kas nad keisrile tahavad trund olla ja teda aidata või ära-andjaks saada, nii kui poolakad. („Poolamaa“ s. t. Viitebski kubermangu piir on siit versta 20 kaugel). Rahvas langenud põlvile ja lubanud keisri eest elu ja vara anda, kui tarvis.

Selle järel ütelnud kuberner maameestele iseäraldi veel sõnakese. Temale olevat teada antud, — kuberner lugenud suure paberi päält — nende keskel olla inimesi, kes „põosa ääres ja küngastel paluvat“. ¹ Seda ei tohtivat sündida; kes nii veel teeb, see olevat „keisri ära-andja“.

„Teada-andmine“ kubernerile oli vist küll sama vaimu sünnitus, kes maamehed vägivallega kirikusse ajas ja vaimuli muudatusi mõõgaga arvab korda saada.

Niipalju abi oli kuberneril ähvardusest, et keegi enam avalikult „keisri ära-andjaks“ saada ei tahtnud. Veel nüüdgi, kus asjast aastat 40 möödab, ei kõneldud mulle häameelega vanausu üle ja kui, siis enamasti laitvalt ja kahetsedes, et niisuguseid rumalusi tehtud. „Meie oleme juba papile kõik ära tunnistanud, ei meil ole midagi süüdi enam südame pääl ega tee selle asjaga tegemist.“ Aga kui tutvamaks sain ja nähti, et õige „oma veli“ olen, — *maavärrki kõnelas ja mäne paha* ² hüü ezänd um — siis avanes mõnikord süda, arvati, et see nii paha ei olnudgi, mis nad teinud, ning kurdeti, et kõik *muistine mooda är läts*. Endised jumalad annud enam abi, kui nüüdsed. „*Ku maajumalid peeti, sis vili ka kasvi parembale*“; ja *tulepatt* ei käinud nii sagedasti külasid laastamas.

Vana Annõ Kiriljevna Mõisa külast kõneles mulle pisarsilmil, kui raske tal omal ajal olnud maajumalad, kes

¹ „Молятся по кусту и сугорьямъ“. (Сугорье on ütleja seletuse järel = *ahivat* = ahervars).

² = väga.

talle nii palju hääd teinud, ilma söögi ja joogita jätta. Kuid kord näinud ta unenäo, mis teda trööstinud: tahraias (*tahrah*) olnud kõikisugu söökisid ja jookisid, jumalad tulnud ja ütelnud: „Te arvate, et meie nüüd sureme, kuna teie meile midagi enam ei anna, — meil on küllalt“.

Osalt võib sellest aru saada, miks vanad inimesed südames veel endiste jumalate poole hoiavad: siin on neil midagi, mis nende hinge-elu täidab, kuna kirik veel mitte igas kohas jõudnud ei ole väljanõutava vana asemele midagi uut anda. Ristiusu õpetustest arusaamine on paiguti veel väga puuduline.

Keskmine põlv on juba kirikuga tutvamaks saanud ja preestrid kiitsivad, eestlased olla usklik rahvas. Kiituse üht põhjendust — „nende seas ei ole vanausulisi“¹ — ei tahaks ma maksvaks pidada; Vene „vanausu“ vastavõtmi-sele on vist ajaloolised põhjused suuremaks takistuseks olnud, kui usulised. Enam ehk tähendab, et nad korrapärast paastusid peavad.

Noorema põlve üle käis kaebtus, nad ei tahtvat paastukordasid tähele panna. „Meie peame kõvad tööd tegema, kuna me jõuame paastuda!“

Rahval on siin kombeks teatud päevadeks hulga kaupa kaugematesse kirikutesse palumisele rännata. Rändamine kestab mitmed päevad. Neist palvekäikudest nägin ka eestikeelseid maamehi osa võtma. Leidub neid, kes Petseri kloostri palumas on käinud. Elatanud Ulla Vassiljevna² Paraskovast oli säääl korda viis olnud — ikka jalgsi — ja tahtis veelgi tagasi minna, kui aega saab, sest säääl olevat „iseäranis imerikkad jumalad“; nende kõrval oli ta südames ka vanadele maajumalatele avar äse jäänud.

Võrdleme lõpuks siinseid väljarändajaid lühidelt Lutsi maarahvaga, siis näeme, mis usuelsesse puutub, et Kraasna mehed vana-aja usku kauem alal on hoidnud, olgugi et neid vähem oli ja nende keel varem kadus, kui Lutsi pool.

¹ Старобръ.

² „Hallikad“ nr. 3.

Põhjus on vistist osalt kiriklikkudes oludes otsida: Lutsi maarahvas tuli Liivimaalt ja oli ristiusu õpetustest juba otseteel oma osa saanud; uues kodus tegi Rooma-katoliiku kirik nende seas sedavõrd tööd, et paganuse jäänused täitsa ära kadusivad. Kraasna maarahvas oli Setumaalt väljarännates nime poolest küll Greeka-katoliiku usuline, aga ristiusust ta oli vist ainult kaudselt kuulnud (Rooma-katoliiku usku naabritelt) ja uuesgi kodus ei kasvanud see tutvus sügavamaks. Sellepärast peeti isade pärandusest visalt ja kaua kinni.

Allpool tuleb ligem seletus vanausu kohta.

Ohvrikoht aianurgas.

Aianurgas oli koht, *puhas-paik*, kus maajumalaid palve ja annetega auustati.

Nurgale oli madalapoolne aed (*varbuline aiakene*) ette tõmmatud, nii et siis tähendatud paik kolmnurga kuju sai.

Nurgas kasvas kadakapõõsas (*kadajapuhmakõnõ*); põõsa ette maa sisse oli rist üles seatud, selle kõrvale teivas (*sai-bas*), mõlemad — kadakased.

Teiba ümber keerles humalas, — seda kasvas sagedasti ka väljaspool aeda — teiba ees maa pääl oli kolm kivi; nende alla maa sisse peitis (*kapatas*) peremees ohvrisöögi osad.

Sellega oleksin kõik nimetanud, mida ülepää siin puhtas-paigas näha sai. Sagedasti aga puudus üks ehk teine osa; nii oli näit. rist paljudes kohtades tundmata, põõsas ei kasvanud mitte igas aianurgas, niisama humalas. Kuid teivas (ja vist ka kivid) olivad ohvrikohal nõnda ütelda raudvaraks, ilma nendeta ei olnud ta täieline.

Tavaliseks ohvrikoha paigaks oli, nii kui ülemal nimetatud, aianurk. Ainult Kämpä külas, kuulsin, olnud niisu-

gune piirandik ühel peremehel kesk aeda. Juhtus ka seda, näit, siinsamas Kämpä külas, et kahe õnemehe puhtad-paigad teineteise vasta rajasivad, ainult aed oli neil vahel.

Puhas-paik ei leidunud mitte iga talu aias. Nii oli näit. Seipolo ja Piirova külas üksainukene kogu küla kohta, Mõisa külas oli neid kaks, Sülätüväs ja teistes kohdades oli igal talul oma.

Vast võiks selle nähtuse nii seletada, et vanematel taludel, mida esimesed väljarändajad ise asutanud ehk kuhu nad kodumaalt tulles elama asunud, igal ühel see kodukirik oli, kuna nooremad talud, mille asutajateks väljarändajate järeltulijad olivad, ematalus käisivad maajumalaid auustamas.

Puhta-paiga korraspidamine oli peremehe mureks; ei kannud ta koha eest õiget hoolt, siis tuli kõva karistus, enamasti surm. (*Aid lüts hukka, sis peremeez kooles.*)

Teiselt poolt oli peremehel ainuõigus selle paigale läheneda ja siin ohvrid toimetada. Naesterahvad tohtisivad ainult üks kord eluaja jooksul siia astuda, laulatuselt tulles.¹ Paraskova külas, Mõisas ja vist ka muudes külades, kuuleme, olnud vanemaid mehi, kes noorematele, ohvrikommetega tundmata peremeestele ohvritalitusi õpetasivad ja neid teiste eest toimetasivad; muidugi oli neil luba puhta-paiga juures viibida.² Piirova külas, kus küla kohta üks ainukene puhas-paik oli, pidas üks peremees selle koha eest hoolt.³

Teistele, kõrvalistele inimestele oli õigemaks põhjusmõtteks: püsi kaugel! Juba paljas ligiastumine, olgugi teadmata kombel, võis mõne õnnetuse inimesele kaela tuua; rüvetas aga keegi püha paiga ära, kas tahes või tahtmata, siis ta jäi haigeks, ja ainult peremehe palve võis ta jälle terveks teha. (*Kui peremeez küsk maajumalile, palles, sis sütti är.*)

¹ „Kosimine. Pulmad“.

² „Maajumalad“ lk. 68, 69.

³ Завѣдываль этимъ мѣстомъ.

Häämeelega kõneles rahvas, kuidas püha paiga naerjad ehk roojastajad jalamaid kuriteo järel oma karistuse kätte saanud. Allpool kaks niisugust lugu; sündmused on jutustaja „oma silmaga näinud“.

Piirova külas murrab keegi möödamineja venelane puhta-paiga risti katki, ise hirvitab, et olevat maajumalale otsa pääle teinud.¹ Mees läheb edasi, jõuab küla piirini, sääb 'on korruga jalad ära alt, mees kukub pikale maha; ei jõua ta ise tõusta, ei kaaslased teda tõsta. Minnakse siis selle mehe palvele, kelle hoiu all ohvrikoht on. (See oli jutustaja isa.) Ta ei taha aidata, söimab; seltsimehed toovad viina, siis pehmeneb palutav. Läheb, astub ümber maasoleja, käristab ta pääst mõned juuksekarvad välja, löikab küünte otsast tükid maha, pobiseb midagi, — viimati võidakse mees üles tõsta ja ära kanda; kuid aasta pärast ta oli surnud.

Sarnane lugu sündinud Paraskova külas. Keegi naesterahvas rüvetanud ohvrikoha ära (*kušše*). Karistuseks võetud ta jalust maha. Alles peremehe palvete tagajärjel võinud ta tõusta ja minna.

Muud ohvrikohad.

Pääle aianurga oli veel teisi paikasisid, kuhu jumalatele andeid viidi, kuid tähtsamaks ohvripaigaks oli aianurk.

Käpä küla ligidal kasvas kesk põldu suur, vana kask; kase all laotas mütakas kadakapõõsas omad oksad laiale. (Aida sel paigal ümber ei olnud.) Siia kandis külarahvas aegajalt kõiksugu meelehädad palutavatele.

Sülätüvä mehed palusivad Tooma (ja vist küll ka muude maajumalate) poole heinamaal (*niit*) suure kuuse

¹ Вотъ чухонскаго бога сгубиль!

varjus. Kuuse alla oli kadakane rist püsti seatud, kolm kivi selle ümber; kuid aida ei olnud kohta piiramas.

Künka pääl Paraskova küla juures kasvas pärn; siia viis rahvas kõiksugu söökisid ja käis palumas; ka teisi ohvrikohtasid — Vene keeles nimetati nad *судённые мѣста* — olnud küla ligikonnas.

Mihova küla külje all, metsääärse künka pääl ohverdati vahast varsasid.¹

Vistist viidi andeid sinna paika, kus palutav arvati elutsema. Nii sai *nurme-ezä* oma anni *põllukolgale* ehk sarapuu põõsa alla põllu ligidale metsas; laudajumalatele viidi lauda nurka, hobustejumalatele talli nurka, tulehoidjaid auustati rehe all nne. (Ligemaid teateid annavad sellekohased päätükid.)

Pühä Toomas.

Pühä Toomas on see maajumal, kellest rahval kõige enam mälestusi järele on jäänud. Elukohaks oli tal tuttav paik aianurgas, kuhu ka muidgi maajumalaid asendati. (*Pühä Toomas aia nulgah istus.*) Ainult Sülätüvä küla mehed käisivad teda heinamaal palumas² (*kumardama*).

Näib, et Tooma poole sagedaminigi õhati,³ kuid üks kord aastas oli päev just tema auustamiseks määratud. *Pühä Toomast tetti (pühändüti, tül peeti) ü's voor (kõrd) sügüzel, ne'öpäiv, nätal vai ka's pääle Mihkli.*

Paraskova külas teadis mulle keegi teisest sarnasest ohvripäevast (Lihavõtte järel) jutustada, ma arvan aga, kõneleja eksis ja heitis Toomapäeva ja kakskorda aastas

¹ Päätükk „Vahavarsad ohvriks“.

² „Muud ohvrikohtad“.

³ Vrdl. „Pulmad. Kosimine“.

korduvad *talidze'* ning *laudadze'*¹ läbisegamini; vähemalt ei olnud muud temaga ühes arvamises.

Neljapäeva hommikul kogub pererahvas tuppa kokku; (*tarõh palleldi*). Põrmandale on vaipasid, riiet laiale laotatud, kesk tuba kas ümberpööratud tõrs (*tõrdu*) ehk, mõnes külas, puupakk üles seatud. Tõrre põhja pääl seisab püttides (*länikuh*) kõiksugu söökisid: juustu, võid, piima, munaputru; neljas kuni viies anum as on õlut. (Mõnes kohas põlesivad lännikute ja anumate pääl küünlad.)

Järgnevate ohvritoimetuste korra üle lähevad teated natukene lahku. Mõisa küla mälestuste järele heitis pere põlvile, peremees käis kolm korda põlvitajate ümber, ütles palvesõnad, võttis siis igast söögist ja joogist osa ja *vei aiida maajumalilõ*.

Seipolo külas kogus peremees kõigepäält söögi- ja joogiosad lusikaga suure kulbi sisse (*pand karftsehe*²), *sis lätt tõrdu ümber tsüüüri, palles maajumalid ja sis lätt Tüüüma manu aianurka*.

Kõige täielikuma kirjelduse kuulsin Paraskova külas. Pererahvas on põlvile maas, peremees riputab (*tsiuk*) nende ümber puhta saunavihaga vett, kannab põrsa, kana ja kuke ümber põlvitajate.

Vist tõusevad viimased nüüd üles, sest ohvriloomad veristatakse — siin samas toas — ära (peremehe poolt) ja keedetakse. (Kana keeb ühes katlas, kukk — teises.)

Uuesti heidab pererahvas põlvile; peremees paneb ohvriloomade pääd väikese kasti ehk mati sisse, segab neid sääli käega ja astub aeglaselt sammul ümber põlvitajate. Siis ta heidab ise põlvile (*saiiz põlvilda*) ja palub maajumalate poole, — seljaga vasta pühaste kujusid, *Vinne jumalid*. Ka juhtunud, et peremees paku pääl istudes palunud.

Olivad palved lõpetatud, siis viis peremees pühale Toomale aianurka oma osa; alles kui peremees säält tagasi

¹ Vrdl. „Hobustekahi“. „Lehmakahi“.

² = корецъ.

tulnud, tohtis pererahvas ohvritoitusid puudutada. Kana söivad naesterahvad ära, kuke — meesterahvad.

Palve sõnad.

1. „Pühä Toomas, pühä rist — korge kumarus¹ — kuu ma kumarda — põvil ma pallõ — ega vooi oma laste, perrega — õdagult ilda — nii hummugult varra — oma kodo, maja päräst — oma jilma jello päräst — oma täve tehrü päräst — oma karja(,) tõpra päräst — oma künnü, külbü päräst — kasvada Issand Jumal — mü põllu kolga pääle — mü nurme nulga päüle — — — saatke suvvi, päästke pällvi — — — olge te' hoitma, nii armatsema — tõprakeze' mõttsa lasskma — nii kü'ü ajama — hoitke luu-nõnast, luutkõrvast — kipeküüzüst, vaavist hambist — katke kannu takka — litske lihe ala — — — selle teile² tõi puhta ollega — kauü kahaga — kirivä kikkaga — teile orik tapetu — teile vere tettü — teile vatsk küdzet — teile sõir sõkat — tulke söömä, nii jüüma — mü leiva manu, mü soola manu!“ (Annõ Kiriljevna.)

2. „Pühä Toomas, korge kumarus — küläjumal, korge-küpär — hallhapõn, hürhius — olgu me teile — — — halasta me pereht — olgu me teil ull andma — te targa vasta võtma — hoiä Jumal me kaäa tõbrast — — —.“ (Ulla Vassiljevna.)

3. „Pühä Toomas, korge kumarus — maajumalakaze', pühä Puuzlikaze — aitüma armale Jumalalõ — kaistõist-kümme perre pühä rist — olge te hoitma mü tõprakeist — hummugult varra, õdagult ilda — mõttsa minneh, kü'ü tul-
leh — — —.“ (Iva Trohimov.)

4. „Pühä Toomas, pühä rist — korge kumarus — korge küläezä — suur Jumal, Jumal-ezä — hoiä mü kar-

¹ Hakatuse teisend: Pühä Toomas — korge kumarus — perre pühä rist — nelüpäiv nätälpäiv — ait pühä armas Jumal!

² Esimene kord öeldi teile asemel igas kohas: sulle.

jatõbrast — kindü, külbü — — —.“ (Jehim? . . . Sülatüvä k. pääle 70 a. vana.)

5. „*Pühä Toomas, korrge kumarus — külä Jumal, korrgekiipär — sulle kikas, sulle kanakõnõ — — — kařaezä — — — hürhius, halthapõn — olõ meit hoitna, nii kaitsma — — — söögi — — — mussta maud jüüüma — halast haiina süüümä — — —.*“ (70-aastane mees, Paraskova k.)

Puuslik.

Puuslikust kõneldi ainsuses ja mitmuses. Kõsimise pääle, kes Puuslik on, seletas 75-aastane mees Selnika külast, *pühä Puuzlik* olevat *Jezus Kristus*. Vastusest selgub nii palju, et *Puuzlik* pärisnimi on (nomen proprium), mitte vast sugunimi (nomen appellativum). Vastuse sisu kohta olgu tähendatud, et vanamees näidata püüdis, kui oleksivad *maajumala'* ja *Vinne jumala'* umbes samad olevused.

Teine, Pirova külast 85-aastaselt mehelt saadud seletus on vähem kristlik: „*Puuzli oleva maajumala', maakuninga'*“. Maajumalate sekka arvab neid ka ohvripalve, mille 75-aastase Iva Trohimov'i suust, Seipolo külas kuulsin.¹

Sama mees mäletas veel ohvritoimetust, millega muude kõrval ka Puuslikku auustatud. Lihavõtte hommikul vara, enne kui surnuid kutsuti² ja lauale istuti, viidud toiduaineid *nurrme pääle maajumalile, puustuze jezändile, pühä Puuzligule, külä-käu kuningakizile*. Viija (peremees) palunud umbes järgmiselt: „— — — *Jumal hoia künnüga, külbüga — levaga, soolaga — Jumal hoia jeiega*³ *pesmist — Jumal*

¹ „Püha Toomas“, palve nr. 3.

² Vaata „Surnute auustamine“.

³ = jäädega (jää).

anna hüvva suvve — vii mööda suure pilve' — vii vihma Viromaale — sagnariku Saaremaale — — — ku kikas kiri ei, ei pini haugu — — — sinna vii pilve' — — — suurde suhu¹ — — —.“

Allpool äratrükitud riismekene — ka Iva Trohimov'i suust — on vist samast palvest pärit: „Külä-kau kuninga-kane — puustoze ezändäkene — maa jumalakõnõ — olkõ te olõma — olkõ te hoitma — mõi karjatõbrast — mõi kündü, küllbü — — —.“

Tsesnõva külas teati ütelda, vanast palutud: „Pühä Puuzli, hoiä minno!“ Muud mälestust Puuzlikust ei olnud.

Aia-isa.

Aiajezä elab aianurgas, puhtas-paigas. Et talle isearalikku ohvripäeva oleks määratud, sellest ei ole ma kuulnud; küll aga mälestati tedagi, kui teisi jumalaid auustati, ohvriannetega.

Paraskova külast saadud teatuse järel viidi talle: kaks korda hobuste-, kaks korda lehmakahja puhul;² üks kord, ku Toomast tetti,³ ja üks kord jõulu aegu. See peab vist tähendama, et kui mõnda ohvritoimetust oli, siis ka aiaisa oma osa sai.

Samas külas nimetati veel mõned puhud, kus aianurka ohvriandeid kantud; vist olivad ka needgi aiaisale määratud; nii Jaanipäeval,⁴ Mihklipäeval, Paaza aegu⁵ ja Maara paastu aegu.⁶

¹ = sohu, soosse.

² Vaata samanimelised päätükid.

³ „Püha Toomas“.

⁴ „Jaanipäev“.

⁵ Paaza = Спасъ; neid on venelastel kolm: Lõikuse kuu 1., 6. ja 16. päeval.

⁶ Богородицкий ehk Успенский постъ, Lõikuse kuu 1.—15. p.

Oli majas laps sündinud, siis pandi aianurka *muna ja hopõvalgõt; kui ei vii, sis lats ikk väääga.* (Surma korral ja surnutekutsumisel¹ jäi aianurk ilma annita.)

Näib, nagu oleks aiäisa puhta-paiga valitseja, kes igakord pidi saama, kui teistelegi anti. Tema kõrval elas aianurgas muidgi maajumalaid, pühast Toomast vähemalt nimetati seda: *pühä Toomas aianulgah istus.*

Nurme-isa. Karja-isa.

Nurmeizü (nurmejezä) on ühe seletuse järel sama olevus, kui *kaäazä*; ja karja hoidmine, niipea kui see koduse õue piirist välja jõudnud, näikse, ohvriannete järele arvates, ta päätegevus olevat. Kodu (tallis, laudas) kannavad muud jumalad karja eest hoolt.²

Ometigi annab ta ka viljale kasvamist; selle pääle tähendab, et talle sõnikuvedamisel andeid viidi. Pääle nurme isa kõneldakse veel üleüldiselt nurme (s. o. põllu) jumalatest; üks neist on vist nurmeisa.³

Kaäazä nimetati mulle üks kord lihtkõnes, üks kord kuuleme ta nime palveriismekeses.⁴

Nurme isale annab allpool äratrükitud palve *nurme imä* seltsiliseks, muud ei ole ma sellest naisjumalast kuulnud.

Ohvriandeid viidi nurmeisa jaoks *nurmele* ehk *möttsa sarapuu puhma alla*, ja samasse paika asendati ka vist ta elukoht. Kolm korda aastas auustati teda annetega. 1) Sõnikutalguse päeva hommikul (*kui talos sitta naksi vidämä*) tapetakse ja keedetakse kanapojukene, peremees

¹ „Surnute auustamine.“

² „Hobustekahi“. „Lehmakahi“.

³ „Rukkikahi“.

⁴ „Püha Toomas“, palve nr. 5.

viib ta nurmele sarapuu põõsa alla, (mõnes külas — aianurka.) Kui see on sündinud, alles siis tohib talguvägi söögilauale istuda. Niisama paneb peremees põllukolgale muna, kui esimese sõnikukoormaga välja sõidab.

2) Kui kari kevadel esimest korda karjamaalt koju tuleb (lõuna ümber), viib peremees nurmeisale juustu ja võid.

3) *Ku lehm kand*, (*ku lehm nakas kandma*), siis lüpseti igast nisast natukene piima nelja väikese anumakese sisse, lisati soola juurde, keedeti ahjus ja kalleti sarapuu põõsa alla nurmeisale. (Teise teate järel kanneti piim niisugusel puhul aianurka.) *Anumakene* ehk *kupakõnõ* toodi muidugi tagasi.

Ka jutustati, kui *nakksi lehmi nüssma*, siis viidud põõsa alla võid ja juustu.

Mõisa külas tähendasin palveriismekese paberile; vist tarvitati palvet nurmeisa auustamisel:

„*Madala maajumala — korge kodokuniga — nurme ezä, nurme imä — nurme kuldkuniga — — — tulge hoitma mii kodo, nii maja — — —!*“

Koduisa.

Tähendatud jumalus nimetati mulle Paraskova külas; mäletati ainult, et *kodojezä, hiirhius, küläjumat, hal'thapõn* aianurka andeid saanud. On ta vast sama, kui aiaisia või mõni iseolevys, ei saanud mulle selgeks.

Kahi.

*Kahi*¹ tarvitatakse kahes tähenduses, kitsamas ja laiemas.

Kahi on kõigepäält see jook, mis ohvri puhul jumalatele meelehääks tuuakse; pääle selle ta tähendab — tuttava keeleseaduse põhjal, et pääasja järel nimi antakse (a potiori fit denominatio) — kogu ohvritoimetust.

Kuulsin veel — ühe ainsa inimese suust — kolmanda seletuse, mille järel kahi ohvrijooki ühes nende toiduainete osadega, mis jumalatele anti, tähendanud. Seletuseandja ise ei olnud omas üteluses täitsa kindel, ja muude poolt mõisteti tema arvamine valeks.

Kahi tetti ollest, kahi üks ollega viidi, s. t. küll:kahi ei olnud oma valmistamise poolest mitte mõni isesugune jook, vaid õlu; aga õlu ohvrijoogina tarvitatud.

Tavaliselt oli selle õlle valmistamine väga lihtne: pada pisteti ahju, vett, linnakseid, humalaid ja pärmi (*seppä*) sees. Vesi aeti kolme tulikuuma kiviga keema, sellega oli *olu* valmis; *ollega vei permeez kahhja*, viis ta jumalatele meelehääks nende asupaika.

Harilikult tehti ainult nii palju, et jumalatele piiskas, suurematel pidudel jäi teda ka inimeste tarvitada.

Ohvrite kadumisega kadus ka õlletegemine; nüüdsel ajal, nii käis kaebtus, ei mõistvat pea keegi enam õlut valmistada; vanast olnud seda jooki sagedasti laual.

Kahja viidi ainult maajumalatele; surnud hinged näit. selle osaliseks ei saanud, olgugi et neid muidu auustati; niisama jäi ka taevas elav pikne tast ilma. Arvata on, et kõik maajumalad kahja saivad; meie sellekohased teated on aga puudulikud.

¹ Gen. sing. *kahja, kah'a*; nom. pl. *kah'a'*, part. pl. *kahhju*.

Allpool järgnevad need ohvritoimetused, mida rahvas ise kahjaks nimetas; toimetuse sisu pääle vaadates oleks muidugi ka näit. Toomale ohverdamine, millest ülemal jutt oli, kahjaks arvata.

Perekahi.

Mõisa külas kõneles mulle 84-aastane naene ohvritoimetusest, mida ta *perrekahi* nimetas. Mul näib, et meil siin mitte mõne uue ohvriga tegemist ei ole, vaid et *perrekahi* sama on, mis *Toomast pühändämä* nne.¹ Kahjuks ei olnud mul võimalik asja üle uuesti küsida.

Perekahi oli püha Tooma auuks määratud; nime sündimisele olgu seletuseks, et ohvritoimetusel iseäranis ka perekonna hää käekäigu eest palumine otstarbeks oli.

Mõnel neljapäeval — nädal, kaks ehk kolm pääle Mihkli — kogus perekond tuppa, heitis põlvile; ümber perekonna kandis peremees kolm korda elava pörsa (*origugene*); selle järele ta veristas looma ära ja palus püha Tooma poole. Nii ülemal nimetatud naese kirjeldus.

Hobustekahi.

Hobused olivad hobustejumalate iseäralise hoiu all. Nende hääd-meelt ja rahulolemist katsuti ohvri läbi võita, millel *hobõste-(hobeste-)kahi* nimeks oli. Et selle toimetuse kohaks hobustetall oli, siis tähendati teda ka *talidze'* sõnaga. Üks kord kuulsin talle *hobõzepraaznik* nimeks antavat.

¹ „Püha Toomas“.

Hobustejumalate poole paluti kaks korda aastas, kevadel ja sügisel; ohvripäevaks oli neljapäev määratud (*talidze' tetti üks nellapäiv, nii sügis, nii kevväj*); kevadel teine neljapäev pärast Lihavõtte esimest püha,¹ sügisel esimene neljapäev *pääle Mihklipävä*.

Tähendatud päeval tuli majarahvas talli kokku. Sõniku *pääle* oli laudlina laotatud (*lavarätkõnõ ol' sita pääl*), köiksugu söökidega, ja puupakk üles seatud.

Ohvrit toimetas ainult peremees (*peremeez riššte tali*). Perekond heitis põlvile, peremees palus paku *pääl*; võttis siis suure kulbi (*karitsa*) ja täitis selle söögiosadega.

Söökisid oli mitmesuguseid, nende hulgas aga ikka kolm kukke (*hobõzejumalile ol' kol kikäst tapet*). Söögiosad pani peremees kulbist talli nurka maha — jumalatele. Sõniku *pääle* (vist ka sinnasamasse nurka) ta valas ohvrijooki, kahja.

Olivad jumalad nii oma osa saanud, siis tuli kord inimeste kätte. Peremees võttis, mis kukkedest järel oli, ja söötis selle juuresolevate meesterahvaste kätte ära, ise kutsudes: „*Ku, ku, ku!*“ Niisama jõivad meesterahvad kahja jäänused ära.

Sellega oli ametlik pool lõpetatud; perekond asus laudlina ümber ja söi ning jõi, mis säält häd-paremat leida oli.

Lehmakahi.

Hobustel olivad omad hoidjad — hobustejumalad; ka laut ja selle elanikud ei jäänud kaitseta: *laudajumala'* olivad siin käskijateks ja määrajateks elajate kosumise ja sigimise üle.

¹ Четвергъ послѣ Оминова воскресенья.

Laudajumalate auuks peetav ohver nimetati *laudadze'* (*laadadze*) ehk *lehmäkahi*.

Lehmakahja toimetati — niisama kui hobustekahja — kaks korda aastas; aja üle ei jõudnud ma täiele kindlusele. Vistist on õige, nii kui tavaliselt arvati, et lehmakahja päevaks neljapäev oli määratud, kummalgi korral — kevadel ja sügisel — nädal enne hobustekahja. Teistes kohtades jutustati, *laudadze' oli keväjäl iits nätil päräh Lihavötet* — see oleks siis pühapäeval — ja *sügüzelt pääle Mihklipävä*. Võiks ehk olla, et erikülades eripäevadel peeti.

Ohvrikombed toimetati umbes samati, kui hobustekahja puhul. Muidugi tuli perekond nüüd lauta kokku. Ja et laut perenaese valitsuskonda käib (või et laudajumalaid naisolevusteks arvati?), oli sedakorda naesterahvastel eesõigus: perenaene luges palved, pani toiduosad laudanurka laudajumalatele maha, valas kahja põrmandale, ühe sõnaga — *riššte lauda*; ning ohvrijoogi (*laudastekaha*) lõpu jõivad naesterahvad.

Niisama olivad ohvriks emased loomad määratud: kolm kana veristati laudajumalatele. Ohvrist ülejäänud kanaliha söödeti naesterahvaste kätte ära; ja et põhjusmõttest mitte kõrvale minna, kutsus perenaene söödetaivaid „*kha, kha, kha*“ hüüdes lähemale; vist pidi see kana kaagutamist tähendama, nii kui ülemal *ku, ku* kuke häält.

Mis söökidesse puutub, siis teati mulle siin lähemalt nimetada: *võizi, piim, sõir, muna'* olnud kevadel lubatud, *a ku sügüzelt laudah söödi*, — *tsialiha, oinaliha*. (Võib olla, anti ka veel muud, kuid piim oli sügisel keeldud.)

Perekond söi, mis lauale (õigem: laudlinale) oli kantud; ka keeletuid ei unustatud: üks ja teine palakene anti loomadele maitsta.

Rehekahi. Tulejumalad.

Tule peremees¹ on *pühä Laberits (Labõrits)*. Tema kõrval nimetati veel tulejumalaid, kuid lähemat seletust nende kohta ei teatud anda.

On tulepaha (*tulepatt*) möllamas, *sis manitas tulejumalid, kutstas pühä Labõritsakene abist*. Ja need palved ei jäänud kuulmata; „nüüdsel ajal, kus maajumalaid enam ei auustata, teeb tuli palju enam paha, kui vanast“.

Laberitsal oli võimus tuld takistada ja sumbutada, kui tuli lahti oli pääsnud; teda paluti aga ka juba ette ära, ta peaks tule kinni pidama, et see kahju ei saaks teha.

Nii heitis näit. karjane, kui ta kevadel loomad esimest korda välja ajas, lapaka tulde ja palus, püha Laberits peaks tema riideid hoidma; peremees jälle tänas ja auustas Laberitsa rehekahjaga ja lootis, et tuli nüüd ta majad rahule jätab. *R'ehekali* valmistati ja viidi peremehe poolt: peremees oli *puhas inemine*; naesterahvaid ei lastud ligi.

Vist arvati rehi Laberitsa elupaigaks, sest sinna läks peremees ohvrijoogiga, *tsilguti aho otsa pääle ja pand lukitsaga kolm voori aho suuuhhhe tuha pääle: seo pühä Laberitsale kahakene rehe hoidmast*.

Ohvri puhul palus peremees umbes järgmiselt: „*Pühä Laberits! sulle puhta ollega, nii kauni kahaga — — rihe hoitmast — — hoia mü rihekeist, hoonekeist tule palangu eest, vee upungu eest — —!*“

Palve teisend: „*Pühä Labõrits! hoia sa hädäst, patust — — hoia sa hüüünid — —, lätsi is palama — —!*“

¹ Огня хозяинъ.

Rukkikahi.

*Rüäkahi*¹ ehk *nurmekahi* oli palveohvriks põllujumalatele, nad võtku mullapõue peidetud seemet armulikult hoida. Rukkikahja toimetati sügisel, kui külv maas oli.

Kahja valmistamine (veekeetmine nne.) oli ainuüksi peremehe hooleks; naesterahvaid ei lastud ligi-piiri.

Oli kahi keedetud, siis läks peremees temaga kõige-päält põllu pääle ja *vali nurmõjumalilõ põllu pääle, kohe oli külvedü.*

Valamise juures ja järel palus ta põllujumalate poole.

Põllu päält läks tee tagasi toa juurde. Siin täideti isemoodi komme: Ohvrijooki on puukausi sisse valatud, kauss põrmandale pandud; tuleb noormees, kes naest ei ole puudutanud, *puhas inemine*, heidab põlvile, haarab hammastega *puudzest livvakazest* kinni, tõuseb üles, keerab ühe korra ümber, joob siis kausi kahjast tühjaks ja paneb ta põrmandale tagasi, — kõik, ilma et kätega kausist kinni tohiks võtta.

Vihmakahi. Põuakahi.

Kui *päülik* liiga põletas ja kauakestav põud põlluvilja ja maarohu ära ähvardas kõrvetada, viis pidi *vihmakahi* (ka *pilvekahi*, *pilvekaša'* nimetatud) abi tooma. (*Vaja kahi tetta, kui Jumal' annaze vihhma*).

¹ = rukkikahi.

Õue pääle seati tõrs üles, suuga allapoole; tõrre põhja pääl *tegiva olle, ollest kaha*. Oli jook valmis, siis paluti, et vihma tuléks (*küzüze vihhma*).

Samal viisil toimetati *põvvakahi* üleliigse vihma vasta, muidugi et siin paluti, *kui Jumal' annaze põuuda*.

Kõneldi ka niisugustest inimestest, kel vihma üle võimus olnud ja kes vihma kaugele peletanud (*är aie vihma*), kui tarvis. Mil viisil nad seda teinud, oli teadmata: *a Jumal' teed, kuis no teiva*. Kas nende tegevus põuakahjaga ühendatud oli, selle kohta ei saanud ma selgust.

Vahavarsad ohvriks.

Mihova küla ligidal metsa ääres on kungas, künka pääl oli rist.

Siia tuli kevadel (pärast Lihavõtte pühasid) hommikul vara Mihova külast ja ligikonnast mehi kokku; naesterahvastel ei olnud selleks luba (*kabõhõzõ käu us*).

Meestel olivad *kõrge küpära püäh* — sellesuguseid kübaraid ei näe nüüdsel ajal enam — ja puhtad riided seljas; pikad valged, kandadeni ulatuvad särgid olivad muude riiete pääle tõmmatud. (*Pika' valgõ hamõ om kondzõni säläh*).

Risti ligidale on tõrs (*tõrdu*) üles seatud, suuga allapoole. Tõrre põhja pääl põleb küünlaid. Tõrre ümber paluvad mehed.

Kelle poole siin õhatud ja missuguste sõnadega, seda ei teatud mulle ütelda. Niipalju mäletati veel, et palutavatele meelehääks „varsakesi“ olla ohverdatud; viimased ei olnud mitte hingelised loomad, vaid vahast valatud kujud; (*vahast valatas varsakõizi*). Nad valmistati samas paigas, seati tõrre põhja pääle üles ja pandi siis põlema.

Pikne.

Pikene (*pikkene*) on isik, jumalik olevus. Ta on *taiva-jumal*; sellepärast ei saanud ta mitte kahja, sest kahja viidi ainult maajumalatele. (*Kahhja viia as pikkezele: ta taivah om, olõ õi maajumal*).

Pikne arvatakse kõuemürina sünnitajaks. On mürin tavaline, siis öeldakse, et *pikene käu*, on ta kangem, — *pikene käree, p. kärstäs*.

Sama amet — kõuemürina sünnitamine — antakse ka „vanataadile“: *vanatätä käu, vanatätä hüristäs*. Kas *vanatätä* mõni teine olevus on või aga üks pikse nimetustest, selle kohta ei teatud seletust anda.

Kõnekäämus *vanameez käu* (= müristab) olevat *vanameez* = vana inimene;¹ sellega on siis esialguseline tähendus ununenud.

Välgu nimi on *pälk*. Pälk hävitab ja paneb põlema, kuid ainult seda, mis pühapäeval on tehtud; argipäeva töö ta jätab puudutamata.

Vist ei ole *pälk* rahva kujutusvõimu poolt mitte isikuks tehtud. Seda näitab kõnekään *päלקkü hiit*, kus pälk heidetav on, mitte heitja; ja tegelisena ilmub sagedasti ka siin, nii kui kõuemürinagi sünnitamisel, pikne ise: pikne lööb (*pikkene löü*).

Välgukahju vasta paluti Jumalalt — kas juba Risti-jumala samanimeliselt eelkäijalt? — abi (*Jumalale küssti*): „*Hoiä Issand Jumal pälgüga palltamist, veega uptamist! Anna rahulikku ello — — —!*“

¹ Старый человекъ.

Surnute auustamine.

Surmaga lõpeb ainult kehalik olemine; hing elab pärast keha suremist veel edasi. Hinged võivad järelejäänud omakstele kahju ja kasu saata; neid kardetakse ja katsutakse neid lepitada, nende poole õhatakse, et nad oma abi ei keelaks.

Surnute hingesid auustati üks kord aastas, Lihavõtte esimese püha hommikul. (*Hinnge ülendedi Lihavõde aegu, eesmädze päivä hummugult*).

Perenaene laotas õue pääle, värava ligidale (mõnes kohas jälle värava ette tee pääle) puhta laudlina laiale; laudlina pääle ta seadis kõiksugu roogasid. (*Värähtõ pääle kannedi kõik süüüki; pernae vei*). Kuna näit. pühale Toomale ainult väikeseid toiduosasid anti, toodi hingedele rohkesti sööki: pütiga (*livvaga*) piima, juustu, võid, liha, piirakaid nne.

Oli laud kaetud, siis hakkas perenaene surnud sugulasi sööma kutsuma; (*kutsutas kooluäzi, kuttse ummi*). Iga surnut ta hüüdis üksikult, nime järele, ja õhkas siis kõikide poole, nad ei peaks oma õnnistust keelma.

Palve sõnad: „*Tulke mü sõzar (nimi), mü ezä (nimi), nne. Tulke ezi, nii võtke oma ladzõkõz, tulke me söögi manu, nii joogi manu! Ma kutsu teid hüäl meelel, heldel süümel; teile inne anna, peräh ezi võta.*

Är vihaku, är vitsaku mü karja tõbrast, mü kiindü, külbü; laske kari kazuma, nii vili vinnima! — — —

Võtke sis, ku ma kutsu, (kutmata ärge võtke!) — —“.

Palve sõnade riismed: 1. „*Tulke ti, ti hing Jumala peri, tulke ti süüümä, juuma mi manu!*“

2. „*Tulka süüüümä! Ma seo teile tõi, me ize maidza as.*“

3. „*Tulke mu sõzar (nimi), mu ezä (nimi) nne., sööge süvvä, nii jooge juvva!*“

4. „Võtke hiäl meelel, heldel süümel vasta, mis ma tei!¹ Mi Jumal mulle and, ma teile ka tei,¹ teid unchuizi jätä as.“

Mõned silmapilgud vaikis nüüd paluja ja andis hinge-
dele söömiseks ja joomiseks aega, siis hakkas ta neid ära
saatma (*sis naks är lähetämä*), igapäev omaesse paika: „*Minke
te är, saage nu söönü, nii joonu! Minke sinne, kohe te olete
viidü, omma paiika är ega üt's; ladzököz võtke käe perra,
minke är! — — —*“

Toidud, mis surnutele olivad toodud ja millest need
nüüd oma osa olivad võtnud, viidi jälle tagasi tuppa; nad
pandi lauale ning pere istus sööma.

Et muiste surnutele *värähtõ pääle* Lihavõtte hommi-
kul toitused viidud, oli kaunis laialt tuttav, ja mitmed va-
nemad inimesed mäletasivad seda oma noorest põlvest. Keegi
elatanud mees (aastat 70 vana) teadis mulle sarnasest sur-
nute auustamisest jutustada, kuid siin toimetatud kõik sees-
pool maja. Jutustaja arvates olnud viimane komme uuem,
kui ülemal kirjeldatud surnute söötmine. Nüüd on see ja
to unustatud.

Komme käib järgmiselt: Lihavõtte hommikul on laud
puhtasti kaetud; söökisid on lauale pandud, teisi seisab kat-
laga ahjus.

Ukse kõrvale on külma vett seatud, viht sees, puhas
käterätik (*tiralnik*) riputatud. Uks ise on pärani lahti.

Peremehel on *pliniraud* käes, suitsutab selle pääl vii-
ruküt (*laadonat*); siis kastab viha vee sisse (ukse kõrvale),
riputab vett põrmandale ja kutsub surnud sugulased sööma:
„*Me höimukene, si'ükene, olge te targemba vasta võtma, me*

¹ = tõin.

olem ulli¹ andma! Unehuda ei me teid, te meid unehuttu ei! Hoitke te meid! Jumal kasvada kinnndi, küllbi, leivakeist, soolakeist; Jumal pand leivakezele, soolakezele jakku! Ku Jumal meile and, sis me teile ka anname — —.“

Oli palve loetud, siis tervitati venekeelse Lihavõtte tervitusega² ja istuti lauda, sööma.

Jaanipäev.

Jaanipäevä — õigem Jaaniõhtu — pühitsemine käis siinsetel eestlastel (mõnes kohas veel aasta paarikümne eest) täitsa oma viisi järele; kõik allpool kirjeldatud *tshukna mooda* oli Vene külades tundmata.

Ühist (küla- ehk vallakaupa) Jaaniõhtu pühitsemist, nii kui kodumaal, siinpool ei olnud; igal talul oli oma pidu.

Õhtul kogusivad talu elanikud õue pääle (*morole*); siia tõmmati ka vankrid, toodi hobused; hobused seoti vankrite külge kinni ja saivad heinu ette.

Oli kõiksugu rohtusid ja puuoksakesi korjatud, neist tehti akna alla (*pae ala*) väikene tuli.

Perenaene oli söögi ja joogi eest muretsenud: piima, võid, putru, juustu, liha nne. oli rohkesti saadaval. Väikene osa igast roast heideti tulde, suurem jagu söödi; mis jäi järele, see pandi Peetripäevaks, nädal pärast Jaani, ära. (*Mi jääie, seo pand är Pütrest*). Peetripäeval oli paast möödas, alalhoitud liharoogadega lõpetati lihaheite aeg, alustati lihavõte.³

Jaaniõhtu langes just Vene-õigeusu paastuaja pääle; ometigi maitsti liha- ja piimaroogasad; (kuid ainult tähen-

¹ = mõistmatad, rumalad.

² Христось воскресе.

³ = разговляются.

datud õhtu pühitsemisel; enne seda ja pärast seda on kõva paast). Tee tõendab omalt poolt, et niisugune Jaaniõhtu pühitsemine rahval kombeks oli, enne kui Vene-õigeusu õpetused talt midagi nõudsid, ehk jälle, et kogu see komme endistelt naabritelt saadud on, kes Vene paastusid ei tunnud.

Roogade alalhoidmine järgneva lihavõtte algamiseks näitab, kuidas rahvas mitmesuguseid kombeid (vanu ja uusi) ühte katsub ja jõuab sulatada.

Inimeste toidust heideti, nii kui ülemal nimetatud, üks osa tulde; samal tulel suitsutati (*savutedi*) loomatoitu, *haiinu*. Neid heinu puistati teisel hommikul hobustele ja veistele ette.

Heinad pidivad ka aitama inimeste tulevikku ette ära tunda; *saiina tsuzati haiinu*; vaadeti pärastpoole: kelle heinad ruttu ära kuivavad, see sureb pea.

Ebausust.

Õiguse poolest ei võiks ebausust siin kõneleda, kus muinasusu puu alles hiljuti kolletama hakkas. Sest mis meie silmis ebausku on, oli meie esivanematele suurelt osalt usuks. Kus Ristijumal ja tema õpetused sisse tungisivad, nimetati endine usk ebausuks, vanad jumalad langesivad viirastuste ja sarviliste kilda. Ja ka ristiusu kandjad tõivad mõisteid ja arvamisi ühes, mille juuri püüblis asjata otsid.

Ometi peame vahet tegema ühelt poolt maajumalate ja taevajumalate vahel — viimastest tunneme siin ainult pikse — ja teiselt poolt kõiksugu muude vaimudevalla olevuste vahel, kes vees, metsas nne. ümber kolavad. Olgu need siis ebausust sünnituste alla arvatud. Neid ei auustata ja meelehääd neile ei viida, kuid neid kardetakse: nad teevad inimesele kõiksugu paha. Ja ime: kuna maa-

jumalad aegamööda valitsusesaana Ristijumalale peavad jätma ja kumardajate hulk neil enam ja enam kokku sulab, elavad viirastuselised olevused täies jõuus edasi, osalt ehk just kiriku mõjul, kes ristiusu kurati tuttavaks tegi ja tema suguvõsa hulka ega nimede arvu suurendamast ei keelnud. Kurati ümbruskonna liikmeteks ehk kuratiks eneseks tunnistati siis muidugi kõigepäält endised pahad vaimud, ja ka maajumalaid asendati sarvilise seltskonna hulka elama.

Nimesid kuuled siin mitmesuguseid, kuid pea igaühe kohta saad sama seletuse: nime kandja ei olevat keegi muu, kui *kurat*. Olgu siin nimeteisendid üles tähendatud: *kuři*, *ülegos* (*ülegus*), *mustakane*, *ragan* (Läti keelest); ka ristiusu *Judaš* elab samas mestis edasi, ja endise kodumaa ümber-rändav *musstlane* on oma nime pahale vaimule pidanud jätma, (rahvanimena tarvitatakse Vene keele järel *tsigan*). *Toót* ilmub ka siinpool pahatahtliku heidutajana, soo ja raba on *suurragan* ehk *suumees* oma valitsuse alla võtnud.

Et ülemal seisvad nimed tarbekorral ka kirumise- ja sõimusõnade arvu täiendavad, siis lisame viimastest samas ühenduses veel mõned juurde. Vist ei eksi meie, kui me sõnas *virmalinõ* (näit: „*Ah, virmalinõ, mis sa tei sänest mulle nii halvasti!*“) ka mõne vaimudevalla liikme ära arvame tundvat. Sõimusõna *vadılanõ* — ka setudel on ta tuttav — seletatakse Soome õpetlase E. TUNKELO (EKMAN'i) poolt¹ rahva nimeks (vadjalane). Veel tarvitatakse sõimu korral pääsõna *håbårik* ja omadussõna *pokań*.

Våhe enam, kui kuratist, kuuleme tema poolt ehk tema abil sündinud olevustest: puugist, luupaenajast ja soendist; ka koerakoonlased võime siin üles arvata, sest nemadgi on üliloomulised ja pahad.

¹ Virittäjä 1900, lk. 95.

1. Puuk.

Puuk veab oma peremehele rikkust kokku, iseäranis vilja (*kand teri*) ja raha; ka koorib ta teiste piimasid ja viib koore ära.

Puuk sünnib kuke munetud munast, mida kaua aega kummagi kaenla all peab hauduma. (*Ku kikas luv¹ muna, nii seo muna pandas kandle ala*).

Kui puuk taeva all lennab, siis on tal tuline juga järel. (*Ku lätt, sis tuli om takah, vahuz*).

Täbar on puuki kuidagi viisi pahandada; ta maksab enamasti kätte. Sellest väikene jutukene, mis ka kodumaal tuttav on:

Oli peremees, peremehel sulane. Sulane pidi jahvikivilidel vilja jahvatama, aga puuk vedas aina nii palju vilja juurde, et sulasel töö väga raskeks läks.

Peremees kandis puugi eest hästi hoolet, andis talle pudru ja võid. Sulane nägi seda, söi pudru ja või ära, roojastas asemele. Puuk tuli jälle sööma, *vihazi är*, pani maja põlema. Kõik, mis peremehe päralt, põles tuhaks; kuid naabri käest laenatud *kolgits* jäi terveks. —

2. Luupaenaja.

Painakane — nii on siinpool luupaenaja nimi — vae-
vab praegugi veel Kraasna mehi ja iseäranis naesi.

Keegi naene kõneles mulle, mis kavalusega tema vae-
vajast pääsnud: „*Ma keelega risti hiidi, — kätega jõva as*;
ristile ei jõudnud paenaja muidugi mitte vasta panna ning kadus.

3. Soend.

Soend elab rahvausus veel praegu; nüüdgi olevat veel *pallo soendust*, kaebasivad mitmed; ja mõnigi auus hundi-
sugu liige on ilmasüüta pidanud soendiks sajatamist kan-
natama.

¹ = loob.

Soendiks võis inimene vabal tahtmisel saada (*kääändü soest*). Sagedamini aga juhtus, et keegi mõne teise poolt, kel niisugused sõnad suus olivad, ära nõuti. (*Sõna ol suruh, siis tekke.*) Iseäranis hää meelega muudetud peigmehi ja mõrsjaid soenditeks ja saadetud metsa.

Mulle jutustas ustav inimene naesterahvast, — viimane elab praegu veel — kes viis aastat soendiks olnud; siis pääsnud ta sellest olekust, kuid tihedad karvad rinna pääl tuletavat talle veel endist kuju meelde. Iseäranis raske olnud, nii kaebavat tähendatud naesterahvas, kui kari mööda läinud; siis jooksnud ila suus kokku, ja üsna poolvägisi ajanud üks võim teda looma kallale; kuid kunagi ei olevat ta jõudnud looma ära tappa.

Inimese kuju sai soend tagasi, kui keegi talle leiba süüa andis.

4. Koerakoonlased

hirmutasivad ka siinseid inimesi; nimeks on neil *pininõnaga rahvas*. Neil olnud kõigest üks ainukene jalg, kuid sellepääle vaatamata jooksnud nad nii rutusti, et *jõva ei hobõzõga järele*.

5.

Lõpetuseks veel natukene rahvausku. Esimesel ja teisel punktil on vistist oma tõetuum sees, kolmandama paigutame ebausust alla:

1. *Täämbä illoz agu, — valuz päiv saa.*
 2. Kui jõulunädalal lund sajab, siis ütleb vana rahvas, et *timahava suve saa pallõ sööjaid, vakla kapstide päüle.*
 3. Sel päeval, kus külvamine algab, ei pea kellegile midagi andma ehk laenama.
-

Kosimine. Pulmad.

Siin olivad eestlastel omad kombed, mis Vene naabrite kommetest lahku läksivad, — *vinndlazil olõ õs sidä moodat* — kuid need kombed hävisivad keelega ühes. Noorem põlv ei ole neid näinud, ei ole neist palju kuulnudgi. Mis allpool kirja on pandud, on paari vana inimese suust saadud, kes Eesti pulmapruukisid osalt ise veel nägivad, osalt neist teiste, veel vanemate, kaudu teavad.

Ilusad olnud vana-aegsed pulmad; palju lõbusamad ja keerulisemad, kui nüüdsed. „Mis nüüd, võtad käe kõrva, lähed *papi* juurde ja sellega asi otsas!“

Kosimine. Et vanemad pojale tulevase elukaasa, *kodohoidja*, oleksivad määranud ehk tütrele mehe (ilma laste tahtmata), seda ei ole palju kuulda olnud. Küll aga paari-tas mõisavanem, *ezänd*, omalt poolt, kus ta seda hääks arvas. Üks mõisnik, *Plen*,¹ teinud seda iseäranis osavalt: *üks hüü tsura ja paha kabõhõnõ, paha tsura ja hüü kabõhõnõ*, et inimestesugu ei langeks. Sagedasti näidatud mõisapõllul mõrsja ehk peigmees kätte, ja kui see vast meelejärel ei olnud, siis soetanud *katskümmeviiz* ehk häda korral enam, õige koha pääle paigutatud, imekiirusega abielusse astumiseks tarvilise osa armastust.

Kosja mindi õhtul. *Kozilanõ* ise ei kõnelenud; kõnelejaks oli tal *jezü, rištezü* ehk mõni vanem *hõim* ühes. See tegi enne ühest ja teisest juttu, kui ära ütles, mis ta õige tahtmine on. (Näit. „Kas siin pool on jõude rahvast?“ „Ikka vist on.“ „Noh siis hakkame sõprust tegema!“ nne.)

Mõrsja peideti kosimise algusel ära: *kozilazõ jezü tul kozima mõrrzjat; kõneli, kõneli, a mõrrzjat näe ei, ärr käkksiva.*

Võeti kosjad vasta, siis andis lepingu kinnituseks *tüt-rik räfku, tsura and räti ala raha.* („Osta sa hinele müü!“)

¹ = Plõn.

Rahapant just suur ei olnud: 10, 20, 50 kopikat kuni ühe rublani.

Pulmad (*hää', hähä'*) olivad enamasti kaheotsaga: enne mõrsja pool, säält minnakse laulatusele, laulatuselt peigmehe poole.

Mõrsja pool kestsivad pulmad ühe päeva, (ülepää kokku mõnikord terve nädala). Lähemateks saatjateks on peigmehel ühes *rištezü* ja *sajapoizi'*. Mõrsjapoolsed osavõtjad nimetatakse *vakarahvas*. (*Vakarahvas tul vaka perra*). Mõlemad uued sugukonnad nimetavad teineteist langudeks (*lang*).

Kui peigmees tulevat ämma tervitab, peab ta maani kumardama (*kumardas jallgu*).

Külalistele antakse muidugi süüa ja juua: *vaja lavva taade panda istma*. Peig istub lauda, mõrsja koht on tema kõrval, kuid tee sinna ei ole tavaline, see läheb üle laua: *kozilanõ kisk mõrzia üle lavva hinne poolde*.

Oma osa raskust peab ka tulev *vüü* laua taga ära kannatama: pruutneitsid (*podruski*) heidavad talle otradega ehk hernestega näkku; (*tsipahudedas vassta sillmi kessviga vai herrnidega*).

Vist oli see ka mõrsja pool, — kindlat teatust ma ei saanud — kus peigmehele isevärki katse pääle pandi: mõrsja ja pruutneitsid kaeti suure rätikuga kinni, ja peigmees pidi teiste hulgast oma ära tundma.

Mõrsja poolt sõideti laulatusele. Mõrsja istus vankris, saatjaks oli tal *ezä* ehk *veli*. Peigmees, sajapoisid, niisama ka muid mehi, ajasivad *rattsõla* mõrsja vankri taga. Peigmehel oli ka vanker ühes, kuhu pärast laulatust *noork* ta kõrvale istus; hobuse looka olivad siin *vüü'*¹ ja muud kaunistused kinnitatud. —

Niipea kui saja mõrsjatalu piirile oli jõudnud, peeti kinni: peigmees maksis mõrsjale raha, siis läks sõit edasi.

Teel (ka kirikust ära sõites) sai veel sagedasti peatada: poisikesed olivad mõne takistuse ette seadnud ja ko-

¹ = vööd.

ristasivad selle alles siis ära, kui neile *kossti* (enamasti saia ehk muud söödavat) oli antud.

Laulatuselt sõideti peigmehe poole. Kuid siin ei olnud noore-paarile maja ukсед veel mitte avatud: kiriklik laulatus, kus *Vinne jumala'* oma õnnistuse andsivad, ei olnud küllalt kindel side ja tugi tulevikus; uus usk ja uued jumalad olivad küll vasta võetud, kuid ainult vanadele liisaks, mitte nende asemele. Vanad *maajumala'* ootasivad tuttavas aianurgas, et noore-paari palved ka nende poole tõuseksivad, ja nad ei oodanud mitte ilma-asjata.

Niipea kui noorpaar vankrist maha astus, võttis peremees nooriku käe kõrvale: *pe'rmees vii kätt'pide* aianurka. Peigmees tuli ühes. Ainult sel korral oli naesel luba tähendatud püha paiga juurde astuda (*too voori inne lastas*), sest veel oli ta *puhas*, *noorik ole es veel patane*; pärastpoole pidi ta sellest kohast eemale hoidma.

Peremees laotab vöö ohvripaiga ette maha (*pane viü jalgu alla*), vöö pääle heidetakse põlvile (*põlvilda kumardi*). Jumalatele meelehääks on muna ühes toodud, see peidetakse aianurka maamulla sisse ära. Sellejärel pidas peremees noore-paari eest palvet (*lugi*) umbes järgmiste sõnadega:

„Pühä Toomas, korge kumarus — korge kohtu kuldjumalakez — küläjumal', hiirhius, hall'hapõn¹ — anna meile patadzile andist — olge te ize abist — antke täüit teh'rükeist vahtsile rahvile — nii öö mako, nii päävü lebähüst — söögi süvvü, nii joogi juuva² — — —!“

Oli aianurgas palve ära peetud, siis viidi noorpaar maja poole, kuid tee ei läinud veel mitte tuppa, pulmalauda. Kõigepäält astuti maja taha, *tahhra*; peigmees sidus siin kartsa külge vöö (*hiit'i vöö redelihe*), „et õnnelik oleks.“

Tahrast läks noorpaar keldrisse (*tarõalla*); siin anti neile kahele süüa, enamasti *munaputru*, mõnikord ka muud

¹ Teisend: *hal'ashapõn*.

² Teisend: *Me tei* (= tõime) *süügi süvvü*.

toitu, aga kunagi mitte mõnda liharooga. Liha tohtisivad nad alles esimese öö järel maitseda.

Tarõalt nad tulevad välja, tupp, ja viiakse lava taade istuma; kuid söögid, joogid on siin ainult külalistele määratud, noorpaar ei söö ühes.

Sülepoiss on ka siin pool tuntud. *Meheimä* ehk mõni muu vanem naesterahvas paneb minijale (*minnij*), kuna see laua taga istub, lapse sülle (*lats pandas riippkõizdõ istma*). Laps saab mõrsja poolt vöö ja mõne muu väiksema kingituse.

Söögi aegu tuuakse noore-paarile kingitusi (*kossti*) ja pannakse need enamasti mõrsjale sülle.

Ka raha antakse; noorpaar pakub pulmavõõrastele viina; tänutäheks heidetakse raha vasta (*pillutas raha pikrihe*).

Õhtul paneb risti-isa noore-paari magama.

Tõisel hommikul täideti pulmakomme, mis naljaviisil *sarrvi pessmä* nimetati. Noored kumardavad sügavasti iga sugulase¹ ette maha (*kööl, ke um hõim, kumardaze jallgu*). Sugulane kaebab kõiksugu raskuste üle, mis tal pulmale tulles juhtunud; näit. käsi olevat ära külmanud, vanker katki läinud nne; viimati tõstab ta kumardajad üles; siis saab ta peremehelt viina, noorikult kingituse. (*Noorik and kostile, — kelle kapuda, kelle räti, kelle miä; požile and sõrmkinda', velele viüü, hammõ, ladzõkõizile viüükeze, suurembile hammõ, jezüle kapuda'*.)

Teises kohas kuulsin samasugusest sügavast kumardamisest: peigmees puudutab sugulasel pääga ühte jalga, noorik teist jalga; nii nad „jätavad jumalaga“.²

Kas see ülemal nimetatud „sarvede peksmisega“ ühte käib, selle kohta ei saanud ma selgust. Vaheks kummagi

¹ Ligemad sugulased on: isa (*ezä, jezä, tätä*) ja ema (*imä, jimä, ääde, aadõ*), veli, sõzar; selle järel: lell (*jezü veli*), ono (*jimä veli*), tsõdzõ (*jezü sõzar*), tädi (*jimä sõzar*) ja nende lapsed.

² = прощаются.

kombe vahel on, et teises tõsine vaim valitseb, esimene enam naljakat laadi kannab. —

Pulmakombed olivad enamasti lauluga ühendatud. Vanemad inimesed mäletavad, nende lapsepõlves lauldud Eesti pulmades palju ja väga ilusasti. Lauluga istutud lauda, lauluga tänatud peremeest söögi ja joogi eest; peigmehe taga lauldud, kui kirikusse sõideti; peigmeest ja mõrsjat kiidetud ja laidetud nne.

Kõik need laulud on ununenud, paar riismekest aga kuulsin.

Laul oli pulmal naeste hooleks: *kabõhõzõ', kaazigü' (kaasku', kaazigõ') kaaskotiva hähkih*. Pulmalaulude laulmisel oli oma nimetusgi (*kaaskota*), kuna muude rahvalaulude kohta *leelota*-sõna tarvitati.

Tegusõna on siin muidugi hüüdsõnast sünnitatud: pulmalauludes korrati *kaškee, kañkee*, — ka laulus nr. 14 leiame samad sõnad, vist eksikombel — kuna muude laulude vahel *leelo, teelo* hüüti.

Laulu kõrval lõbustas koosolijaid tantsimine (*hähhkih karadi*). Et eestlastel omi tantsisid oleks olnud, mida naabrid ei tunnud, sellest ma ei ole kuulnud.

Üks vastastikune-tants olnud õige tuttav. Kaks paari tantsinud teda: *nii saistaz, nii läbi kävä, nii võtt kättpide*.

Tehti oma jagu muusikat: *pilli' (toropill)* hürgasivad; ka helisenud *kannõl*, kuid väga vanal hallil ajal.

Muinastuule.

Laulud, jutud, mõistatused elavad, kus ülepää, säääl ainult veel tumeda mälestusena lapsepõlvest. Kuulnud on neid mõni, võib olla väiksena ka laulu ühes ümisenud, aga nüüd on pea kõik ununenud, meelegaeka põhjale kolletanud,

mälehüst kuigi jää äs. Siin ja sääl teatakse vanemast naesterahvast jutustada, kes laulusid mõistnud, kuid ta on juba aastate ehk aastakümnete eest surnud ja kõik hauda ühes võtnud. Mis nüüdsel põlvel veel meeles, need on kõdunenud riismekesed; mõni koht on lauljale enesele tume ja mõistmata, aga hääle kõla on veel kõrvas helisemas.

Laul kõlas kõige kauemini pulmadel, sest siin ta oli kombega kindlas ühenduses.¹ Ka tähtpäevade laulud elasivad võrdlemisi kauemini, kui muud: päeva õige pühitsemine nõudis laulu. Nii võeti näit. Palmipuude püha, *Urbe-päiv*, omade leelutamistega vasta, ja õhtul enne Lihavõtet, *Lihavõde püüülpühä, lätsivä hällü päääle, lauuli*.

Põllutööl, ketramisel nne. lühendanud vanemad inimesed muiste lauluga aega; *leelo, teelo* hüütud laulusõnadele sagedasti vahele, muud mälestust ei ole jäänud. „Miks teie siis ühes ei laulnud?“ küsisin. „*Naaardva, tõrelaze' tõze', vindlaze', sis jätedi maha maalaulukenze*“ — sain vanalt-eidelt vastuseks.

Nii kui ülemal tähendatud, oli pulmadel laul naesterahvaste hooleks; ka muidu olivad nemad need, kelle kaudu luule edasi anti, — meesterahvad selle asjaga tegemist ei teinud.

Rahvalaul on ikka viisiga ühendatud, nii ka siin: *äälega lauledi, sis illos ka oli*. Ühes lauludega on viisid ununenud, ainult üheainsa kuulsin. (Sellele lisan kaks vanemal ajal ülestähendatud viisi juurde.) Nii palju mälestust on endisest viisist veel jäänud, et mõned laulud mulle laulva häälega, venitades — mitte jutustades — öeldi, ja et näit. laulus nr. 11 rea esimene pool korrati: *Külvi ma orrgu, külvi orrgu orazekaze'*. Ehk: *Tuli ezänd, tuli ezänd, ezändäkene*.

Ülemal kuulsime, et sinse kolga läbikäimine endise kodumaaga, Setumaaga, kunagi täitsa ei katkenud; võiksime siis arvata, et ka pärast esimest väljarändamist veel laulusid juurde toodi, kuid kindel see ei ole sugugi. Mis

¹ Vrdl. „Kosimine. Pulmad“.

näit. pulmalauludesse puutub, siis olivad need kombega nii ligidas ühenduses, et mõni üksik juurdetulija (näit. mõni Setumaalt toodud naene) vist küll ei oleks julgenud siin uusi viisisid veeretada. Muude laulude tarvitamine oli vabam, kuid siingi kuuleme, et — vähemalt nii palju kui praegune põlv mäletab — setukestelt midagi juurde ei õpitud. „Nemad (s. t. setud) küll laulsivad töö aegu, aga meie ei laulnud.“ Vana 84-aastane Annõ Kiriljevna on omad laulud lellenaeselt õppinud; viimane ei ole kunagi Setumaal käinud.

Kuna lutslased Eesti laulu vaikenemisel Läti ja Vene laulu omaks võtsivad, näikse siinpool laul ülepää kadumisele olema mõistetud; teatakse küll, et Vene keeles laulusid on, — *долевья пѣсни* on neil siin nimeks — kuid üliharva saad mõne kuulda.

Mõistatused. Muiste olnud neid *pallo*; pidudel ja pulmadel katsutud nendega mõistuse teravust, — kõigest 24 olivad praegusel põlvel tuttavad. Küsimisel korrati kõige päält: *mõista, mõista* ehk: *mõistke, mõistke*, selle järel tuli ise *mõistuz (mõiistuz, mõistuzekõnõ, sõnamõistuz)*.

Muinasjutud on vist veel varemini kadunud, kui laulud, sest esimesed nõuavad suuremat keeleteadmist, kui teised. Pääle ühe otsekoheste tõlke Vene keelest olen kuus muinasjutu riismekest, kõik samalt isikult Ulla Vassiljevnaalt, üles tähendanud. Tema ema olevat talle neid lapsepõlves palju jutustanud, mõnigi *vägimees* ja selle teod pannud ta lapsesüdame põksuma, kuid sellest on enam kui pool aasta-sada mööda, ise ta neid noorematele edasi ei ole pajatanud, nii on nad siis osalt ära ununenud, — *jää üs mälehüst* — osalt heidetakse nad läbisegamini.

Näit. on muinasjutus „Kits ja pahavaim“ (nr. 3) talle-keste äravijaks pahavaim, ema kohutab aga, ootamata kombel, hunti ja saab kadunud lapsed hundilt tagasi. Lutsi eestlastel on siin veel, õigel viisil, kaks iseseisvat jutustust.¹

Nii kui lagunenud majast üks ehk teine kivi tunnistust jääb andma, nii leiame neis muinasjutu varemetes ühe ja teise kõnekäänu (üleüldise sisu pääle vaatamata), mida aastasajad pea sugugi ei ole jõudnud muuta. Võrreldagu näit.: „*Kui muri muu soe, nii murra soo soe*“ Kraasna muinasjutus (nr. 3) ja lutslaste juures;² ehk sõnad, milledega rebane külarahvast hunti peksma kutsub (nr. 1).³

Muinasjuttudest annan allpool ainult sisu. —

Jutud käivad enamasti Lutsi pool tuntud juttudega ühte; muidugi ei ole üks siin teiselt midagi saanud, vaid mõlemad on endiselt kodumaalt kaasa võtnud, mis neil ühist on.

¹ Vrdl. minu „80 Lutsi Maarahva Muinasjuttu“, Tartus 1900, nr. 71 ja 79.

² Nimetatud kohal nr. 79.

³ Nimetatud kohal nr. 73.

Laulud.

Nr. 1.

Lelo, mü lelo, lelokene!
Tuli ma ülös hummogul,
Inne varra valgõta,
Känge ma jala', kübe jala',
5 Mõzi suu, soie pää,
Lätsi ma külmält kündema,
Alla¹ adra kanndma.
Lasi ma hobeze suu² veerde.

— — — — —
Tuli suzi soomistost,
10 Lajakäpp laanistust,
Sei mu härä' mõlemba,
Kats üte karvalist.
Sis ma kü'ü jüüüskma,
— — — jezäle ütlema:
15 „Maamakene — — —
Suzi sei mü härä' mõlemba,
Kats üte karvalist“.
„Ärä iku poigaväni,
Kahigu i ime kanane!
20 Tule sa hommogul ülös,
Kängi sa jala', kübe jala',

¹ Hall,-a.

² = soo.

- Mõze suu, sui är pää,
 Võta sa tuli tugemile,
 Pizukaze pinnale;
 25 Mine sa laurita mäeele:
 Sääl kand karas lehm,
 Tõi poja poolik lehmä,
 Sai sî härä mõlemba',
 Kats üte karvalist."

Nr. 2.

— — Mär't, mädisärk,
 Tulli üks suurest suust.

— — — — —

Nr. 3.

- Lätsi ma usse ka'emahe,¹
 Löözi ma lume sadavada;
 Mis säääl lume pääl ol?
 Saanikene lume pääl ol;
 5 Mis säääl saanih ol?
 Naõ saani sieh ol;²
 Mis säääl nazõ üzäh ol?
 Lat's nazõ üzäh ol;
 Mis säääl ladzõ kääh³ ol?
 10 Mõök ladzõ kääh ol;
 Mis säääl mõõga otsah ol?

¹ Iga rea järel korrati:

L'eele, leelo, leelo, leelo

ehk:

L'eelot mü leelo, leelokene.

² Teisend: Saanih oli naõ, istus.

³ Teisend: kääzeh.

- Mõõga otsah munakane;*¹
Mis sääl muna sizeh ol?
Muna sizeh kikkakanõ,
 15 *Kikkakanõ, kanakõnõ.*
Kana linnas kaara poole,
Kikas linnas kežvä poole.
*Kana teie*² *kaara terä,*
Kikas tei kežvä terä;
 20 *Kana teke kamakaiste,*³
Kikas teke ollekaiste
Ristirahva ravida,
Kostikaze kosti, kosti;
Süüge, juuge, süüge, juuge!

Nr. 4.

- Kirge kikas kesvä poole,*
Kana kakal kaara poole;
Kikas utte (?) ollesaani,
Kana kast kamasaani.
 — — — — —
 5 *Lõi me lauli lõunenä,*
Suurenä lehmä nüssänguni.
 — — — — —
Sis me kutsi ummi — —
 — — — hõimu hõikma
 — — — — —
Küti ma sanna küläle,
 10 *Havi ma viha velile.*
Velekene, mine sanna,
Võt kivi keresist.
 — — — — —

¹ Teisend: *Kuldmuna mõõga otsal ol.*

² Teisendid: *tei, töie.*

³ = толокно, kaerajahu.

Nr. 5.

„Tere, tere tedrekene,
 Kos sa läät kogrekane?“
 „Lää ma parmu puhtilõ.“
 „Mes tol parmul vika?“
 5 „Parm¹ kuri tõpine:
 Lammas lei lallaga,
 Hobu hii! hannaga.²

Nr. 6.

Sikk (,) mikk habõnit,
 Vindlane vikatit;
 Mis to vikadiga?
 Haiina niitü;
 5 Mis to haõaga?
 Lehmäle anda;
 Mis to lehmäga?
 Ladzõlõ piimä;
 Mis to ladzõga?
 10 Tsia karšõst;³
 Mis to tsiaga?
 Mäe' tsuõngi;
 Mis to mäega?
 Kesvä küllbä;

¹ Teisend: Täti.

² Teisend: Kits pikä nännäga,
 Lehm lipu sarvõga.

Mõlemad teisendid on Sülätüvä külast 75-aastase Domna Vas-
 siljevna poolt.

³ = karjatseks.

- 15 *Mis to kezväga?*
Linasi tettä;
Mis noide linastega?
Olest tettä;
Mis to ollega?
- 20 *Hõnu hõiku;*
Mis to hõnuga?
Niizde minnä;
Mis noide niidzega?
Kaplust¹ pöörtä;
- 25 *Mis to kapluga?*
Haaahhhe haarda;
Mis noide haaahhhega?
Pudzajit puista;
Mis noide pudzajidega?
- 30 *Pärinit² tettä;*
Mis noide pärimidega?
Rüiga viina
Jimändile jisstu,³
Ezändile maaada;
- 35 *Mis Riias tuua?*
Nökklu, sökklu;
Koes nõgla panda?
Kanndu tsuski;
Koes kand jäie?
- 40 *Tuli palti;*
Koes tuli jäie?
Vezi upti;
Koes vezi jäie?
Must härg jeie;
- 45 *Koes härg jäie?*
Suurt teed viidi;
Koes tee jäie?

¹ = köiteks.

² = перины, padjad.

³ = emandatele istuda.

Hain pääle kašvi;
 Koes hain jäie?
 50 Vikat lei maha;
 Koes vikat jäie?
 Kivvi terähti;
 Koes kivi jäie?
 Merrde veerdü;
 55 Mikkas¹ perrrä?
 Ravvadzide ratstõga,²
 Vačside³ vangerdega,
 Terädzide tellgega,
 Kulladzide künnekega.⁴

Nr. 7.

Mikk (,) sikk habõnit,
 Vinelane vikatit;
 Mis vikadiga tettü?
 Haina niita;
 5 Mis hainaga tettü?
 Lehmä ravida;
 Mis lehmäga tettü?
 Piima anda;
 Mis to piimaga?
 10 Ladzkõist ravida;
 Mis ladzõga tettü?
 Karjuzekõist — —

¹ = millega.

² = ratastega.

³ = vasksete.

⁴ = kookudega.

Nr. 8.

(Vene keelest tõlgitud).

*Läts kits aiida**Kapstit kitskma.*— — — — —¹*Kitsele sarvi pidi,**Kaššõle² jalgu pidi:*⁵ *Kits om sarvilda,**Kaš om jahulda;**Kits mükütäs suuh,³**Kaš jikk⁴ müü otsah.*

Nr. 9.

*Vihmakane Viromaale,**Sagariku Saaremaale!**Vihmakane, vikakaarikane,**Vikakaarikane mine merde,*⁵ *Mereh om kivikene. ¶*

Nr. 10.

*Vihmakane, velekene,**Sagarigu, mü sõzare'!**Vüige üks vezi Vinnemaale,**Sagarigu saare päüle;*⁵ *Laske mü lehmäkene,*¹ Sisu: peremees tuleb.² = karjatsle.³ = soos.⁴ = nutab.

Süüüma, nii jüüüma.

Sadaga üks tazakaizi!

1

Nr. 11.

Külvi ma orrgu orazekaze',

Mää pääle — — —

Orrgu oraze külmi,

Mää pääle pälgähtigi.

5 Säält ma saie sandist satte,

Säält ma viperdu vaezõsa.

Tul'i ezänd, ezändäkene,

— — — — otsimahe,

Oma võlga küzimähe.

10 „O sa ezänd, ezändäkene,

Oh sa valla vahnembakene,

Ärä sa võtku i vaga heinüge,

Võta sa hopõn, vai lehm,

Är minnu puttu ui!“

Nr. 12.

Iste ma öö ülevä,

Ma mühü pիրրda palud'i,

Teze mühü tõrvasid;

Präade ma kümme kedzokaist,

5 Sai ma sada langakaist,

Vei ma viiz sainakaist,

Viiz vei, kuuzi koi.

¹ Iga rea järel korrati: L'elo, leloo, leloo; teisel ja kolmandal korral on rõhk o pääl (leloo).

Nr. 13.

Oe ma, oe ma vaenõ!
 Millest ma varra vanast lätsi,
 Inne aegu ilotust?
 Sille ma varra vanast lätsi,
 5 Inne aegu ilotust,
 Et mul elo ikuline,
 Kodu kurvaline;
 Kuri elo kurast teki,
 Vaiv elo vanast vei.

Nr. 14.

(Lauldi, kui vili ära oli lõigatud).

Är ma laabi laja välä,¹
 Ärä põimi pika põllu.
 Is ma püi² põllu pääle,
 Is ma vilistele s vihu pääle.
 5 Olgo teno Jumalale,
 Kas/si teno Mariale!
 Võta, veli, viglakane,
 Lää'ü, veõ, kuhakane!
 Pane, Jumal', jakko,
 10 Tü'ü, Jumal', tubu
 Kazinale varale,
 Väikule vilale
 Tü'ü, Jumal', talo tarrõ!

¹ Teisend: *põllu*. Iga rea järel korraldi *Kaskee, kankee*; rõhk oli mõnikord ka teise hüüu pääl.

² = не лежала.

Nr. 15.

„Ku Lihavõde tul, sis hällü pääle hällmü ja lauldi.“

Lihavõde, kall'is aegu,¹
 Ammu me ood'i, kava ka'i
 Armast aigu, kall'ist päivä.
 Mis sa teie² tulehmani?
 5 Teie verevü mina;
 Oma³ sõira sõkadugi,
 Oma võizme tettü,
 Oma piimä — — —,
 Oma piiragu küdzedü,
 10 Oma ruua keededü.
 Lihavõde, kall'is aegu,
 Ammu me ood'i, kava ka'i;
 Armas aastaga pühä!

— — — — —

Nr. 16.

Lihavõde laul.

Oodi me kall'ist pühä;
 Hädee⁴ ja kügoo!⁴
 Hällü me taevast korgest
 — — — — —
 Omi — — tütrikaizi,
 5 Omi — — tsurakaizi
 — — — — —

¹ Iga rea järel korrati: *Hädee, eiaa, kügoo!* rõhk on neil teise hüüu pääl; see venitati pikaks.

² = töid.

³ = on.

⁴ Rõhk teise hüüu pääl, korrati iga rea järel.

Nr. 17.

„Urbepäivä laul.“

Urbepäivä, armas aigu,
 Tsõdzõõ!¹
 Ammu me ood'i, kava kaie.

— — — — —

Nr. 18.

„Kaazigõ' lauliva.“

Aitüma mü velele!
 Mü veli jätü s minu unehuizi,
 Ma istu vele veerel,
 Sinisärgi siilu päälü.

— — — — —

Nr. 19.

Velekene, armakane!
 Võtad sa naezõkaze,
 Kussku ei küle ala;
 Kuzed, sis kuiiva,
 5 Polttad, sis paika!

Nr. 20.

Kaskee, kaakee!²
 Aitümal, mü velekene!

¹ Korrati iga rea järel.² Rõhk mõlemil teise hüüu pääl; korrati iga rea järel.

Mü veli läts võtt naaze,
 Aitümal, mü velekene,
 5 Sa minnu võtt kaaskõs.

— — — — —

Nr. 21.

Ärä vihastelegu i, velekeze,¹
 Kärittele i küledzekež!
 Vaderidzekaze vannuze,
 Ristiladzököz riidleze:
 5 Toodas iks maa laheda,²
 Toodas iks taevas ta'ada.³

Nr. 22.

Är pilgaku ei sa sõnaga,⁴
 Är pilgaku ei sa palakezega!
 Kuule mü sõnakeze',
 Pane mu sõnakeze' pungakaizdõ!

Nr. 23.

Ärä mingu ei eeh, jäägu ei perra,
 Mine iks sa vaihhe pääl,
 O mü velekene, mü kodoveli!

¹ Iga rea järel korraldi: *Kaskee, kaškee.*

² = lõhkeb.

³ = tõmbab ennast tagasi.

⁴ Iga rea järel: *Kaskee, kaškee.*

Lauludele lisaks.

Nii kui raamatu algusel tähendatud, leiduvad „Eestimaa Kirjanduselise Seltsi“ käsikirjalistes laulukogudes mõned Kraasna poolt saadud laulud ja lauluviisid. Paberisse on nad keegi herrasnaene pannud, kes ise Eesti keelt ei mõistnud, (eine Dame, . . . die kein Estnisch versteht). Dr. A. BRANDT'i¹ kaudu tulivad nad KREUTZWALD'i kätte.

Kahjuks on KREUTZWALD'i kogud arusaamata kombel ära hävinenud, — nad ei ole mitte KREUTZWALD'i poolt ära põletatud, nii kui kõneldakse (vähemalt mitte kõik) — kuid osa laulusid, nende seas ka Dr. BRANDT'i saadetud Kraasna laulud, on meil NEUS'i ära kirjas alal hoitud, („Eestimaa Kirj. Seltsi“ kirjakogus), ja nimekirjast, mis Helsingi prohvektor KAARLE KROHN omal ajal KREUTZWALD'i laulukogust toimetab, näeme, mis numbri all nad sääl leidusivad.²

Saadetud lauluviisisid on kaks; kummalegi on J. F. WIEDEMANN parandatud kuju annud; laulusid leidub neli, neist on kolm NEUS'i „Ehstnische Volkslieder“ites ära trükitud. Et NEUS õigekirjutust muudab, trükin nad siin algupärasel kujul ära, olgugi et vist seegi täitsa üleskirjutaja oma ei ole, sest kui ta Eesti keelt ei mõistnud, ei võinud ta ka õ-häälikut tunda; NEUS'i käsikirjast lisan ka saksa-keelse tõlke juurde. Viimane on vist NEUS'i oma ja „E. Volkslieder“ites muudetud; niisama võiksid keeleteaduselised tähendused laulude all, vähemalt üks osa, NEUS'i sulest olla. Et nende väärtus suur ei ole, jätan nad kõrvale.

¹ Dr. A. BRANDT on ka Lutsi poolt ühe laulu KREUTZWALD'i kätte toimetanud. Vrdl. minu „Achtzig Märchen der Ljutziner Esten“. Tartus 1900, lk. 87.

² Ülemal nimetatud käsikirjade kohta vrdl. minu: Die Wiederholungslieder der estnischen Volkspoesie I, Helsingis 1901, lk. 70 ja 68.

A. Laulud.

1.

KREUTZWALD, T, laul nr. 4 (ja vist ka A, laul nr. 250)
= Estländische Bibliothek 47016, F 232 i = NEUS: Ehstn.
Volksl. nr. 106 E. (Vrdl. ka ülemal, laul nr. 3).

Tulli ülles hommogulta	Stand ich auf am Morgen
Inne warra walgahetta	Vor der frühen Tageshelle,
Mõffi fuide, fuggi päide,	Wusch das Gesicht, kämmte das Haar,
Kenga jalla kõidetie	Band die Schuhe an den Füßen.
Lä' ma lite usfe kaiemaie	Ging ich durch die Thür Fuge lauern (sehen):
Misfa uffeh nad wiffata	Was sie mir vor die Thür ge- worfen,
Wai mis saaki fadawada?	Oder zur Beute hingesandt?
Mis to läwwe päle olle?	Was liegt dort auf der Schwelle?
Saan to läwwe päle olli	Ein Schlitten lag auf der Schwelle.
Mis to fani fiffeh olle?	Was ist in dem Schlitten?
Naene fani fiffeh olli.	Ein Weib war in dem Schlitten.
Mis to naife käesfa olle?	Was war in des Weibes Hand?
Mõeka haljas naife käesfa.	Ein blankes Schwert in des Weibes Hand.
Mis to mõega offah olle?	Was ist an des Schwertes Spitze?
Kulda munna mõega offah.	Ein goldnes Ei an des Schwer- tes Spitze.
Mis to munna fiffeh olle?	Was ist in dem Ei enthalten?
Kanna i kikkas fiffeh olli.	Hahn und Henne sind im Ei.
Kiirgas kikkas, kõerus kanna	Der Hahn krächte, die Henne gackelte,
Kiirgas, kõerus kiswa (kes- wa) päle!	Krächte, gackelte auf die Gerste!

Sõi kiswa kiirgaw kikkas	Frasz die Gerste der krähende Hahn,
Sõi kanna kaara-teri.	Frasz die Henne Haferkörner.
Kikkraft kaswi kange meefi,	Aus dem Hahn wuchs ein starker Mann,
Kannaft kenna näutfike.	Aus der Henne eine schöne Jungfrau.

2.

KRUTZWALD, T, laul nr. 5 = Estl. Bibl. F 232 i =
NEUS: Ehstn. Volksl. nr. 102 B. (Vrdl. ülemaal, laul nr. 5).

Terre, terre tedrikene!	Sei begrüszet, Birkhühnchen!
Kos fa läät kogrokane?	Wo gehst du hin Balzlerin?
Lä ma parma pahtela.	Ich gehe die Bremse beer- digen.
Mis ta parmal wigga olle?	Was fehlt denn der Bremse?
Hirro-harro, wanna karro,	Hirro-Harro, der alte Bär,
Lõikas laia käppaga,	Schlug ihn mit der breiten Tatze,
Zigga föras förraga,	Der Schwein traf ihn mit der Klaue,
Lammas löi jallaga,	Das Schaf schlug mit dem Fusse
Seh linnas parmotega	Die Mücke flog mit Bremsen!
Hoppen pina jelloga.	Das Pferd peinigte sie mit dem Leben.

3.

KREUTZWALD, T, laul nr. 6 = Estl. Bibl. F 232 i.

Immakene jellakene,	Mütterchen, du Liebchen,
Kingis mulle kirsto-wäti	Schenkte mir einen bunten Schmuck,

Annas mulle addawäti.	Gab mir einen Kopfputz.
Wöttan kirstuuf kirewäti	Ich nahm aus dem Kasten den
	bunten Schmuck,
Ehtima läti ma.	Zu Schmüeken ging ich.
Kuule, kuletäma külla	Hör, verkünden soll das Dorf
Illums polle poisfa	Keine schönre Knaben giebts,
Mättula höllimä.	Die auf dem Rasen jauchzen.

4.

Neljanda laulu sõnad ei ole käsikirjas ridadesse jaotatud ja on nootide alla (lauluviis nr. 2) üles tähendatud; et nad nootidega kokku ei käi, trükin nad siin ära.

Lulä mu lulä, latzakan,
 Lulä mu lulä waiekan!
 Kasfu latzakan karrufses,
 Lulä mu lulä
 winäwitze wätias,
 künna pia külbias,
 adra kandias.

B. Lauluviisid.

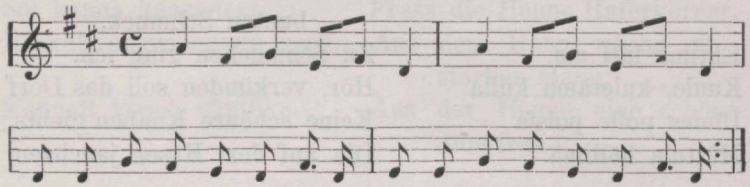
1.

Estl. Bibl. 47012 (47013) F 232 f, teine vihk nr. 313. Laulu sõnad vaata ülemal: A, laul nr. 3.

Im - ma - ke - ne im - ma - ke - ne

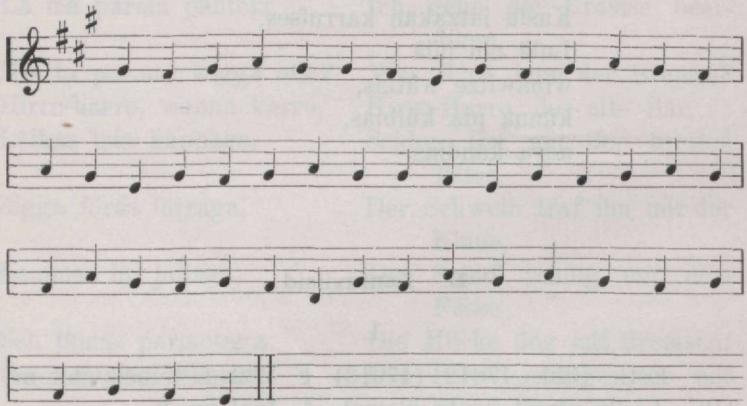
im - ma - ke - ne jel - la - ke - ne im - ma - ke - ne jel - la - ke - ne.

J. F. WIEDEMANN'i muutus:

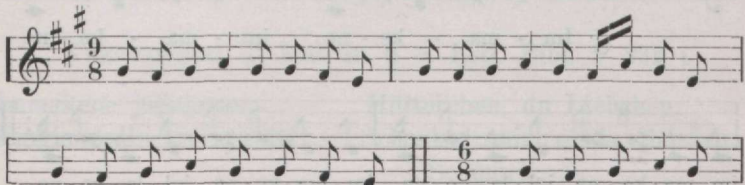

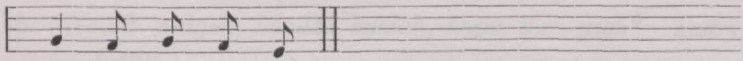
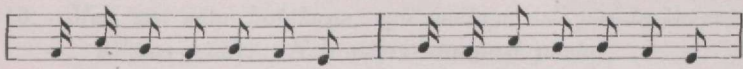
2.

Estl. Bibl. 47012 (47013) F 232 f, teine vihk nr. 313
 = Sõnad vaata üleval: A, laul nr. 4 ja NEUS: Ehstn. Volksl.
 nr. 108 A.

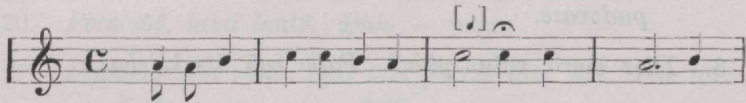

J. F. WIEDEMANN'i muutus:

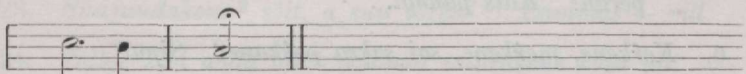

Lõpuks üks lauluviis, mis mina Annõ Kiriljevna¹ järel
üles tähendasin. Sõnad vaata üleval, laul nr. 15.

Li - ha - võ - de kal - lis ae - gu, Ha - dee, ei -

aa, kii - goo!

¹ „Hallikad“ nr. 1.

Mõistatused.

1. *Andre aho virusil, pikk pa'rs pe'rzeh? Kas's.*
2. *Hatt hauk, hamba' pudovaze? Ku kolk linnu, nii luu pudovaze.*
3. *Illoz moro, valuz päiv? P'iaa egä üts ka'chas.*
4. *Jintskane jää pääl, padakonn pää pääl? Kain ja kaaz.*
5. *Katekõizi sõzaridze' ütevärrki tsukkleze, üts eeh, tõne peräh? Kats pa'ngi.*
6. *Ker'kene, me'rkene, sai saksa poškane? Sipul.*
7. *Lina leht liigahas, kõik rahvas ka'chas? U'ss.*
8. *Mär'kene käu maad pite sada hamõht säläh, olõ õi oma ea, kuu päiva ummeld, ei niidiga kist, ei nõglaga näidet? Kana.*
9. *Mär'kene maa seeh, habõn om maa pääl? Verev-naar's.¹*
10. *Meil om säne paabakane: istus saina veereh põrmandul, hapu t'urä võtt peiu? Taari tõrdu.*
11. *Meil om säne paabakane: neli jalga, nelä jala otsah köö sais? Laud.*
12. *Meil om säne teedakane: ega hummügide verevid hobõzid mõttsa a'e? K'ük hüdzi kisk ahost.*

¹ = peet.

13. *Meil um säne hatakane: egü aastaga neli puuda karva vö'etas päält? Neli vooi lammast püetas.*
14. *Muu puu piukane, kistavarre jämäne? Puu süü.*
15. *Noo'rk nulgah, kaadza kaalah, hapu türü pioh? Taari tõrdu.*
16. *Noo'rk nulgah, kaadza kaalah? Taari tõrdu.*
17. *Nuis nulgah, kaadza' kaalah? Kivot, obraz.*
18. *Paaba all, teeda pääl, vaihhelt vattu jüüsk? Jahvikivi.*
19. *Paik paiga pääl, laff lafi¹ pääl, oma ea, kuu pävä ole es nõkla pääl? Kana.*
20. *Pere söö, laud laul? Imis — pörza'.*
21. *Pinikene um säne: egül ütäl perrze lakk är? Üle läve egü üts una perzega lätt.*
22. *Sika-silmä säina pääl? Osa'.*
23. *Suujuudakene² sõit, a suu tõrks?³ Lammas — vill.*
24. *Vallge kivi aada all? Lihmäl udarakene kõtu all.*

¹ = lapakas.

² = soojuudakene.

³ = väriseb.

Muinasjutud.

Nr. 1. Hunt ja rebane.

Hunt ja rebane olivad *vaderidze*, käivad ühes. Kalamees sõidab kaladega jõge kaudu, hunt tahaks kalu süüa, rebane annab nõuu: „*Tsuska hand kaiivu, sis korjuz hanna täus!*“ Hunt teeb nii, peab, ootab: händ külmab kinni.

Rebane jookseb, hüüab inimesed välja:

„*Külä rahvas, hää rahvas, suzi sits kaiivu!*“ Hunt saab koledasti peksta, pääseb ometi eluga.

Sel ajal rebane puges tuppa, läks *levä vaaznahe, tek kohetuzega*; siis jookseb hundi juurde ja trööstib: „Mis sul viga, ainult peksta said, mul palju pahem; *sa joozed verd, ma jooze mäda*“. —

Nr. 2. Hunt ja lammas.

Lammas tegi enesele puumaja, *soel ol jääne tare*. Kevadel hundi maja sulab, hunt tuleb lamba juurde elama. Hunt tahab lamba ära murda, lammas peidab ära, mitmesse kohta, hunt ei leia. — — —

Nr. 3. Kits ja pahavaim.

Kitsel oli kolm tallekest. Läks kodunt ära, hoiatas tallesid, nad ei peaks kedagi võõrast sisse laskma. *Paha-*

vaim tuli, laulis nii kui ema: „Päästä ramp, laze uss, laze ime lämmehe!“ Talled avavad ukse: *pahavaim haard är üte voonakeze.*

Kits tuleb koju, näeb, et tall ära, nutab, hoiatab jälle. (*Innemuiste kari kõneli*). Läheb ära. Asi käib nii, kui esimesel korral. Niisama viiakse ka kolmas tall ära.

Ema nutab ja mõtleb, kuidas talled tagasi saaks; võtab *lood'apuu* marjasid, võiab ennast nendega, siis karjub: „*Kui muri muu soe', nii murra soo soe!*“; saab ühe talle tagasi; teeb veel kord niisama, saab teise talle, ja viimati ka kolmanda.

Nr. 4. Kurjatütar ja risti-inimene.

Kuningas sõitis kosja, võttis kuldkinga ühes: „Kelle jalga see sünnib, selle võtan naoseks“. King sündis risti-inimese jalga; kuid *kuri är tahozi tütre kirvega, vüüüli är jala*, ja kuningas võtab kurjatütre naoseks.

Oli väike koerakene; see haukus, et kuningal olevat valenaene. Kurjatütar lööb kiviga koeral ühe jala ära. Koer haugub edasi. Lööb teise jala. Koer haugub ikka veel. Lööb kolmanda. — — —

Kuningas tunneb ära, et tal kurjatütar naoseks on, ajab ta ära, võtab risti-inimese.

Nr. 5. Kurjatütar ja risti-inimene.

— — *Kurjatütar* on kuskil olnud, tuleb koju, *tõrvakarp pää pääl*.

Risti-inimene tuleb koju: *rahakarp pää pääl, kari eeh, kari peräh.* — —

Nr. 6. Mees muudab ennast nõõlaks.

— — — Mees muutis ennast nõõlaks; läks hobusel ühest kõrvast sisse, teisest välja. — — —

Nr. 7. Üks paha teise järel.

(Vene keelest.)

Ol paabakene, paabal ol kana, lei muna, pand paaala hauduma; tul pika hannaga hiir, tul hukas är; paaba ikk, teeda murehas.

Läts papi nüitsik vee perra, küsse paabalt: „Mis paaba iket?“ „Kuis ei ikke: Ol kanakene, lei munakeze, panni paaala hauduma; tul pika hannaga hiir, tul hukas är.“

Läts papi nüitsik jiu¹ veerde, pešš pangi lakki. Jegi küsse: „Mille sa pangi pesat lakki?“ „Ma selle pesa lakki: Ol paabakene, paabal ol kana, lei muna, pand paaala hauduma; tul pika hannaga hiir, tul hukas är; paaba ikk, teeda murehas.“

Jegi kakk perrve.

Papi nüädzik lätt tare manu, sääl papi nahe kast leiiba: „Koe sa panit pangi?“ „Ma pangi peši lakki.“ „Mille sa pangi pešit lakki?“ „Ma selle peši lakki: Ol paabakene“ nne.

Papi nahe võtt kohetuze, pešš sainu pite lakkõ. Tul papp tarrre: „Mille sa pilt kohetust lakkõ?“ „Ma selle pillu kohetust lakkõ: Ol paabakene“ nne.

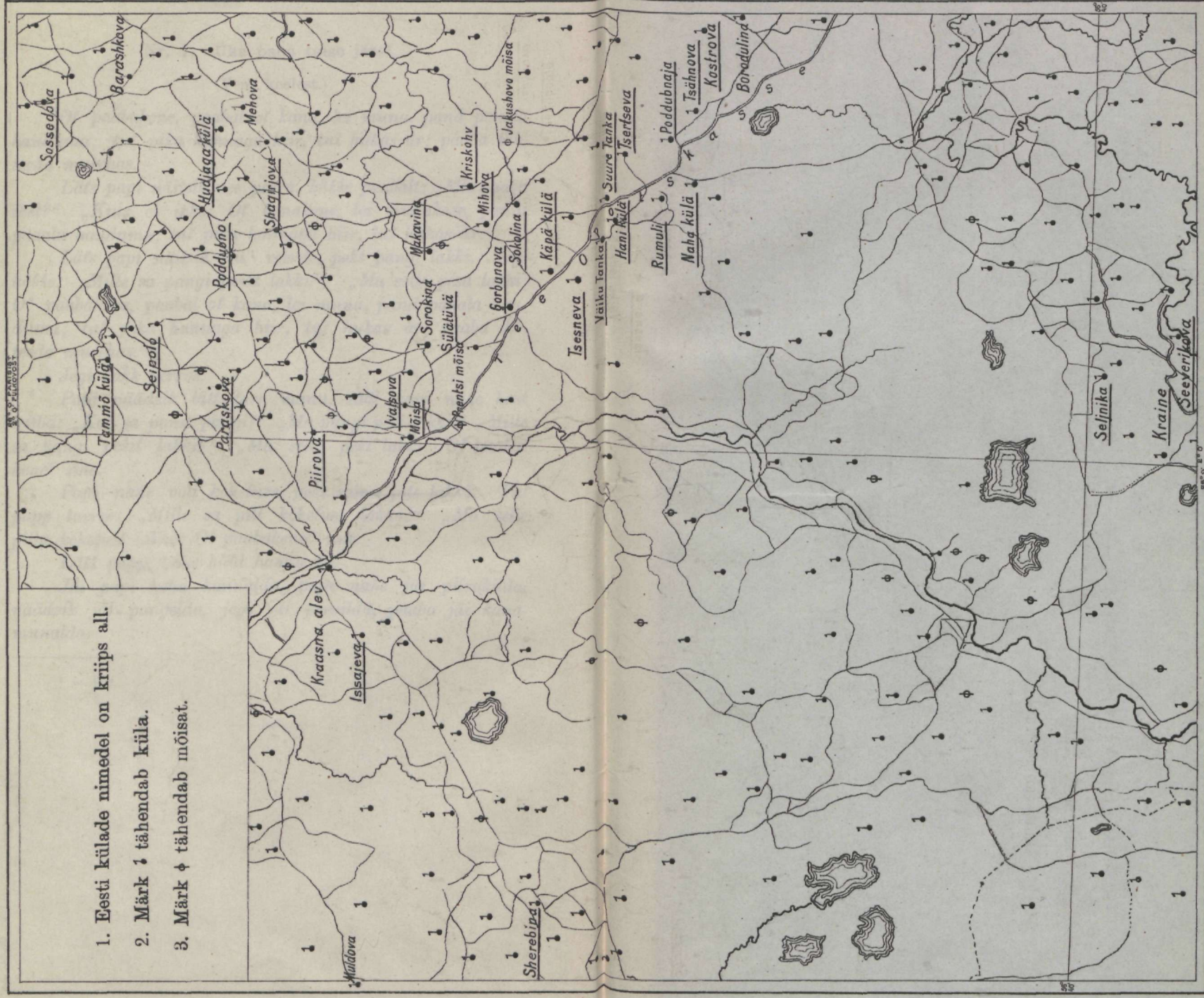
Läts papp, lõiks hüül hanna är.

Jäi papi hobu hannalda, papi nahe jäi piirakilda, nüädzik jäi pangelda, jegi jäi pervilda, paaba jäi kanamunalda.

¹ = jõe.

Kraasna Maarahva Asukohtade Kaart.

1. Eesti külade nimedel on kriips all.
2. Märk 1 tähendab küla.
3. Märk φ tähendab mõisat.

Hind: 2 marka.